

Родне слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

7/2022

(415)

ліпень

ISSN 0234-1360

Да 140-годдзя
з дня нараджэння
Янкі Купалы

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі,
лекі для душы.*

Францыск Скарына.

*Міхаіл Савіцкі.
Янка Купала.
1981 г. Палатно, алей.*

Роднае слова

2022/7
(415)
ліпень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагогічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагогічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, А. Бадак, І. Булаўкіна,
В. Душэўская, Р. Ільіна, Г. Запартыка,
В. Кажура, А. Карлюкевіч, Л. Лазарчык,

А. Ляшковіч, А. Марціновіч, Г. Марчук,
М. Пазнякоў, А. Панфіленка, Т. Прадзед,
С. Рачэўскі, Л. Собаль, І. Таяноўская, В. Шніп

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

Шапран Наталля. Паэт неспасціжны: Да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы..... 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Трус Мікола. Зборнік Янкі Купалы “Жалейка” (1908): архіўна-медыйны і літаратурна-крытычны дыскурсы .. 4

Шапран Сяргей. “Вялікі стары”: Янка Купала ў аповедах Аляксандра Твардоўскага 11

Картамышаў Мікіта. “Пяі ты йшчэ мне”: Да гісторыі аднаго перакладу Янкі Купалы..... 15

Жыбуль Віктар. “Уся менская брахалка... ды яшчэ далей...”: “Мінскі космас” Янкі Купалы..... 19

Каралёў Павел. Гумар Янкі Купалы..... 23

Запартыка Ганна. Тры сустрэчы з Купалам Рыгора Канавалава 26

Бельскі Алесь. “Душа мне і шэпча, і плача...”: Экзістэнцыйнае светаадчуванне Янкі Купалы 28

Бароўка Ванда. Аксіясфера даследавання: творчасць і асоба Янкі Купалы ў інтэрпрэтацыі Уладзіміра Калесніка, Уладзіміра Гніламёдава, Вячаслава Рагойшы.... 32

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

Да стагоддзя **Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі**

Шапран Сяргей. Беларуская Атлантада, або Спроба віртуальнай рэканструкцыі кніжніцы Янкі Купалы на-пярэдадні лета 1941 года. *Заканчэнне*. 36

Шульская Таццяна. Янка Купала – бібліятэкар 45

Сільнова Людміла. “Хачу быць я... лётчыкам-героём”: Рэдкае выданне Янкі Купалы ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі 47

Шкор Лідзія. “Хлопчык і лётчык” Янкі Купалы як пошук “чалавека будучыні”: Вобразна-сімвалічныя паралелі..... 49

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Курцова Вераніка. Янка Купала і яго мовазнаўчая дзейнасць у Інстытуце беларускай культуры 51

Ляшчынская Вольга. Моватворчая дзейнасць Янкі Купалы..... 54

Яўдошына Ларыса. Верш “Песняру-беларусу” Янкі Купалы: філалагічная інтэрпрэтацыя 57

Багамолава Алена. “Спадчына” Янкі Купалы: філалагічны аналіз верша..... 61

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Барткова Марыя. “Над ціхай Вязынкай ракой...”: Да 50-годдзя Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка “Вязынка” 65

Плаўская Марына. Янка Купала і яго музей у гісторыі Мінска 66

Саевіч Надзея. Фоталетапіс жыцця: 3 гісторыі камплектавання калекцыі фатаграфій Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы 68

Трафімчык Настасся. “Ён – Купала...”: Вобраз народнага паэта Беларусі Янкі Купалы ў жывапісных творах са збору Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь..... 71

Ярмалінская Вераніка. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”: Янка Купала і беларускі тэатр..... 76

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Макарэвіч Алесь. Лірычны твор: характарыстыка мастацкіх вобразаў: На прыкладзе верша “А хто там ідзе?” Янкі Купалы (IX клас) 80

Есіс Яўген. Янка Купала. Драма “Раскіданае гняздо”: Сістэма ўрокаў беларускай літаратуры (X клас) 83

I. Асэнсаванне трагедыі Лявона Зябліка 83

II. Шматграннасць асобы Марылі Зяблік..... 85

Навумчык Мікалай. Янка Купала. “Спадчына”: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) 88

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Іванова Вольга, Лапавухава Юлія. Явар і каліна: паэт і яго муза: Літаратурна-музычная кампазіцыя (IX–XI класы)..... 91

Петрашкевіч Марына. Зайграем у “Жалейку”: Гульня па паэтычным зборніку “Жалейка” Янкі Купалы..... 94

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2022 г. Жнівень (27, 64).

Крыжаванка. Целеш Л. На Купалле: Да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы (96).

У афармленні нумара выкарыстаны матэрыялы з фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

(калі не пазначана іншае). Рэдакцыя выказвае падзяку супрацоўнікам музея за дапамогу

ў падрыхтоўцы нумара і навуковае кансультаванне.

На трэцяй старонцы змешчана выява твора

«“Мне сняцца сны аб Беларусі”. Янка Купала» Сяргея Гумілеўскага (2021 г., бронза, граніт, ліццё).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by. Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

ПАЭТ НЕСПАСЦІЖНЫ

ДА 140-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

Янка Купала лічыцца адным з самых даследаваных творцаў беларускай літаратуры, а плён купалазнаўства мог бы скласці шматтомную бібліятэку. Між тым у публікацыях гэтага нумара вы не аднойчы сустрэнеце словы *загадка, рэканструкцыя, пошук...* Увогуле, наш часопісны досвед упэўнівае, што вяртанне да спадчыны класікаў ніколі не бывае марным, а іх біяграфіі час ад часу дамалёўваюцца новымі, дасюль не вядомымі штрыхамі, архіўнымі знаходкамі і нават адкрыццямі.

Сённешняя ўвага да шляху Песняра, здавалася б, да драбніц вывучанага ранейшымі пакаленнямі даследчыкаў, мае свой, не толькі факталагічна-пазнавальны кошт. Вядома, нягледзячы на чысцютку прыбраную купалазнаўчую ніву, яшчэ трапляецца шмат прапушчаных “каласкоў”. Неацэнным усё ж падаецца тое, што цяперашні даследчыцкі позірк быццам бы змяшчае жыццё гістарычнай асобы пад прамень святла новага часу, а яго творчасць – у сучасны гістарычны кантэкст. Праз гэта і жыццё, і творчасць арганічна прымаюцца нашчадкамі, “прысвойваюцца” імі, а магчыма, і экстрапалююцца ў будучыню як *уласны* заповіт. Так няспынная ўвага да нібыта “даўно вядомага” абарочваецца для нас фактам нацыянальнага самаспазнання.

Змест гэтага нумара вызначаюць не толькі нашы аўтары-даследчыкі, але і ўстановы, без якіх немагчыма ўявіць сучасную культурную прастору краіны. Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва... Менавіта пры іх спрыянні ў творчай супольнасці ствараўся наш альманах. Нават у гэтым ладным супрацоўніцтве адчулася збіральная сіла нацыянальнага генія.

Роднаслаўская традыцыя нумароў-альманахаў, прысвечаных вызначальным постацям беларускага прыгожага пісьменства, працягваецца. Юбілейная нагода надала творчы імпульс росшукам біёграфіі і літаратуразнаўцаў, падштурхнула да некананічных ракурсаў, паспрыяла новай інтэрпрэтацыі творчасці, натхніла на спробы выніковай сістэматызацыі зробленага. І каторы раз напамніла пра невычэрпнасць крыніц Песняровай спадчыны.

Павяртаючыся да Купалы, зноў і зноў разумееш: гэты паэт неспасціжны! Ён – не толькі стыхія сусветных маштабаў. Купала – яшчэ і тое, што кожны беларус у самых таемных куточках душы *ведае* пра сябе.

...Неяк на сустрэчы са студэнтамі адна першакурсніца філфака ўсклікнула: “Любіць Купалу – тое самае, што любіць Беларусь!” Не новая думка, але яе хочацца паўтараць. Бо яна дзіўным чынам не страчвае лірычнай шчымлівасці і нейкай вялікай Праўды.

Наталля ШАПРАН,
галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова”.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук

ЗБОРНІК ЯНКІ КУПАЛЫ “ЖАЛЕЙКА” (1908): АРХІЎНА-МЕДЫЙНЫ І ЛІТАРАТУРНА-КРЫТЫЧНЫ ДЫСКУРСЫ

УДК 821.161.3.09(092)

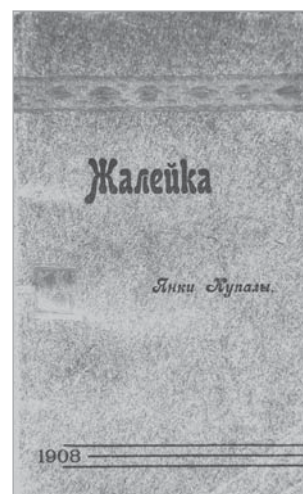
На аснове першакрыніц, архіўных матэрыялаў прапануецца новы погляд на дэбютную кнігу класіка беларускай літаратуры – у праекцыі на кнігавыдавецкую практыку і медыйныя традыцыі пачатку XX ст. Актуалізуецца праблемнае поле літаратуразнаўчых даследаванняў, апрабоўваюцца даследчыцкія магчымасці гістарычнай (рэ)канструкцыі.

Ключавыя словы: Янка Купала, купалазнаўства, беларуская кніга, паліграфія, перыядычны друк, рэцэнзіі, кантэкст, кніжныя зборы, інскрыпты.

On the basis of primary sources, archival materials, a new look at the first book of the classic of Belarusian literature is proposed in projection on book publishing practice and media traditions of the early XX century. The problem field of literary studies is actualized, the research possibilities of historical (re) construction are tested.

Агульнапрызнана, што купалазнаўства належыць да ліку найбольш распрацаваных галін айчыннай гуманітарystыкі. Акадэмічны збор усёй тэкставай спадчыны, энцыклапедычны даведнік і энцыклапедыя, – аб’ёмістыя шматтомныя выданні, якія сёння адыгрываюць ролю навігараў па жыццязпісе і творчасці класіка. Маштабнасць матэрыялу стварае глебу для больш дэталёвай распрацоўкі асобных тэм і эпизодаў персаналізаванай нацыянальнай гісторыі.

Пры гэтым, на наш погляд, выразна пазначыліся перарванасць, аслабленне традыцый сістэмнай архіўна-пошукавай працы ў галіне літаратуразнаўства, выяўлення і публікацыі невядомых дакументаў. Найбольш відавочна такі стан дэманструе часавая адлегласць паміж выхадам вехавых купалазнаўчых выданняў. Фактаграфічнай асновай нашаніўскага перыяду ў “Летапісе жыцця і творчасці”, апублікаваным у апошнім томе Поўнага збору твораў Янкі Купалы (2003, т. 9, кн. 2), сталі “Гісторыя і сучаснасць. Літаратурна-крытычныя артыкулы” (1968) Сцяпана Александровіча і зборнік “Пуцявінамі Янкі Купалы...” (1981), падрыхтаваны Генадзем Кісялёвым: «Па свайму характару, адбору дакументаў і матэрыялаў, па метадах іх публікацыі гэта выданне прымае да зборніка “Пачынальнікі”, які выйшаў у Мінску ў выдавецтве “Навука і тэхніка” ў 1977 г.» [1, с. 3]. Укладальнікам зборніка праведзена вялікая работа па адшуканні першакрыніц, іх тэксталагічным аналізе. Рукапісныя матэрыялы былі выяўлены ў 16 дзяржаўных сховішчах розных гарадоў Саюза, улічаны знаходкі іншых даследчыкаў – М. Камінскага, В. Рагойшы, Я. Саламевіча і інш.

“Жалейка” Янкі Купалы, звычайнае і палепшанае выданне.
Пецяярбург, 1908 г.

Адметнасць структурна-зместавай арганізацыі “Летапісу...” – уключэнне ў яго асобных тэкстаў або іх урыўкаў. У дачыненні да закранутага намі перыяду такімі сталі, напрыклад, рэцэнзія Ядвігіна Ш. на зборнік “Жалейка”, фрагменты з успамінаў В. Ластоўскага, пачатак артыкула Е. Янкоўскага “Песняры маладой Беларусі”, урывак рэцэнзіі А. Бульбы на зборнік “Гусліяры” і інш. У рашэнні ўкладальнікаў нам бачыцца імкненне скарыстацца магчымасцю і статусам Поўнага збору твораў, рэтраспектыўна запоўніць істотныя лакуны ў асвятленні гісторыка-літаратурнага працэсу.

З мэтай актуалізаваць асобны напрамак даследавання, звязаны з гісторыяй выдання, выдавецкага-паліграфічнага выканання, рэцэпцыяй

дэбютнага зборніка Янкі Купалы, аўтар гэтых радкоў на старонках штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва” сёлета запачаткаваў цыкл публікацый, прысвечаных тэме. Комплексны падыход дазволіў выявіць шэраг эпізодаў, не асветленых ранейшымі даследчыкамі або абмінуты іх увагай. Такім чынам паўставалі не толькі выяўленыя факты, але і тэксты, пазначаліся праблемныя палі. Як ні дзіўна, ні адно беларускае архіўнае сховішча сёння не мае першакрыніц усіх рэцэнзій на “Жалейку”. Такое становішча рэчаў характэрна і для першага зборніка Якуба Коласа.

АЛГАРЫТМЫ ГІСТАРЫЧНАЙ (РЭ)КАНСТРУКЦЫІ

Зборнік “Жалейка” выдадзены ў пецяярбургскай выдавецкай суполцы “Загляне сонца і ў наша аконца”; як пазначана ў энцыклапедыі “Янка Купала” (2017, т. 1), не пазней за 11 (24 – паводле новага стылю) сакавіка 1908 г. Выхад кнігі першапачаткова задумваўся ў Мінску. Апекаваўся справай Уладзімір Самойла. Задума была ажыццёўлена ў Паўночнай сталіцы Браніславам Эпімахам-Шыпілам, рэдактарам выдання.

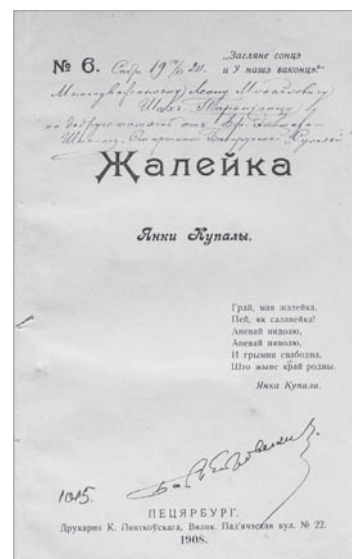
У зводным каталогу “Кніга Беларусі. 1517–1917” (1986) адзначаецца, што мінскае кнігавыдавецтва “Мінчук” «меркавала выдаць “Жалейку” яшчэ ў 1907 г.» [2, с. 239]. З прычыны адсутнасці фінансавых сродкаў рукапіс зборніка быў перададзены ў Пецяярбург.

Спецыялізаванае выданне, падрыхтаванае Дзяржаўнай бібліятэкай БССР, закранула пытанне ўдакладнення месяца выхаду зборніка. Насуперак цяперашняму датаванню (лета 1908-га) выказаны аргумент на карысць вясны: аб’ява ў № 8 “Нашай Нівы” ад 11 сакавіка за той жа год. Суполка “Загляне сонца і ў наша аконца” паведамляла пра выданне і продаж, сярод іншых кніг, “Жалейкі” Янука Купалы. Гэтая ж газета паведаміла 4 ліпеня пра продаж у сваёй віленскай канторы дзвюх новых беларускіх кніжак. Такімі названы (захоўваем шрыфтавае афармленне арыгінала): “**Жалейка – Янука Купалы** (цана на простым паперы 50 кап., а на лепшым – 80 кап.) і 2) **Смык – М. Buraczka** (цана 20 кап. і дарагое выданне – 35 кап.)” [3, с. 8].

Але адно з першых паведамленняў пра выхад Купалавага зборніка знаходзім у “Нашай Ніве” яшчэ ад 24 лістапада 1906 (!) года. На апошняй старонцы газеты змешчаны аб’явы пра друкаваную прадукцыю суполкі “Загляне сонца і ў наша аконца”. Апошнімі ў рубрыцы “Хутка выйдуць” названы “Гутаркі аб небе і зямлі” і “Жалейка” Янука Купалы. Звернем увагу, гаворка ідзе выключна пра пецяярбургскае выдавецтва, а не мінскае.

Зводны каталог інфармуе пра наклад кнігі – 4300 экзэмпляраў. Пры гэтым адзначае: “Цікавы і той факт, што купалаўскі зборнік быў выдадзены

Тытульная старонка палепшанага выдання “Жалейкі” з дарчым надпісам Б. Эпімаха-Шыпілы, адрасаваным Л. Шах-Параніянку, і аўтографам Б. Пятроўскага.

ны дарагім і звычайным выданнем” [2, с. 239]. На варыянтнасці, не праілюстраванай і не прааналізаванай у купалазнаўчых крыніцах, варта спыніцца асобна, паколькі напрошваецца адразу некалькі пытанняў, першае з якіх: лік 4300 адлюстроўвае ўвесь сумарны тыраж?

Адносна “дваякасці” выданняў знаходзім інфармацыю ў адным з рэкламных тэкстаў пецяярбургскай суполкі на старонках “Нашай Нівы” ад 2 снежня 1906 г.: “Таннае выданне на добрым белым паперы ў вокладцы”; “Дарагое на пекным чэрпаным паперы, у пекнай з беларускім узорам вокладцы”.

Вокладкі двух варыянтаў “Жалейкі” адрозніваюцца кардынальна. Па сутнасці гэта дзве мадэлі ідэйна-эстэтычнай рэпрэзентацыі беларускага шляху. Дзякуючы факсімільнаму выданню 1982 г. у агульнай чытацкай свядомасці зафіксаваўся больш танны, этнаграфічны варыянт зборніка – з выявай музыкі на фоне далёкіх краявідаў.

(У каталогу “Кніга Беларусі. 1517–1917” называецца мастак Якубоўскі, без указання імя або ініцыялаў. Няма пра гэтага творцу артыкула і ў энцыклапедыі “Янка Купала”. Узнікае заканамернае пытанне: зборнікі афармляў адзін і той мастак?)

Даследчыцкую і чытацкую ўвагу не можа не прыцягнуць характарыстыка паперы – чэрпаная. У Расійскай імперыі XIX ст. паводле спосабу вытворчасці паперу падзялялі на ручную (чарпальную) і машынную. Асартымент павялічваўся разам з тэхнічным прагрэсам. Да канца XIX – пачатку XX ст. налічвалася больш за 50 гатункаў. Толькі ў кніжнай справе выкарыстоўвалася папера александрыйскай (або імператарская), ватманская, веленева, кітайская, любская, слановая і інш. Нярэдкай была практыка выдання тыражу на паперы розных гатункаў, ад якіх залежалі якасць і знешні выгляд кнігі, яе кошт.

Старонка газеты “Мінскі курьер”. 23 жніўня 1908 г. З фондаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (Масква).

Паводле падлікаў Сцяпана Александровіча, пецябургская выдавецкая суполка “за няпоўныя восем год існавання выпусціла цэлую бібліятэчку беларускіх кніг – каля 40 назваў агульным тыражом звыш 100 тысяч” [4, с. 169]. Першым быў “Беларускі лемантар, або Першая навука чытання”. На працягу 1907–1908 гг. некаторыя кнігі выходзілі ў серыі “Беларускія песняры” – у таннім і дарагім пераплёце: “Дудка беларуская” Ф. Багушэвіча, “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча, “Гапон” В. Дуніна-Марцінкевіча, “Смык беларускі” Ф. Багушэвіча і інш. Паліграфічная варыянтнасць “Жалейкі” Янкі Купалы – “гэта сведчанне высокай ацэнкі творчасці маладога паэта, першая кніга якога ставілася адразу поруч з беларускай класікай – падпіснымі выданнямі В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча” (С. Александровіч) [4, с. 176].

У кнізе “Гісторыя і сучаснасць” (1968) апублікаваны рахунак пецябургскай друкарні К. Пянткоўскага на імя А. Грыневіча ад 30 кастрычніка 1910 г. [4, с. 185–186], у якім выкладзены поўны кошт выдання “Адвечнай песні” і “Гуслера”. Датычна нашай тэмы асабліваю цікавасць уяўляе якасная дыферэнцыяцыя і колькасная прапорцыя, прыведзеная спецыялістам выдавецкай справы пачатку XX ст.: экзэмпляры “Адвечнай песні” – “звычайныя” (2500) і “веленевыя” (100).

Веленевая (фр. *velin* ‘тонка вырабленая скура’) – папера найвышэйшага гатунку. Чыста цэлюлозная (без драўніны), добра праклееная, шчыльная, пераважна жаўтаватага колеру. Пры яе вырабе выкарыстоўвалася чарпальная форма з тканіннай сеткай, якая не пакідала на аркушы ніякіх адбіткаў, ліній.

Сёння беларускія кнігі на веленевай паперы – сапраўдная бібліяграфічная рэдкасць. Пра гэта сведчыць і экзэмпляр, нядаўна выяўлены супрацоўнікам Інстытута славяназнаўства Расійскай акадэміі навук Ігарам Барынавым у Расійскай нацыянальнай бібліятэцы (Санкт-Пецябург), – “Smyk Bielaruski” (1908) Сымона Рэўкі з-пад Барысава (Францішка Багушэвіча).

У пачатку XX ст. адна з найбуйнейшых кніжніц краіны насіла назву Імператарскай публічнай бібліятэкі. Калекцыя кніг пра Расію на замежных мовах – “Россика” – пачала фарміравацца ад самага пачатку існавання ІПБ. Пры яе камплектаванні бібліятэкары кіраваліся не самай мовай выдання, а яго графікай. Такім чынам у раздзел славістыкі патраплялі беларускія кнігі на лацінцы. Такая практыка працягвалася і ў 1920–1930 гг.

Можна меркаваць, даражэйшыя экзэмпляры кніг, што выдавала суполка “Загляне сонца і ў наша аконца”, часткова былі разлічаны менавіта на такія бібліятэкі. А ў выпадку з Імператарскай публічнай яшчэ ў 1810 г. афіцыйна было замацавана права кніжніцы бясплатна атрымліваць два экзэмпляры кожнай новай кнігі з усіх друкарняў дзяржавы.

РАРЫТЭТЫ І ІНСКРЫПТЫ

Стараннямі пісьменніцы і даследчыцы Лідзіі Арабей яшчэ да 100-гадовага юбілею Янкі Купалы быў запачаткаваны асобны напрамак архіўных пошукаў, звязаны з г. Манчагорскам Мурманскай вобласці і ўладальнікам каштоўнага кнігазбору Барысам Пятроўскім (1910–1994), былым вязнем ГУЛАГа, калекцыянерам. У лютым 1997 г. у Манчагорск быў камандзіраваны Сяргей Панізнік, вучоны сакратар Літаратурнага музея Янкі Купалы. Паводле справаздачы аб творчай камандзіроўцы (захоўваецца ў службовых дакументах музея): “Кнігазбор Б. І. Пятроўскага складаецца з дзвюх частак. Першы і самы каштоўны раздзел складаюць кнігі з уласнай бібліятэкі сябра Янкі Купалы ў Пецябурзе і дабрадзея яго выданняў Леаніда Сафоніевіча Сеўрука, 1867 г. нараджэння”. Мінскі музей песняра папоўніўся шэрагам каштоўных экспанатаў: 98 кніг і 48 паштовак. Такім чынам быў сфарміраваны корпус артэфактаў, які пакуль яшчэ не стаў аб’ектам самастойнага даследавання. Звернемся да некаторых адзінак музейнага захавання з гэтага збору, што дэманструюць навукова-даследчы патэнцыял.

Асобнік палепшанага выдання “Жалейкі”, які захоўваецца ў фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, прыцягвае ў арбіту беларускага культурнага жыцця ў Санкт-Пецябургу пачатку XX ст. новае імя. Уверсе тытульнай старонкі зборніка змешчаны дарчы інскрыпт:

Сбрг. 19.¹⁴/VI 20.

Многоуважаемому Леону Михайловичу Шах-Паранианцу на добрую память от Бр. Эпимаха-Шипилло. Старшины Белорусской "Суполкі".

Гаворка ідзе пра выкладчыка рускай мовы і славеснасці, бібліятэкара. У Паўночнай сталіцы яму належалі выдавецтва і кніжны склад. Асноўныя кнігі Л. Шах-Параніянца выйшлі ў Санкт-Пецярбургу і Кранштаце на мяжы XIX–XX стст.

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваюцца кніжныя выданні, што сведчаць пра добрае знаёмства двух пецярбуржцаў. На брашурцы «Граф Л. М. Талстой як ваенны пісьменнік па яго "Севастопальскіх апавяданнях"» (1915) стаіць экслібрыс-пячатка Б. Эпімаха-Шыпілы. На тытульнай старонцы зборніка Янкі Купалы "Гусляр" (Пецярбург, 1910) змешчаны дарчы надпіс:

Многоуважаемому Леону Михайловичу Шах-Паранианцу от Бр. Игн. Эпимаха-Шипилло. Сбрг. 19.¹⁵/VII 20-го г.

У бібліяграфічным апісанні гэтага экзэмпляра "Гусляра", пададзеным у электронным каталогу НББ, адсутнічае інфармацыя пра яшчэ адзін інскрыпт. Аўтарам гэтых радкоў расчытаны надпіс на вокладцы, зроблены лацінкай акурат пад імем аўтара – Janka Kupała: "Janka syn Daminika Łusewicsa". Адметнасці почырку (дробны, каліграфічны, з характэрнымі завітушкамі) наводзяць на думку, што надпіс на падараванай кнізе быў таксама зроблены Б. Эпімахам-Шыпілам.

МІНСКІ ВОДГАЛАС

Першым водгукам на "Жалейку" стаў артыкул Ядвігіна Ш., апублікаваны ў газеце "Минское эхо" 9 ліпеня 1908 г. Тэкст ніколі не становіўся аб'ектам самастойнага разгляду. У энцыклапедычным даведніку "Янка Купала" (1986) ахарактарызаваны надзвычай сцісла: "...вельмі супярэчлівы паводле асноўных палажэнняў" (І. Чыгрын) [5, с. 695].

Уладзімір Конан у кнізе "Праблемы мастацтва і эстэтыкі ў грамадскай думцы Беларусі пачатку XX ст." (1985) звязваў час існавання "Минского эха" (1908–1909) з перыядам крызісу ліберальнай прэсы. Новыя газеты "саступалі сваім папярэднікам па ідэйна-палітычным, навуковым і мастацкім узроўні публікаваных матэрыялаў" [6, с. 137].

Зыходная праблема ўсебаковага аналізу "Минского эха" сёння – адсутнасць газеты ў галоўных кніжніцах, архівах і музеях Беларусі. Нумар, у якім апублікавана рэцэнзія Ядвігіна Ш. на "Жалейку" Янкі Купалы, не стаў выключэннем. Аўтар гэтых радкоў здолеў атрымаць сканава-

ную копію экзэмпляра, што захоўваецца ў фондах Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (Масква).

Рэцэнзія Ядвігіна Ш. на Купалаў зборнік змешчана ў рубрыцы "Бібліяграфія". Адмысловай назвы не мае. Як практыкуецца ў афармленні тэкстаў такога жанру, прыведзены выхадныя звесткі кнігі. Публікуем рэцэнзію поўнаасцю ў перакладзе на беларускую мову.

Жалейка Янкі Купалы. Выданне суполкі "Загляне сонца і ў наша аконца". Пецярбург. 1908 г. Кошт 50 к.

"Лепш быць першым у вёсцы, чым другім у Рыме", – вось першае, навязлівае, уражанне пры чытанні новаспечанага даволі аб'ёмістага (152 стар.) томіка беларускіх вершаў Янкі Купалы пад агульным загаловам "Жалейка".

І, калі мары беларусаманаў, – уваскрэсіць і даць літаратурную абалонку паміраючаму беларускаму дыялекту, – наканавана ажыццявіцца, то паміж піянерамі гэтай ідэі адно з першых месцаў зойме бяспрэчна Янка Купала.

Мы ўстрымаемся пакуль ад дэталёвай ацэнкі па сутнасці і тэндэнцыйнасці большасці вершаў "Жалейкі": яны былі пісаныя ў тыя гады, калі ў нашай пакутлівай радзіме занадта хутка чаргаваліся то асляпляльныя бляскі, то чорныя цені, што не магло не адбіцца ні на спагадлівасці, ні на ўспрымальнасці паэта наогул, а тым больш народнага.*

Жыццё беларуса занадта манатоннае, і мы не павінны таму быць асабліва патрабавальныя ў разнаколернасці яго народнага паэта.

Мы дазволілі сабе толькі выказацца за захаванасць чысціні асаблівасцей беларускай гаворкі і тым больш у паззіі, якая пражывае ў народзе больш доўгія чым проза гады.

Такім класічным узорам служыць верш Янкі Купалы "Саха" (стар. 12).

Трэба быць не толькі знаўцам беларускага дыялекту, але і даравітым паэтам, каб пры спалучэнні слоў гэтай каструбаватай (няхай прабачаць мне беларусы!) мовы з'явіўся даволі лірычны верш.

Такіх вершаў у "Жалейцы" чытач знойдзе не мала.

Колькасць памылак у выданні цалкам зразумелая і выбачальная, папера неблагая, шрыфт выразны, віньетка такая, што можна было на вокладку выкарыстаць і лепшую, больш трывалую паперу.

Ядвігін Ш. [7, с. 4].

* Як нам удалося даведацца, нямала матэрыялу падрыхтавана паэтам ужо для другога тома. Будзем спадзявацца, што ў ім даравітасць і погляды паэта выступаць больш выразна, больш рэльефна.

Крытычны водгук Ядвігіна Ш., акрамя таго, што моцна дысануе з вядомымі характарысты-

камі беларускай класікі, адкрывае новую старонку ў канцэптуальных падыходах да гісторыі нацыянальнага пісьменства. Праблемамі сталення, на нашу думку, можна назваць агульную практыку, калі перадрукоўваліся і збіраліся пад адной вокладкай выключна спагадлівыя водгукі. Такім чынам гісторыка-літаратурны працэс у яго рэтраспектыўным бачанні пазбаўляўся дынамікі, складанасці, аб'ектыўнага ўсведамлення праблем, з якімі сутыкаліся і архітэктары нацыянальнага будаўніцтва, і яго песняры.

Пры публікацыі рэцэнзіі Ядвігіна Ш. у перакладзе на беларускую мову мы маем справу з адным з аспектаў феномена вяртання, калі пры спробе гістарычнай рэканструкцыі на самай справе спараджаецца новы канструкт разгляду мінуўшчыны ў яе сувязі з сучаснасцю.

Рэцэнзент пачатку ХХ ст. прапанаваў свой тэкст перыядычнаму выданню, дзе быў чужародным, адзіным, прысвечаным маладой беларускай літаратуры. Можам меркаваць, Ядвігін Ш. у пэўнай ступені ішоў канфармісцкім шляхам, улічваю рэдакцыйна-выдавецкую практыку выдання і запыты чытацкай аўдыторыі. Але магчыма, менавіта гэты востра-крытычны, правакацыйны допіс паклікаў да жыцця дзве хваласпеўныя рэцэнзіі Уладзіміра Самойлы.

КАЛЕГІЯЛЬНАЯ ПАДТРЫМКА І ПІЕТЭТ

Пры разглядзе некаторых асоб мінуўшчыны, якія мелі дачыненні да біяграфіі Янкі Купалы, менавіта аспект далучанасці стаў ледзь не асноўным пры аналізе іх уласнай дзейнасці. Літаратурная класіка нязмушана адводзіла ў цень вартую ўвагі самадастатковасць, грамадска-культурную рэалізаванасць.

Вехавымі ў прадстаўленні розных іпастасяў Уладзіміра Самойлы – літаратуразнаўца, публіцыста, паэта, перакладчыка – сталі публікацыі Ісідара Баса, Мікалая Кулінковіча, Сцяпана Александровіча, Генадзя Кісялёва, Уладзіміра Конана 1970–1980-х гг.

Выхад “Жалейкі” У. Самойла вітаў двума хваласпеўнымі водгукамі. Першы быў апублікаваны ў “Нашай Ніве” 15 жніўня 1908 г., другі ўбачыў свет на старонках газеты “Мінский курьер” 23 жніўня 1908 г. (У. Конан назваў гэтае выданне “важнай вяхой рускамоўнай журналістыкі Беларусі 1905–1917 гг.” [6, с. 136]). Пад адной вокладкай гэтыя два тэксты, у скарочаным варыянце, былі сабраны ў хрэстаматыі крытычных матэрыялаў Сцяпана і Вольгі Александровічаў “Беларуская літаратура XIX – пачатку ХХ ст.” (1978).

Паколькі рэцэнзіі рыхтаваліся для ўспрымання ў розных нацыянальных, інфармацыйна-культурных, а таксама рэгіянальных кантэкстах (Вільня, Мінск), то і дэталёвы іх разгляд звязаны

з усебаковым асвятленнем гэтых кантэкстаў. Таму параўнанне двух тэкстаў не можа быць проста механічнай зверкай моўных эквівалентаў. Перад аўтарам пачатку ХХ ст. паўставалі спецыфічныя выдавецкія традыцыі, запыты чытацкай аўдыторыі, якія дыктавалі свой інструментарый моўна-псіхалагічнага ўздзеяння.

У названай хрэстаматыі мінская рэцэнзія папярэднічае віленскай, хоць па часе апублікавання павінна быць наадварот. Акрамя таго нашаніўскі тэкст апынаецца ў сітуацыі дубліравання, таму ў выданні ёсць заўвага адносна яго падачы: «Апушчаны радкі, дзе выказваюцца думкі, блізкія ці вельмі падобныя да выказаных у рэцэнзіі У. Самойлы ў газеце “Мінский курьер”» [8, с. 236]. Напрошваецца выснова, што рускамоўны тэкст выконвае вядучую ролю. З гэтым нельга не пагадзіцца: мінская публікацыя выйграе ў параўнанні з віленскай сваёй дынамікай, аўтарскай перакананасцю, кампазіцыйнай прадуманасцю і нават... правакацыйным запалам. У гэтым можна пераканацца пры знаёмстве з арыгіналам.

Але ўскладзеная місія ўзорнасці далёка не поўнасцю апраўдвае сябе. У хрэстаматыі крытычных матэрыялаў рэцэнзія з газеты “Мінский курьер” апублікавана з некалькімі вялікімі купюрамі, у “Выбраным” У. Самойлы (Мінск, 2017) – такая ж карціна. Апушчаныя ўрыўкі адыгрываюць у тэксце зусім не факультатыўную ролю.

Першы прыбраны абзац з рэцэнзіі востра ставіць пытанне пра лёс беларускай паэзіі ў сітуацыі культурна-сацыяльнага памежжа. З аднаго боку, руская паэзія “заглушала народную немудрагелістую песню”; «з другога боку, грэбліва аддаляючыся сваёй чужынскай прыгажосцю, прышчаплялася “панскай ласкай” эксплуатацыйна-польская паэтычная гаворка...» [9, с. 4]. Адзначым адразу, правакацыйныя іскры атрымліваюць сваю разрадку ў канцы рэцэнзіі.

Наступная купюра, мяркуюем, была зроблена з аглядак на атэізм савецкага часу. На нашу думку, закрануты рэцэнзентам Купалаў верш яшчэ далёка не поўнасцю рэалізаваў даследчыцкі патэнцыял, асабліва ў кантэксте пераемнасці літаратурных традыцый. Паралелі з хрэстаматычным вершам “Мая Бесядзь” (1940) Аркадзя Куляшова напрошваюцца самі сабой: «...ідэі агульнай салідарнай працы прысвечана выдатнае перакладанне народнага падання пра “Канюха” (птушка нахштальт каршуна), які быў пракляты Богам і асуджаны таміцца вечнай смагай за тое, што з ляноты і сябелюбства не прыняў удзелу ў агульнай працы “дабывання вады”, працы, якую задаў Бог кожнай жывой істоце па стварэнні свету» [9, с. 4].

Прыбраная была з асноўнага корпусу тэксту рэцэнзіі і ледзь не адзіная крытычная заўвага,

сказаная на адрас Я. Купалы: “...у яго мове шмат русіцызмаў і паланізмаў, што, вядома, цяжка паставіць у дакор жывой гаворцы, пастаўленай пад уплыў вышэйшых магутных літаратур дзвюх буйных нацый, культуру якіх беларус непазбежна ўбірае ў сябе” [9, с. 4].

Рэцэнзія У. Самойлы, які падпісаўся крыптанімам **Вл. С.**, апублікавана ў газеце “Мінский курьер” 23 жніўня 1908 г., у № 112 (у хрэстаматыі памылкова названы № 113). Традыцыйна яе назва перадаецца наступным чынам: «Великий праздник. “Жалейка Янука Купалы”». Між тым публікацыя адметная графічным, кідкім афармленнем. Тытул набраны вялікім паўтлустым шрыфтам, адпаведным назвам газетных рубрык, праз рыску пададзена назва кнігі.

На старонках мінскай газеты аўтар рэцэнзіі сам выглядаў трыумфатарам. Раней у выданні разгарэлася дыскусія пра лёс беларускай культуры, якой У. Самойла сімпатызаваў, на карысць яе горача выказваўся. Пасля няўдалай спробы выдаць зборнік Купалы ў Мінску ён убачыў свет не ў рэгіянальным, а ў сталічным выдавецтве.

Пытанні лёсу нашаніўскай рэцэнзіі У. Самойлы, яе водгалас у Любляне (Аўстра-Венгрыя) мы ўжо разглядалі ў артыкуле “Славенская рэцэпцыя беларускага пісьменства пачатку ХХ ст.”, апублікаваным на старонках “Роднага слова” (2022, № 3).

Беларускі кантэкст мае ўласны патэнцыял, і ў гэтым выпадку не асветлены літаратурнаўцамі. Якуб Колас, закранаючы абставіны знаёмства з нашаніўскім калегам, пісаў да Льва Клейнбарта 7 кастрычніка 1928 г.: «Поэзия Купалы растёт, развивается и на страницах “Нашей Нивы” занимает первое место. Выходит его первый сборник “Жалейка”. Мне по почте переслали рецензию на этот сборник. Рецензия была написана по-русски. Я переводил ее на белорусский язык. Это было летом 1908 г. или 1907 г. Жил я тогда в Николаевщине» [10, с. 103]. Паводле Поўнага збору твораў Янкі Купалы (“Летапіс жыцця і творчасці”), факт перастварэння не афармляецца гіпатэтычна, а проста канстатуецца: «*Лета*. Якуб Колас у Мікалаеўшчыне перакладае на беларускую мову для “Нашай Нивы” рэцэнзію У. І. Самойлы (Владака з Казіміраўкі) на зборнік Я. Купалы “Жалейка”» [11, с. 67].

На нашу думку, гэтым тэкстам можа папоўніцца раздзел “Dubia” ў спадчыне Якуба Коласа, але доказная база павінна пашырацца і распрацоўвацца.

ПАЧУТАЯ І ў КАРАЛЕЎСКІМ ГОРАДЗЕ

Папярэднія водгукі на Купалаву “Жалейку”, пра якія ішла гаворка, былі апублікаваны ў перыёдыках Мінска і Вільні. Іх аўтары – не толькі знаёмыя паэта, але і апекуны яго творчага сталення. Рэцэн-

зія, выдадзеная ў польскім друку Аўстра-Венгрыі (Кракаў), істотна пашырае і геаграфію самай ранняй вядомасці беларускага паэтычнага зборніка, і міжнародны культурны кантэкст.

Аўтар наступнага па часе водгукі, услед за Ядвігіным Ш. і Уладзімірам Самойлам, – Ян Урбан (1874–1940), каталіцкі святар, багаслоў, прадстаўнік ордэна езуітаў. У 1907–1910 г. жыў у Расіі, ініцыяваў падрыхтоўку і выпуск шэрага рэлігійных выданняў: малітоўнікаў, брашур, альманаха “Католическое обозрение” (Пецяярбург, 1914; вып. 1–2) і інш.

Як ні парадасальна, сённяшняе ўключэнне Яна Урбана ў беларускі кантэкст адбылося не праз рэцэнзію на дэбютны зборнік будучага класіка літаратуры, пра якую няма згадкі ні ў энцыклапедычным даведніку “Янка Купала” (1986), ні ў аднайменнай трохтомнай энцыклапедыі (2017–2018). У выдавецтве “Беларуская навука” ў 2021 г. убачыла свет кніга “Макрына Мечыслаўская ў святле праўды” (Кракаў, 1923), перакладзеная з польскай мовы Дзмітрыем Падбярэзскім.

Перад намі яшчэ адзін парадокс. Цяпер ужо непасрэдна звязаны з рэлігійнымі поглядамі і дасведчанасцю аўтара. Сам паслядоўны прыхільнік канфесійнага яднання, ксёндз Ян Урбан з дапамогай архіўных дакументаў і сведчанняў удзельнікаў мінулых падзей узяўся развянчаць найбуйнейшую містыфікацыю сярэдзіны ХІХ ст., звязаную з ліквідацыяй уніі ў Расійскай імперыі.

Пачынаючы з 1845 г. уся Еўропа загаварыла пра навамучаніцу – ігуменню Траецкага кляштару базыліянак у Мінску, ахвяру гвалту і здзекаў, якія яна зведала разам з сёстрамі-інакіямі. Асобай маці Макрыны натхняліся многія польскія жывапісцы і пісьменнікі другой паловы ХІХ – пачатку ХХ ст.: Адам Міцкевіч, Юльёш Славацкі, Зыгмунт Красінскі, Станіслаў Выспанскі і інш. Дэвіз, абраны аўтарам кнігі 1923 г.: “Нельга трываць няпраўду пад покрывам набожнасці”.

Польскі грамадска-культурны штомесячны часопіс “Przegląd Powszechny” (“Усеагульны агляд”) у доўгай гісторыі існавання мае тры перыяды: 1884–1939, 1947–1953, ад 1982 г. Водгук на Купалаву “Жалейку” быў апублікаваны ў 108-м томе за 1910 г. У беларускай даведачнай літаратуры адзінае яго ўпамінанне знаходзім у біябібліяграфічным слоўніку “Беларускія пісьменнікі” (1994, т. 3).

Матэрыялы часопіса “Przegląd Powszechny” традыцыйна размяшчаліся ў рубрыках “Артыкулы навуковыя і літаратурныя”, “Агляд мастацкай літаратуры”, “Справаздача з руху рэлігійнага, навуковага і грамадскага”. У “Аглядзе мастацкай літаратуры” вылучаны раздзелы “З польскага пісьменства”, “З замежнага пісьменства”, “Бібліяграфічныя запіскі”. У апошнім з назва-

ных змешчаны водгукі на выданні, якія ўбачылі свет на польскай, нямецкай, украінскай мовах. Значныя выдавецкія плошчы адведзены публікацыям, прымеркаваным да 100-годдзя з дня нараджэння Юльюша Славацкага (1809–1849).

Рэцэнзія на “Жалейку”, падпісаная крыптанімам Ks. J. U. (Książd Jan Urban), змяшчае беларускія ўстаўкі (назвы, асобныя словы, узоры паэтычнага пісьма), перададзеныя лацінкай. Гэтую адметнасць арганізацыі тэксту мы захавалі ў сваім перакладзе, дзе асобныя фрагменты падаюцца на мове арыгінала. У канцы тэксту намі прапанаваны каментарыі, якія дазваляюць трымацца больш адкрытага абсягу Купалавай лірыкі.

Zalejka Janka Kupały. Pieciarburh. Str. 152.

Zahlanie sonce i ū nasze wakonce, “zagładnie słoneczko i w nasze okieneczko”. Пад такім дэвізам утварылася ў Пецярбургу пару гадоў таму суполка некалькіх людзей добрай волі, якая мае на мэце асвету беларусаў шляхам распаўсюджвання твораў на роднай мове.

Літаратурны даробак гэтай суполкі яшчэ вельмі сціплы: пара лемантароў, чытанака, пераклад “Пана Тадэвуша” і два ці тры зборнікі беларускіх вершаў. Да апошніх адносіцца і “Zalejka” (fujarka). “Graj, moja zalejko, śpiewaj jak słowiczek, opiewaj niedolę, opiewaj niewolę i głos swobodnie, że żyje kraj rodzimy”*.

У названай кнізе Янка Купала – паэт нядолі і няволі гэтага васьмімільённага людю, які ў почаце народаў спазніўся заняць месца за бяседным сталом**. Можна, цяпер занадта позна? Хто можа ведаць пра гэта? Але дзіця гэтага людю хоча песняй нагадаць, што жыве гэты забыты люд, што чуе, што спявае, хоць спеў яго сумны, як сумная і яго доля.

Янка Купала – гэта сапраўдны паэт, бо толькі праўдзівая паэтычная душа адчуе прыгажосць нават у гэтым аднастайным, сумным, пясчаным краі, толькі сапраўдны паэт, хоць і бачыць “*lud ubogi, wiecznīe w łarciach, w łachmanach, nie utiejąsū szutaś*”, аднак ён любіць сваю Беларусь і запэўнівае яе***:

* Пераклад эпіграфа да зборніка “Жалейка”: “Грай, мая жалейка, / Пей, як салавейка! / Апявай нядолю, / Апявай няволю, / І грыміні свабодна, / Што жыве край родны”.

** Метафарычнасць пісьма рэцэнзента пераклікаецца з крылатымі радкамі з верша “Маладая Беларусь” (“Вольны вецер напеў вольных песень табе...”), упершыню апублікаванага ў зборніку “Шляхам жыцця” (1913): “Падмайся з нізін, сакаліна сям’я, / Над крыжамі бацькоў, над курганамі; / Занімай, Беларусь маладая мая, / Свой пачэсны пасад між славянамі”. У пазнейшай рэдакцыі, з мэтай пашырыць сэнс першапачатковага варыянта, паэт унёс змены ў ключавыя вершаваныя радкі: “Над крыжамі бацькоў, над нягодамі... Свой пачэсны пасад між народамі”.

*** Тут прыводзіцца не пераклад, а пералічэнне па-польску асноўных характарыстык зборнага вобраза беларускага народа паводле вершаваных твораў “Жалейкі”.

*Ja kali b z jej razluczycyusia,
Płakaj b s usich sil.
Ej, bo dzie wołk uradziusia,
Jamu kust toj mił****.*

Гэтай сваёй “storonce” ён прагне лепшай долі, прагне больш хлеба для цела, больш асветы для духу. Ён прагне больш “ziarnielki” для “miżyczka”, бо з той, што ў яго ёсць, цяжка выжыць, і добра, што ён прагне яе. Але тут і там чутны фальшывы акорд – гэта закіды на пана, на яго багацце, эксплуатацыю. Гэта можа пасеяць у душы народа такія пачуцці, якія з галечы дакладна не выведуць. Варта абмежавацца іншай, больш пэўнай праграмай, а тым часам і да паноў ставіцца паводле гэтых прыгожых слоў:

*Lubimoś, maje susiedzi!
Kińma swarki, zwadki,
Żyjma, jak rodnyje dzieci
Adnej naszaj matki.
Szto ty majesz z swojej zwadki,
Z dzikaj nienawiści?
Ludzi tolki naśmiajucsa,
I ūsiej toj karyści.
Ludzi tolki naśmiajucsa,
Wrągi skarystajuć,
Nad duszoz czort zapaniuje,
Wnuki ciabie złajuć.*

Кс.<эндз> Я.<н> У.<рбан>
[12, с. 434]****.

Спіс літаратуры

1. Пуцывінамі Янкі Купалы : Дакументы і матэрыялы / уклад, уступ. артыкул і ім’ян. паказ. Г. В. Кісялёва; рэд. В. В. Барысенка, М. І. Мушыньскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 312 с.
2. Кніга Беларусі. 1517–1917 : Зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, БелСЭ; склад.: Г. Я. Галенчанка [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 615 с.
3. Наша Ніва (Вільня). – 1908. – № 8. – 11 (24) сак.
4. Александровіч, С. Гісторыя і сучаснасць : літ.-крыт. арт. / С. Александровіч. – Мінск : Беларусь, 1968. – 256 с.
5. Янка Купала : энцыклапедычны даведнік / БелСЭ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 727 с.
6. Конон, В. М. Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в. / В. М. Конон; под ред. С. Х. Александровича. – Минск : Наука и техника, 1985. – 200 с.
7. Минское эхо (Минск). – 1908. – № 34. – 9 июл.
8. Александровіч, С. Х. Беларуская літаратура XIX – пачатку XX ст. : хрэстаматыя крытычных матэрыялаў / С. Х. Александровіч, В. С. Александровіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1978. – 256 с.
9. Вл. С. Великий праздник. “Жалейка Янука Купалы” / Вл. С. // Минский курьер (Минск). – 1908. – № 112. – 23 авг.
10. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Т. 18 : Лісты (1908–1942). – 679 с.
11. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2 : Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летніс жыцця і творчасці; Дадатак. – 414 с.
12. Przegląd Powszechny (Kraków). – 1910. – Т. CVIII (108). – S. 434.

**** Страфа з верша “Родныя вобразы”: “Я, калі б з ёй разлучыўся, / Плакаў з усіх сіл... / Эй, бо дзе воўк урадзіўся, / Яму куст той міл!”

***** Тры першыя страфы з верша “Любілось, мае суседзі!”.

Сяргей ШАПРАН

“ВЯЛІКІ СТАРЫ”

ЯНКА КУПАЛА Ў АПОВЕДАХ АЛЯКСАНДРА ТВАРДОЎСКАГА

Аляксандр Твардоўскі выступае на адкрыцці бюста Янкі Купалы. Побач з ім Я. Колас, Л. Александроўская, К. Сіманаў, К. Мазураў і інш. 1949 г.

Рускі паэт Аляксандр Твардоўскі быў адным з тых, хто бачыў Янку Купалу за дзень да гібелі, – напярэдадні ён гасцяваў у 414-м нумары гасцініцы “Масква”. У той вечар Купала пытаўся: “Дарагі мой! Дык не верыце, што я буду дома, што я вярнуся?” Гэта было 27 чэрвеня 1942 г. Наступным вечарам Івана Дамінікавіча не стала.

Яны пазнаёміліся ў 1934-м. Аляксандр Твардоўскі вучыўся на другім курсе Дзяржаўнага педагогічнага інстытута і быў ужо вядомым смаленскім паэтам, а Янка Купала, узначальваючы беларускую дэлегацыю, прыехаў у Смаленск на I з’езд пісьменнікаў Заходняй вобласці. Было гэта ў канцы красавіка. А на два месяцы раней, у лютым, пісьменнікі Смаленска прыезджалі ў Мінск. У склад дэлегацыі, якую ачольваў паэт Міхаіл Ісакоўскі, уваходзіў 24-гадовы Твардоўскі.

“Маладыя мы былі, – апавядаў Аляксандр Трыфанавіч. – Самы старэйшы Ісакоўскі, а яму толькі-толькі споўнілася трыццаць чатыры. І ў Мінску – малады Броўка, каля трыццаці, і Александровічу амаль столькі ж, а ён у іх ужо аўтар мноства зборнікаў. На гэтым фоне Янка Купала выглядаў старым. А, між іншым, яму было менш, чым мне цяпер, за пяцьдзясят. Але для дваццацігадовых пяцьдзясят – гэта вельмі многа, тым больш для дваццацігадовых паэтаў. Маладая самаўпэўненасць уяўляе, што ў пяцьдзясят гадоў яна ўжо будзе хадзіць у класіках,

і таму з асаблівай цікаўнасцю глядзіць на такога жывога класіка. Так і я глядзеў на Купалу. А ён быў на дзіва просты. Была ў ім прыроджаная прастата, дэмакратычнасць, і ў гэтым сэнсе ён быў вельмі падобны на свае вершы...” [1, с. 396–399].

Кажучы пра гэтую прастату, іншым разам Твардоўскі заўважыў: “Хоць ён і не быў такі прасты, як мог паказацца, асабліва па першым уражанні. І паэзія яго не такая ўжо прастая. Як мы любім часта паўтараць гэтыя слоўцы – проста, прастая... Вось яго славытыя радкі:

*Я не паэта, о крыў мяне божа!
Не рвуся я к славе гэткай німала,
Хоць песеньку-думку і высную, можа,
Завуся я толькі – Янка Купала.*

Памыліцца той, хто падумае, што ў гэтых вершах адна толькі пакорлівасць, маўляў, я зусім не паэт і да славы не рвуся, а я ўсяго толькі Янка Купала... Але ўся справа ў тым, што Янка Купала – гэта нямала, і гэта выдатна разумее сам Янка Купала. Паглядзіце, што ён далей гаворыць...

*Кожны край мае тых, што апяваюць,
Чым ёсць для народа ўпадak і хвала,
А беларусы нікога ж не маюць,
Няхай жа хоць будзе Янка Купала...*

І двойчы памыліцца той, хто дапускае, што Купала тут крыўдзіць свой народ, занадта сціплы: маўляў, які я ні ёсць, хай самы маленькі, але буду паэтам у беларусаў. Наадварот, я чую ў гэтых вершах і гордасць, і годнасць, яны напісаны з яўнай усмешкай, іроніяй. У адносінах да каго? Ды хоць бы да тых, хто, відавочна, лічыў яго сялянскую музу праставатаю. Ён жа над снобамі здзекаваўся: няхай буду хоць я, але я ж сабе цану ведаю... Ах, гэта быў вялікі стары, зусім няпросты стары!..” [1, с. 397].

Аляксей Кандратовіч, які быў намеснікам Твардоўскага ў часопісе “Новый мир”, прыводзячы гэтыя выказванні, адзначаў, што вершы

Купалы Твардоўскі чытаў у арыгінале па-беларуску, не дапускаючы, што яны могуць здацца каму-небудзь незразумелымі.

ПАН ТВАРДОЎСКИ

Аляксандр Трыфанавіч добра ведаў не толькі рускую, але і беларускую і ўкраінскую мовы, што, зрэшты, не дзіва: знакамiты паэт, аўтар бесмяротнай “Кнігі пра байца”, галоўны рэдактар славуэтага часопіса, Твардоўскі лічыў сябе беларусам, бо паходзіў са Смаленшчыны. Па сведчанні дачкі Валянціны Аляксандраўны, ён так і казаў жонцы: “Маша, мы ж з табой беларусы!” (Марыя Іларыёўнаўна Твардоўская, у дзявоцтве Гарэлава, была родам са Смаленска). І аўтабіяграфічную кнігу ці то жартам, ці ўсур’ез меркаваў назваць “Пан Твардоўскі” – паводле мянушкі бацькі (дзед паэта Гардзея Твардоўскі паходзіў з Магілёўшчыны, пэўны час служыў у Польшчы, адкуль прывёз мянушку “пан Твардоўскі”, якая перайшла да сына). А калі ў савецкага кіраўніцтва неяк быў узнік намер далучыць частку Смаленскай вобласці да Беларусі, Твардоўскі весела заўважыў жонцы: “Ну што, хутка мы ў роднай Беларусі будзем!” І, выступаючы ў чэрвені 1949 г. на II з’ездзе Саюза пісьменнікаў БССР, пачаў гаворку з таго, што засведчыў: “Ёсць асаблівыя асабістыя прычыны, якія прымушаюць мяне казаць гэтыя некалькі слоў. Я люблю беларускую паэзію. Мова майго маленства блізкая да беларускай мовы. Я нарадзіўся на межах Беларусі”^{*}.

Аркадзь Куляшоў згадваў, што, убачыўшы Твардоўскага ў першы яго прыезд у Мінск узімку 1934 г., запомніў, як ён чытаў фрагмент з ягонай паэмы “Гарбун”, апублікаваны ў газеце “Літаратура і мастацтва” (1934, 12 студз.). «Прачытаў і гаворыць мне, што кепскія ў ім два месцы, – апавядаў Куляшоў у лісце да М. Твардоўскай. – Заўвагі, зробленыя А. Т. па маёй паэме “Гарбун”, моцна ўразілі мяне. Твардоўскі быў для мяне чалавекам малавядомым, а заўвагі яго я прыняў адразу і адчуў, што яны сыходзяць ад сталага майстра, што і пацвердзілася праз год, калі я прачытаў у часопісе яго “Краіну Муравію»» [2, с. 122].

Таксама сімвалічна і тое, што першы паэтычны пераклад Твардоўскі зрабіў з беларускай мовы. І яго самога ўпершыню пераклалі менавіта на беларускую. Хоць ён надзвычай рэдка браўся за

пераклад іншых паэтаў, але большасць перастаўленняў зрабіў з беларускай мовы: Янка Купала, Якуб Колас, Мікола Засім, Аркадзь Куляшоў, Міхась Машара, Мікола Сурначоў і яшчэ – беларускі фальклор. Перакладчыцкай дзейнасцю Твардоўскі заняўся ў другой палове 1930-х, а ўжо пасля вайны выступіў у якасці не толькі аднаго з перакладчыкаў, але і рэдактара “Анталогіі беларускай поэзіі” (1952), што адкрывалася імёнамі Паўлюка Багрыма, Францішка Багушэвіча, Янкі Лучыны, Цёткі і – Янкі Купалы ды Якуба Коласа^{**}.

Што ж датычыць працытаваных выказванняў пра Купалу, то, па сведчанні Кандратовіча, падобныя словы захаплення ў Аляксандра Трыфанавіча вырываліся не так ужо часта, бо ў літаратурных і чалавечых ацэнках ён быў надзвычай строгі, аднак калі яму нехта або нешта падабаліся, то падабаліся па-сапраўднаму, без скідак і агаворак. Выступаючы на згаданым з’ездзе Саюза пісьменнікаў БССР, Твардоўскі гаварыў пра Купалу так, як, бадай, ні пра кога з сучаснікаў яшчэ не гаварыў: “Твораў такога аб’ёму, твораў такой перавагі ў адносінах да матэрыялаў народнага жыцця, як у Янкі Купалы, напрыклад, я проста не магу назваць”.

ПАЎЗАБЫТАЕ ВЫСТУПЛЕННЕ

Зрэшты, тэксту згаданай прамовы Аляксандра Трыфанавіча ў Зборы твораў, што выйшаў пасля ягонай смерці, няма. Адсутнічае, відаць, з той прычыны, што, як пісала жонка Твардоўскага, “самыя цікавыя і канкрэтныя месцы: пра Янку Купалу і Якуба Коласа” ў стэнаграме “зеўраюць пропускамі”. “Стэнаграма выпраўленая і запісана вельмі дрэнна чалавекам, які абсалютна незнаёмы з літаратурнымі праблемамі таго часу”, – выказвала шкадаванне Марыя Іларыёўнаўна ў лісце да Аркадзя Куляшова, спадзеючыся знайсці кагосьці з літаратараў, хто запісаў прамову. І іншым разам паведамляла: “Я прывяла стэнаграму ў адносны парадак. Але два месцы там зеўраюць, і адно з іх – пра Коласа і Купалу. Вы далі слушную парадку – Лужанін ужо тым добры, што быў сакратаром Я. Коласа. А калі ў яго ёсць запісы, то ёсць надзея выправіць прабелы стэнаграмы”^{***}.

І сапраўды, Максім Лужанін не толькі пераказваў выступленне Твардоўскага, але і цытаваў: «Тады ён уголас назваў Купалу і Коласа наступнікамі Пушкіна, Някрасава і Шаўчэнкі,

^{*} Тут і далей выступленне А. Твардоўскага на II з’ездзе Саюза пісьменнікаў БССР 22 чэрвеня 1949 г. цытуецца ў перакладзе з рускай мовы паводле стэнаграмы, якая захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), ф. 259, воп. 1, адз. зах. 502, арк. 1–11. Заўважым, што ёсць пэўныя стылістычныя разыходжанні паміж стэнаграмай і публікацыйнай выступленнем “Поэзия новой Белоруссии” рускага паэта, падрыхтаванай яго жонкай Марыяй Іларыёўнаўнай для кнігі “О литературе” А. Твардоўскага (М.: Современник, 1973, с. 258–264).

^{**} У лютым 1934 г. у газеце “Літаратура і мастацтва” ў перакладзе С. Дарожнага апублікаваны верш “Госць” А. Твардоўскага, а на наступны год у Дзяржвыдавельстве БССР выйшаў зборнік “Паэты Заходняй вобласці”, складальнікам якога быў Твардоўскі, тут жа змешчаны ўрывак з ягонай паэмы “Шлях Васіля Пятрова” (пераклаў С. Дарожны).

^{***} Лісты М. Твардоўскай да А. Куляшова падаюцца ў перакладзе з рускай мовы паводле арыгіналаў, якія захоўваюцца ў БДАМЛМ, ф. 411, воп. 1, адз. зах. 235.

вызначыў, што беларуская паэзія “больш за ўсё належыць здаровай рускай дэмакратычнай традыцыі” і “сама робіць уплыў на рускую паэзію”.

І перасцярог з уласцівай яму патрабавальнасцю ад “культывавання фальклорнага жанру”, ад апявання апетага, рэчаў старога побыту, ад бачання не новых працоўных адносін, змены абставін, а прызвычаеных, даўно заўважаных іншымі» [3, с. 6].

Як бачым, у лужанінскім запісе выступлення Твардоўскага Купала і Колас хоць і згадваюцца, але згадка гэтая невялікая і не зусім дакладная. А таму пытанне застаецца ранейшым: дык што ўсё-такі казаў Твардоўскі на з’ездзе Саюза пісьменнікаў пра Купалу?

А гаварыў ён пра тое, што спажыўнай базай для беларускай літаратуры з’явілася народная паэзія, але, з іншага боку, ёсць і відавочны магутны ўплыў рускай і ўкраінскай паэзіі. Таму, па словах Твардоўскага, “калі параўнаць маштабы дараванняў, Янку Купалу і Якуба Коласа можам з усім правам лічыць пераемнікамі Пушкіна, Някрасава, Шаўчэнкі, Кальцова”*. Разам з тым, на думку Твардоўскага, вельмі нямногія імёны можна паставіць побач з імёнамі Купалы і Коласа, і ў гэтым сэнсе беларускай літаратуры, даволі маладой па ўзросце, пашанцавала.

У дадзеным выпадку Твардоўскі гаварыў пра лірыку Купалы і пра адну з ягоных паэм, назва якой у стэнаграме, паводле вызначэння Марыі Іларыёнаўны, зеўрае прабелам. Тым не менш можна выказаць здагадку, што размова ішла пра “Магілу льва”, бо менавіта яе Твардоўскі назваў, калі згадаў беларускага песняра ў адным з нарысаў 1944 г., які пасля стаў старонкамі кнігі “Радзіма і чужына” [4, с. 291].

“Купала з поўным правам мог сам пра сябе пры жыцці скласці песню пра тое, як на свет нарадзіўся Янка, – гаварыў далей А. Твардоўскі. – Гэта праўда вялікага, сапраўднага паэта, які ўжо сваім асаблівым існаваннем быў чымсьці аб’ектыўным, чымсьці неад’емным ад духоўнага жыцця народа. І Колас, і Купала чэрпалі з крыніцы народнай паэзіі. І ў гэтым іх велізарная сіла”.

Следам Аляксандр Трыфанавіч разважаў пра тое, што няма нічога дрэннага ў тым, калі паэзія бярэ пачатак у фальклоры. Уявіце такую рэч, тлумачыў Твардоўскі, чалавек пасадзіў дрэва, але ён вырасіць яго не з семіны, а, прыйшоўшы ў лес, выкапаў дрэўца і пасадзіў яго каля дома. І мы кажам, што ён зрабіў добра. Аднак чаму? У чым ягоная заслуга? Ён жа проста перасадзіў дрэва. А сутнасць у тым, што чалавек, які пасадзіў дрэ-

ва ці каля дома, ці каля дарогі, ці на аколцы, тым самым выявіў прыгожасць гэтага дрэўца. Гэтую прыгожасць мог паказаць толькі выпадковы падарожнік, што блукаў па лесе і звярнуў увагу на дрэва, якое падпарадкоўвалася нейкім рытмам і законам прыгажосці, бо расло разам з іншымі дрэвамі. “Гэтаксама робіць і паэт, – гаварыў А. Твардоўскі. – Гэтаксама рабіў Пушкін, чэрпаючы са скарбніцы народнай паэзіі. Ніводнае слова, ніводзін ход нашай паэзіі не створаны намі – кожная частка паэтычнага стварэння ўжо існуе ў прыродзе, існуе ў народзе, існуе ў шматвэршаных прымаўках, існуе ў фальклоры. Аднак калі мастак выяўляе гэта, знаёміць з гэтымі вершамі, падпарадкоўваючы [паэтычным] законам, тады і ўзнікае паэзія”. Гэтаксама Купала і Колас, па словах Твардоўскага, прымусілі ў сваіх вершах гучаць слова і мудрасць народа**.

Цяпер напамінам пра абодвух песняроў – іх кнігі ў хатняй бібліятэцы Аляксандра Трыфанавіча. Праўда, адгукнуўшыся на просьбу аўтара гэтых радкоў, дачка паэта Валянціна Аляксандраўна пакуль што не знайшла кнігу Купалы з дарчым надпісам, але адказала, што ў ранейшыя часы яна стаяла на ганаровай кніжнай паліцы на дачы, аўтограф быў просты: “Уважаемому Александру Твардовскому на память. Янка Купала” (паводле ліста В. Твардоўскага ад 4 чэрвеня 2022 г.).

“ПЕСЕННИК СТАЎ ПЕСНЯЙ”

Увогуле, паводле ўспамінаў А. Кандратовіча, Твардоўскі часта згадваў Я. Купалу і Я. Коласа, бо вельмі любіў гэтых “старых”, як з добрай усмешкай і павагаю заўсёды называў іх. Так, да прыкладу, гаварыў: “Вось Купала і Колас. Наўрад ці знойдзецца чалавек, які ўсумніўся б у народнасці іх паэзіі. Ды, уласна, народную паэзію і той, і другі ведалі цудоўна. Але яны не ўпрыгожвалі ёю свае вершы, не прыбіралі іх фальклорнымі бразготкамі. Яны жылі, думалі разам са сваім народам, сталі паэтычным голасам свайго народа, народ дзякуючы ім загаварыў з усімі другімі народамі, і ім не трэба было цягнуць у сваю паэзію недзе пачутую ці запісаную песню, яны самі стваралі гэтыя песні. Вось у чым розніца паэта ад стылізатара, народнасці сапраўднай ад пейзажыста. Сапраўдная народнасць яшчэ апіраецца і на ўсю духоўную культуру народа і сама падымае і ўзбагачае гэту культуру” [1, с. 399].

* Хоць імя рускага паэта А. Кальцова (1809–1842) адсутнічае ў тых цытатах, што падаюць М. Лужанін і А. Кандратовіч, аднак яно ёсць у стэнаграме выступлення і ў кнізе “О литературе” А. Твардоўскага.

** Далей у выступленні А. Твардоўскі яшчэ не раз прыгадаў Я. Купалу, напрыклад, калі назваў ягоным паэтычным пераемнікам Аркадзія Куляшова. Між іншым, калі ў 1968 г. Куляшоў атрымаў званне народнага паэта, Твардоўскі павіншаваў яго з гэтым і “тым самым [з] пасадай першага намесніка Янкі Купалы ў беларускай і ўсёй савецкай літаратуры” (паводле паштоўкі А. Твардоўскага да А. Куляшова ад 5 лістапада 1968 г., якая захоўваецца ў БДАМЛМ, ф. 411, воп. 1, адз. зах. 234, арк. 18).

А іншым разам казаў: “Ах, якія гэта былі цудоўныя людзі! На выгляд самыя простыя беларускія дзядзькі, але да чаго ж разумныя, мудрыя і якія паэты – пашукаць, ды і не вельмі знойдзеш у іншых літаратурах” [1, с. 399].

Прыгадваў Твардоўскі – у той час карэспандэнт газеты “Красноармейская правда”, які прайшоў праз гарады і вёскі Беларусі разам з войскамі 3-га Беларускага фронту, – песняра і летам 1944 г., калі апынуўся ў разбураным Мінску: «Народны паэт Беларусі Янка Купала памёр нядаўна, у эвакуацыі, – пісаў ён у кнізе “Радзіма і чужына”. – У Мінску, сярод вялікіх і малых пажарышчаў першага і чацвёртага гадоў вайны, цяпер не адразу і знойдзеш папялішча сціплага доміка Купалы, які мінчане з гонарам, бывала, паказвалі гасцям горада:

– Тут жыве наш Янка...

Ні фізічная смерць паэта, ні варварскае знішчэнне дома, у сценах якога ён тварыў свае песні, не пазбавілі беларускі народ багацця яго паэзіі. Папулярнасць Янкі Купалы вялікая. Лірык па складзе свайго цудоўнага таленту, пясняр Беларусі, які выразіў яе сэрца з незвычайнай сілай, ён усёй сваёй паэтычнай сутнасцю як бы сімвалізаваў творчую моц народа.

Яшчэ пры жыцці паэта спявалася песня пра яго, напісаная ім самім:

Як на свет нарадзіўся Янка...

Ён так глыбока запаў у душу народа, быў ужо такою неад’емнаю часткай яго жыцця, што ў вачах народа, як і ва ўласных вачах, стаў аб’ектам паэтычнага адлюстравання, або, прасцей кажучы, песеннік стаў песняй” [4, с. 291–292].

Гэткім чынам, нават у руінах, Мінск усё адно заставаўся для Аляксандра Трыфанавіча горадам Купалы. Ён так і пісаў: “...Мінск – сталіца рэспублікі, цэнтр беларускай культуры, горад Янкі Купалы” [4, с. 289].

Між іншым, Пятрусь Броўка ўспамінаў, як выпадкова сустрэў летам 1944-га ў вызваленым Мінску Твардоўскага. “Шкада, вельмі шкада, што не дажыў Іван Дамінікавіч, – казаў ён тады. – Вось бы паплакаў ад радасці, ды і напісаў бы... Дый у Ляўках мы б пабывалі...” [5, с. 230].

Ляўкі Твардоўскі згадаў невыпадкова, бо прыехаць да сябе на лецішча Янка Купала запрашаў яго роўна два гады таму, у часе апошняй сустрэчы ў чэрвені 1942-га.

“ДЫК ВЫ НЕ ВЕРЫЦЕ, ШТО Я ВЯРНУСЯ?”

За год згарэўшы ад анкалагічнага захворвання, якому папярэднічаў інсульт, чаму падставай, мусіць, стаў вымушаны сыход з “Нового мира”, Аляксандр Трыфанавіч не паспеў пакінуць успамінаў, і пра апошнія размовы з Я. Купалам

у гасцініцы “Масква” летам 1942 г. вядома са слоў не Твардоўскага, а яго намесніка па часопісе А. Кандратовіча дый яшчэ П. Броўкі, разам з якім яны і наведалі тады Івана Дамінікавіча*. “Трэба было бачыць, як абодва былі радыя гэтай сустрэчы, – пісаў П. Броўка. – Купала, які глыбока перажываў страту роднай зямлі, вельмі хмуры ў тые дні, быццам бы прасвятлеў пры сустрэчы з франтавіком” [5, с. 228–229].

Гаварылі, вядома, пра вайну. Твардоўскі, які быў упэўнены ў перамозе над ворагам, чытаў урыўкі з “Васіля Цёркіна”, і Купала не раз казаў з захапленнем: “Як гэта цудоўна!” І сам потым прачытаў свой славеты верш “Беларускім партызанам”... Тым вечарам ён неаднойчы вяртаўся ў размовах да роднай Беларусі, успамінаў Ляўкі і старэнькую маці, якую меў надзею яшчэ пабачыць, і вельмі шкадаваў сваю бібліятэку і рукапісы, што згарэлі ў Мінску ў першыя дні вайны.

«Відаць было, што стары проста не можа жыць без Беларусі... – раскаваў пасля Твардоўскі. – Мы выпівалі і чыталі вершы, ён ажыў, але я бачыў, што мучыць яго адна думка, і ён, як дзіцё, паўтараў мне адно і тое ж пытанне: “Дарагі мой! – і называў мяне Аляксандрам Трыфанавічам, хоць я быў у два разы маладзейшы за яго. – Дык вы не верыце, што я буду дома, што я вярнуся?”** І ад такога амаль умольнага запытання ў мяне ўсё сціскалася ўнутры, і я гаварыў: “Канешне, канешне, будзеце, усе мы будзем, абавязкова будзем”. І я бачыў, што ён верыць мне, але пасля ён зноў пытаў... Амаль фізічна адчувалася, што ён адарваны ад зямлі і карані яго імкліва сохнуць» [1, с. 398].

Яны заседзеліся далёка за поўнач, і, паколькі хадзіць уночы без дазволу па Маскве забаранялася, засталіся начаваць у Купалы... Развітваючыся назаўтра, Іван Дамінікавіч казаў:

– Праз некалькі дзён мне будзе шэсцьдзесят. Дарагі Саша, – тут ён адступіў ад свайго правіла звяртацца да Твардоўскага *Аляксандр Трыфанавіч*, – вы не зможаце прыехаць у Маскву пасядзець са мной, старым, бо справы ў вас франтавыя... А пасля гутаркі з вамі я ўпэўнены, што буду дома. Дайце слова, што наведзеце мяне на дачы ў Ляўках над Дняпром...

* Пятрусь Броўка пісаў, што быў разам з А. Твардоўскім у Я. Купалы за некалькі дзён да ягонай смерці, між тым Максім Танк занатаваў у дзённіку, як завітаў да Я. Купалы раніцай 28 чэрвеня: “Як гэта магло здарыцца? Раніцай я быў у яго. На канане, скінуўшы боты, ляжаў П. Броўка. А перад гэтым, здаецца, былі А. Твардоўскі і М. Святлоў” [6, с. 371]. Паколькі запіс зроблены ў дзень гібелі, ёсць падставы давяраць менавіта гэтаму сведчанню, з якога вынікае, што Броўка і Твардоўскі наведалі Купалу напярэдадні.

** У кнізе «Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”» (адкуль прыводзіцца цытата) пададзены не зусім дакладны пераклад: “Дык вы верыце, што я буду дома, што я вярнуся?” Між тым у арыгінале гэты сказ выглядае іначэй: “Так вы не верите, что я буду дома, что я вернусь?” [7].

– Даю слова, дзядзька Янка, – упершыню Твардоўскі звярнуўся так да беларускага песняра – *дзядзька Янка*.

Яны расцалаваліся і, самі таго не ведаючы, развіталіся назаўсёды. Увечары таго ж дня Янка Купала загінуў.

Спіс літаратуры

1. **Кандратовіч, А.** Я люблю беларускую паэзію... : (З успамінаў А. Т. Твардоўскага пра Янку Купалу) / А. Кандратовіч // Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...” : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012.

2. **...І застаюцца с намі:** перепіска А. Твардовскага і А. Кулешова / публ., вступ. статья и коммент. М. Твардовской // Неман. – 1980. – № 9.

3. **Лужанін, М.** Ён тут дома / М. Лужанін // Вершы. 1931–1970 / А. Твардоўскі; уклад. М. Твардоўская. – Мінск : Маст. літ., 1989.

4. **Твардовский, А.** Собрание сочинений : в 6 т. / А. Твардовский. – М. : Худож. лит., 1978. – Т. 4 : Рассказы и очерки (1932–1959) / прим. А. Кондратовича и Р. Романовой.

5. **Бровка, П.** Он и наш, белорусский / П. Бровка // Воспоминания об А. Твардовском / сост. М. И. Твардовская. – М. : Сов. писат., 1982.

6. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Т. 9 : Лісткі календара. Дзённікі (1941–1959) / рэд. тома Г. Кісліцына ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Ліс, У. Казбярук ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Купалы і Я. Коласа.

7. **Кондратович, А.** “Ровесник любому поколению” : документальная повесть о Твардовском А. Т. / А. Кондратович. – М. : Современник, 1987. – С. 194.

Пошукі і знаходкі

Мікіта КАРТАМЫШАЎ

“ПЯІ ТЫ ЙШЧЭ МНЕ”

ДА ГІСТОРЫІ АДНАГО ПЕРАКЛАДУ ЯНКІ КУПАЛЫ

Нечаканая знаходка ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва: ліст Паўліны Мядзёлкі ў рэдакцыю штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”, у якім яна прыводзіць пераклад польскай песні, што зрабіў Янка Купала прыблізна ў 1913 г. І хоць ліст датуецца далёкім 1959-м, аднак Купалаў пераклад ніколі не ўключаўся ў ягоныя Зборы твораў, што можа азначаць толькі адно: ён і сёння застаецца невядомым?

Каб не трымаць доўга інтрыгу, спярша сам ліст:

«У рэдакцыю газ. “Літаратура і мастацтва”

У апошнія часы па радыё не раз выконвалася песня “О, говори мне, не умолкай” на музыку Руткоўскага. Гэта напаміла мне 1913–14 год, калі я ўпершыню пачула гэту песню на польскай мове. Яна мне вельмі спадабалася. Часта напяваў яе і Янка Купала, хаця да спева ён не надта быў здольны. На маю просьбу Купала пераклаў тэкст гэтай песні на беларускую мову. Вось гэты пераклад, які я цяпер успомніла:

*Пяі ты йшчэ мне, за такою песняй
Доўга ўздыхаў я, чакаў, як прадвесня.
Голас твой гоіць мне ў душы цярпенне.*

*Пяі ты йшчэ мне,
Пяі ты йшчэ мне.*

*Пяі ты йшчэ мне, ніхто нас не чуіць.
Голас твой дзіўна песціць і галубіць,
Ў душу маю уносіць прасвятленне.*

*Пяі ты йшчэ мне,
Пяі ты йшчэ мне.*

Хацелася б пачуць гэту песню ў перакладзе Янкі Купалы.

10.11.59

П. Мядзёлка

*Будслаў** [1].

Гэты невялічкі ліст спараджае мноства пытанняў. Аднак пра ўсё па парадку.

ЦІ СПЯВАЎ ЯНКА КУПАЛА?

Пра рамантычнасць стасункаў паэта і першай выканаўцы ролі Паўлінкі напісана нямала. Зрэшты, найперш ці не сама Паўліна Вінцэнтаўна дапамагла стварыць рамантычную быль-легенду, што ўжо стагоддзе хвалюе недагаворанасцю і таямнічасцю. Згадаць хоць бы мемуарную кнігу “Сцежкамі жыцця” Паўліны Мядзёлкі і яе ўспаміны пад назвай “Беглыя нататкі для памяці” з пазнакай: “Факты, якія ніколі не могуць і не павінны быць апублікаваны”. Або рукапіс паэмы “Бандароўна”, які захоўваецца ў Літаратурным музеі песняра і на якім закрэслена прысвячэнне “Паўліне Мядзёлцы”. Але кім закрэслена – аўтарам? ягонай жонкай Уладзіславай Францаўнай? Ці фотаздымак паэта 1927 г., які зберагаецца ў тым жа музеі і на адвароце якога наўскося двухсэнсоўны росчырк: “Уласнасць Паўліны Мядзёлкі”. Уласнасць – што: партрэт Купалы або сам Купала?..

Не менш пытанняў пакідае і выпадкова знойдзены ліст.

* На лісце зверху справа рэдакцыйная пазнака (дата атрымання ліста і ўваходны нумар): “12.XI 2869 (подпис неразборливы)”.

Вось Паўліна Мядзёлка піша: “Часта напяваў яе і Янка Купала, хаця да спеваў ён не надта быў здольны”. Тым часам сучаснікі Івана Дамінікавіча ў адзін голас сцвярджалі, што ён ніколі не спяваў і ўдзелу ў агульных спевах не браў, бо не меў голасу для гэтага. Нават вершы свае не надта добра чытаў, таму ў час сяброўскіх кампаній часта прасіў іншых пачытаць. Да прыкладу, Міхась Лынькоў успамінаў: «Праўда, дэкламатар ён быў не з лепшых, чытаў даволі аднастайна, манатонна і – як сам ён падсмейваўся са сваёй дэкламацыі – “з дрыжонцам у голасе”. Маладзейшыя пісьменнікі любілі парадзіраваць яго дэкламацыю» (цыт. паводле: [2, с. 314]).

Хоць, па сведчанні фалькларыста і спевака Кастуся Пуроўскага, Купала любіў збіраць ноты: калі пачуе новую песню на свае словы, дык абавязкова папросіць перапісаць ноты [2, с. 324]. А ўкраінскі паэт і перакладчык Тарэнь Масэнка згадваў, як Іван Дамінікавіч, будучы ў Кіеве, купляў не толькі кнігі, але і пласцінкі для патэфона з запісамі ўкраінскіх песень, і як вазіў з сабой у Харкаў, Цхалтубу і Кіславодск грузінскую пласцінку з запісам “Суліко” [2, с. 439], відаць, адной з найлюбімых сваіх песень, бо інакш навошта браць крохкую грампласцінку ў дальнюю дарогу?

Дарэчы будзе згадаць, што ў юнацтве Ясь – як звалі Купалу родныя – любіў іграць на скрыпачцы. Ягоная сястра Леакадзія Раманоўская ўспамінала, як брат утаварыў бацьку купіць у мясцовага пастуха скрыпку за 50 капеек. І колькі тады радасці было! Скончыць увечары працу – і за скрыпку, іграе цэлы вечар, пакуль нарэшце маці не папросіць: “Пакінь ужо, галава развальваецца ад тваёй музыкі”. Але Ясь усё адно іграе!..

“Вучыў яго іграць на скрыпцы парабак Мартын. З Ясем яны сябравалі. Сядуць разам і пачнуць на скрыпках іграць, або Мартын казкі пачне расказваць, а Ясь слухае”.

Аднаго разу Ясь і Мартын ігралі, пільнуючы збожжа ў гумне, аж да рання. Назаўтра суседзі, жартуючы, пыталіся ў бацькі: “Што гэта ў тваім гумне ўчора апоўначы рабілася? Ці не завёўся там нячысцік?”

А калі аднойчы будучы паэт вычытаў у часопісе, што за два рублі можна выпісаць музычны інструмент, стаў прасіць грошы ў бацькоў. Тыя ў адказ: “Што ты сабе думаеш? Што гэта, у нас рублі валяюцца? Выкінуць два рублі на нейкую дудачку!” Аднак праз некалькі дзён маці ўсё ж дала два рублі: “На, купі сабе дудачку... Ну і сынок у мяне...” Так неўзабаве ў Яся з’явілася дудачка, на якой ён іграў цэлы дзень без супынку. Ужо ўсе спаць палеглі, а Ясь ціхенька, але ўсё адно іграў на сваёй дудачцы, пакуль бацька не прагнаў яго ў сенцы. Аднак праз пару дзён расклеілася дудач-

ка, і як ні ладзіў яе Ясь, нічога не выходзіла. Насіў “на лекі” да паважанага музыканта Павэлка на суседскі хутар, аднак і той не даў рады – дудачка была з паперы... [2, с. 25–26].

І толькі Максім Лужанін згадваў, як аднойчы пачуў Купалаў спеў. Было гэта ў ліпені 1941 г. у Маскве, калі Іван Дамінікавіч, пакінуўшы дома 84-гадовую маці, разам з жонкай з’ехаў з Мінска ў той час, калі тут ірваліся нямецкія бомбы. Лужанін успамінаў:

«Купала спыніўся каля акна, стаў тварам да дзвярэй:

– І тая, што на свет пусціла, засталася там, – Купала не сказаў “маці” і праглынуў даўкі камяк. – Абедзве ў няволі апынуліся. І тая, што нарадзіла, і тая, што слова ў рукі дала. Аднае, можа, жывое няма, а другая зноў у крыві. І хто яе не крываўіў!

Успамінуўшы набегі татароў, салдат кайзера, легіёнаў Пілсудскага, Купала дадаў:

– Захопніка сустракала горшая доля, чым тая, што ён рыхтаваў захопленаму. Гэта ж спраўджвалася, і не раз... <...>

Стаяў пры акне, паглядаючы, як нязвыкла рана пачынае таймавацца рух на галоўнай вуліцы сталіцы. Думаў уголас, абрываў словы, не дагаварыўшы, але нязменна пераходзіў да аднаго:

– Вернемся.

Адчувалася, што яго зрок абмінае вайну з усёй яе нечаканай суровасцю, што ён ходзіць па Беларусі, вызваленай ад ворага, думае, як жыць, што рабіць трэба будзе заўтра.

– А якая маці бліжэй? – раптам вярнуўся ён да пачатку размовы пра дзвюх маці. І зноў пачаў пытацца хутчэй за ўсё ў самога сябе: – Каторая з іх нас нараджае? А што робіць час? Можа, ён усяму прычына? Мне вось расплюшчыў вочы дзевяцьсот пяты, а Кастрычнік ахрысціў. А далей ужо – слова жывіў гэты дзень. Не, не гэты. Гэты – вайна. Я пра нядаўні, мірны, гавару. Ён жа не мінуўся...

Неспадзявана ў мяне вырвалася:

*О, тады сноп у сноп жніва наша будзе,
Сотня коп, мільён коп, дзівуйцеся, людзі!*

– Помніш? – Купала ўважліва паглядзеў на мяне. – Даўно ўжо я напісаў гэта. А яно ўзяло і ажыло.

Ён сеў, абхапіў калені рукамі і заспяваў напайголаса:

Сотня коп, мільён коп...

Цяжка прыгадаць цяпер тую мелодыю, хутчэй вясельныя ці дажынкавы рэчытатыў. Дый не гэта ўражвала. Дзіўна і нават крыху вусцішна стала, аж прабегся лёгкі маразок па спіне – Купала спяваў! Расхрыстаны, у кашулі з расшпіле-

МУЗЕЙНЫ КВАРТАЛ

З ФОНДАЎ ДЗЯРЖАЊНАГА ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

*Дзмітрый Полазаў.
Партрэт Янкі Купалы. 1921 г.*

**Янка Купала на палубе
парахода ў час паездкі
на магілу Т. Шаўчэнкі
ў Канеў.**

6 мая 1939 г.

Фота У. Раждзественскага.

Янка Купала ў 1926 г.

МУЗЕЙНЫ КВАРТАЛ

З ФОНДАЎ ДЗЯРЖАЎНАГА ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

Янкель Кругер.
Партрэт Янкі Купалы.
1923 г.

**Сяброўскія шаржы
на Янку Купалу
Г. Дакальскай,
Е. Ганкіна.**

ным каўняром, з пасамі валасоў, што, ускудлачаныя, павыбіваліся з яго заўсёды акуратнай зачоскі. Спяваў! Ён, хто ніколі, прынамсі, на маіх вачах, не далучаўся да хору ў сяброўскай бядзе іначай чым усмешкаю ці кіўком галавы. Здавалася, ён блізкі да таго стану, каб загаварыць вершам, як спевакі-імправізатары. Навідавоку да паэта вярталася яго спеўная сіла. Нібыта ў пацвярджэнне гэтых думак ён сціх, запытаўся:

– А ты мог бы цяпер пісаць? – і, не дачакаўшыся адказу, прамовіў: – Я, здаецца, буду...

Я паспяшаўся пакінуць яго аднаго» [2, с. 292–293].

Уражлівую карціну намалюваў Максім Лужанін... Але вернемся да ліста Паўліны Мядзёлкі: з яго вынікае, што Янка Купала ўсё ж спяваў, нават любіў напяваць. Хай сабе невялічкая, але якая красамоўная рысачка да ягонага партрэта!

Праўда, у адной сучаснай драме пад назвай “Над вірам” ад імя паэта (які разам з Паўлінай Мядзёлкай у п’есе за галоўных герояў) апавядаецца, як ён у маленстве, “калі сам чытаў, то ажно спяваў ад радасці” (тут і далей драма цыт. паводле: [3]). І вось цяпер, раскажваючы пра дзяцінства, Купала зноў ажно заспяваў, на што Мядзёлка заўважыла ўхвальна: “Ты добра спяваеш. Во чаму твае вершы такія прыдатныя для спеваў”.

П’еса, паўторымся, напісана сучасным аўтарам, які, відаць, не стаў асабліва заглыбляцца ў мемуары Купалавых сучаснікаў. Таму і ў аповедзе ад імя Івана Дамінікавіча, з чаго пачалася ягоная паэзія, таксама не шмат праўды – маўляў, усё проста, амаль па-пушкінску: ад нянькі “наслухаўся пушкінскіх вершаў” і “захацелася паспрабаваць самому нешта сачыніць”. Хоць на самрэч з паэзіяй Пушкіна Купала пазнаёміўся не ад нянькі, пазней, і зусім не Аляксандр Сяргеевіч і не руская паэзія натхнілі яго на творчасць – найперш беларускія песні і казкі.

Аднак што тычыцца пытання, ці мог Купала перакласці словы песні ў адказ на просьбу Паўліны Мядзёлкі, тут сумненняў не ўзнікае, бо паэт ахвотна займаўся перакладамі: у ліку аўтараў, якіх ён перастварыў па-беларуску, былі ўкраінскія, польскія і рускія літаратары, пачынаючы ад Тараса Шаўчэнкі, Адама Міцкевіча і ўсё таго ж Аляксандра Пушкіна.

САНКТ-ПЕЦЯРБУРГ ЯК МЕСЦА СУСТРЭЧЫ

Аднак хто такі Руткоўскі, якога згадвае Паўліна Мядзёлка?

Урадженец Віленшчыны (нарадзіўся ў мястэчку Камаі Свянцянскага павета Віленскай губерні), Браніслаў Руткоўскі з маленства любіў арганную музыку, якой навучаўся ў касцёле ў мястэчку Кабыльнікі таго самага Свянцянскага павета. Скончыўшы польскую гімназію, Бронак (так звалі яго

ў родных Камаях) паступіў ва ўніверсітэт Стэфана Баторыя ў Вільні на факультэт паланістыкі. На жыццё зарабляў як настаўнік спеваў. Будучы мабілізаваным у 1920 г. у Войска Польскае, удзельнічаў у польска-савецкай вайне. Быў узнагароджаны срэбраным крыжам “Virtuti Militari”, але амаль год адмаўляўся ад узнагароды, будучы перакананым, што яго заслугі перабольшаныя. (Пазней, стаўшы прафесарам кансерваторыі, на пытанні студэнтаў, за што атрымаў узнагароду, Браніслаў Руткоўскі адказваў: “За тое, што не ўцякаў”).

Потым былі кансерваторыя і ўніверсітэт у Варшаве, навучанне ў Францыі, вяртанне ў Польшчу, рэктарства ў Варшаўскай кансерваторыі і праца на Польскім радыё, дзе ён вёў песенныя цыклы, якія слухала ўся краіна.

Аднак надыхоў 1940 год – Руткоўскі арыштаваны гестапа і некалькі тыдняў знаходзіўся ў закладніках. Апынуўшыся на волі, стаў актыўным удзельнікам польскага супраціву, але пасля разгрому ў 1944 г. Варшаўскага паўстання трапіў у канцлагер...

Па заканчэнні вайны Браніслаў Руткоўскі прыехаў у Кракаў, дзе працягваў займацца музыкай і педагогікай і праводзіў фестывалі арганнай музыкі. Памёр ад інфаркту па сімвалічным супадзенні ў час Міжнароднага конкурсу імя І. С. Баха ў лейпцыгскім касцёле Святога Томаша каля магілы Баха. Пахаваны ў Кракаве на Алеі выбітных дзеячаў Польшчы.

Такім чынам, асоба надзвычай цікавая. Але паўстае пытанне: песню “О, говори мне, не умолкай” Паўліна Мядзёлка чула ў час жыцця ў Санкт-Пецярбургу ў 1913–1914 гг. Між тым Браніславу Руткоўскаму ў гэты час было не больш за 16 гадоў. Ці мог ён быць аўтарам названай песні? Чыста тэарэтычна гэта магчыма (калі адкінуць сумненні адносна таго, ці пісаў ён увогуле ў той час падобныя песні) таму, што якраз прыблізна тады й прыехаў у Пецярбург, каб паступіць у польскую гімназію Святой Кацярыны. І, будучы ў час вучобы ў паўночнай сталіцы Расійскай імперыі арганістам у касцёле Святога Казіміра, кантактаваў з сябрамі моладзевых самаадукацыйных арганізацый, а гэта значыць, што гіпатэтычна Янка Купала і Браніслаў Руткоўскі маглі быць знаёмымі. Каб не адно “але”: Купала паехаў з Пецярбурга ўвосень 1913-га, Руткоўскі прыехаў на год пазней.

Дык хто ў такім выпадку аўтар песні, якую пераклаў Купала?

“MÓW DO MNIE JESZCZE!..”

Пошукі як арыгінальнага тэксту песні, так і аўтара не прынеслі плёну. Мусіць, трэба задаць іншыя крытэрыі і шукаць песню пад іншай назвай, але якой? Мабыць, пад беларускай, раз ужо Купала перастварыў яе па-беларуску – не вы-

ключана, што гэтая гісторыя можа быць вядомай са слоў ізноў жа Паўліны Мядзёлкі, толькі ў іншай інтэрпрэтацыі.

І сапраўды, пасля змены ўмоў пошуку – не “О, говори мне, не умолкай”, а “Пяі ты йшчэ мне...” – вынік не прымусіў сябе чакаць: адразу знайшліся і песня, і аўтар (праўда, пакуль толькі адзін), і ўсё гэта адшукалася... у рамане Алега Лойкі пра Янку Купалу “Як агонь, як вада...”. Вось гэты фрагмент, які, уласна кажучы, расставіў усё па сваіх месцах:

«Пра адзін з гэтых вечароў Яна ўсё ж успомніла. Квартэт Тхужа, як і ў вечар Купалавай апошняй сустрэчы з Палуянам (ці даўно гэта было?), спяваў Тэтмаераву песню “Mów do mnie jeszcze!..”*. “Я, – успамінала Паўліна Мядзёлка, – вельмі любіла гэту песню. Купалу яна таксама падабалася.

– Яначка, зрабі ты пераклад гэтай песні, – папрасіла я. І ён тут жа паклаў на столік лісток паперы і праз некалькі хвілін перадаў мне гатовы пераклад”.

Ці ж толькі адзін пераклад гатовы ён быў перадаць Ёй тут жа, толькі папрасі Яна. Але Яна таго старалася не прыкмяцаць. “Пасля, – успамінала Мядзёлка, – не раз ён прасіў мяне праспяваць гэтую песню на беларускай мове”. Ён прасіў спяваць, яна яму спявала. Гэта былі хвіліны яго захаплення Ёю, маўклівага пагляду, – з просьбай, што злівалася з рэфрэнам песні “Пяі ты йшчэ мне”.

Яна спявала:

*Пяі ты йшчэ мне. За такою песняй
Уздыхаў я доўга, чакаў, як прадвесня.
Голас твой лечыць мне ў душы цярпенне.*

*Пяі ты йшчэ мне,
Пяі ты йшчэ мне!*

*Пяі ты йшчэ мне, людзі нас не чуюць.
Голас твой дзіўна песьціць і галубіць,
Ў душу маю ўносіць прасвятленне.*

*Пяі ты йшчэ мне,
Пяі ты йшчэ мне...» [4].*

Праўда, у рамане фігуруе квартэт Тхужа, хоць насамрэч Паўліна Мядзёлка і Янка Купала слухалі квартэт музыканта Варшаўскай оперы віяланчэліста Францішка Тхоржа, аднак Алег Лойка многім змяніў у рамане імёны. Што ж датычыць аўтара песні, то гэта польскі паэт Казімеж Пшэрва-Тэтмаер, чые творы друкаваліся ў 1910–1913 гг. у перакладах па-беларуску ў “Нашай Ніве”. Аўтарам жа музыкі (тут падказкай арыгінальная назва песні: “Mów do mnie jeszcze!..”) быў польскі кампазітар Мечыслаў Карловіч, між іншым, як і згаданы вышэй Браніслаў Руткоўскі, ураджэнец Свянцянскага павета Віленскай губерні, толькі з мястэчка Вішнева.

* “Гавары мне яшчэ!..”.

Такім чынам, пішучы ліст у “ЛіМ”, Мядзёлка памылілася і назвала аўтарам песні іншага кампазітара, што, зрэшты, не дзіўна – успамінала Паўліна Вінцэнтаўна праз 45 гадоў. Таму, відаць, і адрозніваюцца працытаваныя ёю пераклады: у адным выпадку “Уздыхаў я доўга”, у іншым – “Доўга ўздыхаў я”; у першым варыянце “Голас твой лечыць”, у другім – “гоіць”; у адным выпадку – “людзі нас не чуюць”, у іншым – “ніхто нас не чуіць”. З аднаго боку, тлумачыцца гэта даволі лёгка: Мядзёлка прыводзіла пераклад па памяці, як яна некалі спявала, а зусім не па тым аркушыку, што даў ёй Купала ў цукерні “Зялёны Штраль”, які, мусіць жа, не захаваўся. Аднак, з іншага боку, застаецца незразумелым, чаму ў мемуарах няма ніякага Руткоўскага, а ёсць квартэт Тхоржа (кампазітара Тэтмаера назвала не П. Мядзёлка, а А. Лойка). Па-другое, чым тлумачыцца такія разыходжанні ў падачы перакладу песні, бо ліст у “ЛіМ” быў дасланы, відаць, прыблізна ў той час, калі Паўліна Вінцэнтаўна пісала кнігу ўспамінаў “Сцежкамі жыцця”? То-бок праца над успамінамі, мусіць, і ўзнавіла ў памяці эпізод у цукерні Штраля (больш падрабязна гл.: [5]). Аднак які ў такім выпадку Купалаў пераклад бліжэйшы да арыгінала? Мабыць, усё-ткі той, што ёсць у “Сцежках жыцця”.

Разам з тым падстаў сумнявацца ў тым, што такі пераклад існаваў, няма. Аднак вядомы ён толькі дзякуючы Паўліне Мядзёлцы дый пераказу Алега Лойкі – у самым грунтоўным на сёння Зборы твораў песняра, у дзевяцітомным, ён адсутнічае, хоць, папраўдзе сказаць, мог быць надрукаваны, хай сабе ўмоўна з агаворкамі, бо ўключаны ж у той самы Збор калектыўныя творы, якія Купала не пісаў, і дарчыя надпісы на кнігах, якія прыводзіліся па памяці тымі, каму былі падораны, а зусім не па арыгіналах аўтографу, бо кнігі да нашых дзён не дажылі. І таму, каб пераклад, зроблены Янкам Купалам, зноў не згубіўся, мусіць, трэба яшчэ і яшчэ раз паўтарыць следам за паэтам, які напісаў за столікам у цукерні “Зялёны Штраль” больш за стагоддзе таму: *Пяі ты йшчэ мне, людзі нас не чуюць*.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва.** – Ф. 12. Воп. 1. Адз. зах. 467. Арк. 64.
2. **Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”** : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012.
3. **Над вірам** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://dramacenter.org/upload/information_system_25/2/0/1/item_201/information_items_property_339.pdf. – Дата доступу: 26.04.2022.
4. **Лойка, А.** Як агонь, як вада... : раман-эсэ пра Янку Купалу / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 1984. – С. 212.
5. **Мядзёлка, П.** Сцежкамі жыцця / П. Мядзёлка ; прадм., падрыхт. тэксту, камент. Г. Запартыка. – Мінск : Лімарыус, 2018. – С. 197–198.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“УСЯ МЕНСКАЯ БРАХАЛКА... ДЫ ЯШЧЭ ДАЛЕЙ...”

“МІНСКІ КОСМАС” ЯНКІ КУПАЛЫ

Тэма Мінска ў жыцці і творчасці Янкі Купалы грунтоўна распрацавана даследчыкамі. Адным з першым быў артыкул “Ехаў я ў Мінск” (1971) Ісідара Баса [1], пазнейшыя – “У роднай сталіцы” (1981) Міхася Яроша [14], “Мінск” (1986) Янкі Саламевіча і Алега Лойкі [11], “Купала і Мінск” (1995) Фаіны Ваданосавай [3], “Купалаўскімі адрасамі Беларусі” (2007) Міколы Міршчыны [10]. Купалаўскаму паэтычнаму бацанню Мінска, спосабам і прыёмам рэпрэзентацыі беларускай гарадской рэчаіснасці ў вершах класіка прысвечаны змястоўны артыкул “Мінск і мінскія ваколіцы ў лірыцы Янкі Купалы” (2011) Таццяны Вабішчэвіч [2]. Тэма знайшла адлюстраванне ў выставах («“Мінск – сталіца, гордасць наша...”: Янка Купала і Мінск», 2009, аўтар навуковай канцэпцыі Ф. Ваданосава), экскурсійных маршрутах (“Мінскімі шляхамі Янкі Купалы” і “Кузня беларускага духу” Паўла Каралёва) і інш.

Аналізуючы творчасць першага народнага паэта Беларусі, даследчыкі прыйшлі да высновы, што “паэтычны патэнцыял Янкі Купалы – урбаніста, на жаль, не раскрыўся ў поўнай меры” [2, с. 60] і «паэт не стварыў у сваёй лірыцы таго, што навукоўцы назвалі б сёння “мінскім тэкстам» [2, с. 72].

Але калі мы зьбіром разам асобныя элементы мінскага тэксту і ўвогуле мінскіх рэалій у творах песняра і ўявім іх у выглядзе ўмоўнага тапаграфічнага цэлага, то ўбачым, што цэнтр купалаўскага Мінска – гэта плошча Свабоды (*Саборная, пляц Волі*), ці, як яшчэ называлі яе раней, – *Катэдральны пляц*. Менавіта тут адбываецца другая дзея «найбольш багатага на мінскую “фактуру” Купалавага твора» (Т. Вабішчэвіч) – трагікамедыі “Тутэйшыя”. Успомнім і словы Янкі Здольніка, аднаго з галоўных герояў п’есы: “О, наша тэрыторыя, пане вучоны, вельмі вялікая – і вокам не дастаць! Уся Менская Браخالка, на якой вы, як бачу, гэтай тэрыторыі шукаеце, ды яшчэ далей” [8, т. 7, с. 295]. І хоць рэпліка мае іранічны характар, яна даволі дакладна акрэслівае “мінскі космас” самога Я. Купалы, дзе ў цэнтры *Катэдральны пляц* – своеасаблівы пункт адліку для спасціжэння і Менска, і нават усёй Беларусі. Натуральна, што за сто гадоў пасля напісання п’есы многае непазнавальна змянілася, але дзякуючы ў тым ліку і творах Я. Купалы

паўстае перад намі такім, як было ў тыя далёкія часы. І, вядома ж, экскурсаводы ў баку ад такога каларытнага матэрыялу не застаюцца, а выбудоўваюць маршруты так, каб захапіць названыя Я. Купалам гарадскія аб’екты, ды пры нагодзе цытуюць класіка.

Згаданая Янкам Здольнікам *Браخالка* – яшчэ адна народная назва плошчы Свабоды. І хоць у наш час яе ніхто так не называе, можна сказаць, што менавіта дзякуючы Я. Купалу гэты гарадскі мікратапонім застаўся ў гісторыі, а не кануў у небыццё. Этымалогія народнай назвы празрыстая, ад слова *брахаць* ‘прамаўляць пустое, маніць’. Тут нярэдка адбываліся мітынгі, дэманстрацыі, выступленні розных прамоўцаў.

Працуючы над п’есай у 1922-м, Я. Купала жыва бачыў і само месца дзеяння, і атмасферу, якая там панавала ў снежні 1918 г., – адзначым увагу аўтара да характэрных тыпажоў гараджан: «*Позняя восень. Сцюдзёна. Пад вечар. Месца дзеі – кусок Катэдральнага пляца, называнага іначай мянчанамі “Браخالка”, – бліжэй ад Койданаўскай вуліцы, з відам насупроць – вежа з гадзіннікам. Па пляцы колькі дрэў без лісцяў, некалькі садовых лавак. Праз усю дзею праходзяць то сюды, то туды рознага калібру грамадзяне, грамадзянкі і іграе напераменку лера і шарманка. Пры падняцці заслоны першым праходзіць справа ўлева Лернік з лерай, а пасля Шарманшчык з шарманкай. Некалькі быўшых паняў, стоячы радам, прадаюць усялякія хатнія манаткі. Непадальк ад паняў такі самы тавар прадае Гануля» [8, т. 7, с. 286].*

Вуліца Койданаўская (з 1922 г. Рэвалюцыйная) згадваецца ў п’есе крыху болей за астатнія: на ёй знаходзілася своеасаблівая біржа валютчыкаў, якія выстройваліся шэрагам уздоўж тратуара [5]. Мікіта Зносак хадзіў туды цікавіцца курсам валют і спрабаваў гандляваць “нямецкімі рублямі” (маркамі) [8, т. 7, с. 286]. Часта таптаў брук гэтай вуліцы і сам Я. Купала: 16 студзеня 1923 г. ён быў зацверджаны старшынёй Гуманітарнай секцыі Інстытута беларускай культуры, які месціўся ў доме па Рэвалюцыйнай, 19, потым 21, а цяпер 15 [3, с. 69] (будынак захаваўся, у наш час яго займае амбасада Швецыі). Па дарозе на працу паэт мінаў Белхарчтрэст – Беларускі дзяржаўны трэст харчовай прамысловасці, што займаў будынкі

№ 1/21 па плошчы Свабоды і № 3 па вуліцы Рэвалюцыйнай. Не дзіва, што народная, “трасянкавая” назва канторы трапіла ў гумарыстычны верш Я. Купалы “І што я ёй зрабіў такое?” (1926): «*На ліха ў Мінску ў “пішчытрэсце” / Стаўляў ёй піва і сітро, / Каб гэта бліжай яе сесці, / Каб не нудзілася нутро!*» [8, т. 4, с. 136]. Для сучаснікаў аўтара такая дасціпная карцінка была вельмі зразумелая: трэст аб’ядноўваў вінакуранныя, маслабойныя, крухмальныя і патачныя заводы, млыны і вінагандаль і якраз спецыялізаваўся на продажы піва, віна і прахаладжальных напояў, а таксама дражджэй, патакі, ільнянога алею, жмыху [4, с. 7, 55].

Паралельна Койданаўскай – Рэвалюцыйнай уздоўж Катэдральнага пляца праходзіць і сучасная Інтэрнацыянальная. У часы Янкі Купалы яна ўяўляла з сябе не адну, а дзве вуліцы (падзеленыя акурат плошчай), пазней аб’яднаныя. На паўднёвы захад, ад плошчы да самага Пішчалаўскага турэмнага замка, ішла Праабражэнская. Сама яна ў п’есе не згадваецца, затое згадваецца размешчаны на ёй Праабражэнскі жаночы манастыр, куды Поп абяцаў у выпадку цяжкага матэрыяльнага становішча “зрабіць прагэкцыю” Даме [8, т. 7, с. 286]. А на паўночны ўсход – ад плошчы ўглыб цяперашняга парку імя Янкі Купалы (тады там былі жылыя кварталы) – ішла Хрышчэнская, якая ў 1922–1961 гг. называлася Кастрычніцкай. У канцы апошняй, у доме № 36а (пазней № 40) паэт жыў у 1927–1941 гг., па ёй звычайна і вяртаўся з цэнтра дадому: “*уздоўж Савецкай праз Пляц Воли да сябе ў дом*” [8, т. 8, с. 172]. Па дарозе ён мінаў і Акруговую бібліятэку імя А. С. Пушкіна (цяпер вул. Інтэрнацыянальная, 31), дзе першы Купалаў зборнік “Жалейка” (1908) зберагаўся яшчэ з тых часоў, калі – прынамсі, у Вільні і Пецярбургу – быў пад забаронай [3, с. 67, 71].

Побач, перпендыкулярна Хрышчэнскай, праходзіць *Губарнатарская* (Губернатарская), цяпер – Леніна. Гэта на ёй Заходні і Усходні вучоныя “*шукалі праўдзівых тыпаў беларускіх*” і сустрэлі Мікіту Зноска [8, т. 7, с. 274].

Прайшоўшы па ёй трохі наперад, можна было збочыць налева на вуліцу *Юраўскую* (Юр’еўскую), якая да нашага часу не захавалася. Паводле п’есы, тут жыў і працаваў “*танц-клясіст Грачанін*”, які навучыў Мікіту Зноска танцам. Дарэчы, і гэтая вуліца была звязаная з біяграфіяй Я. Купалы: менавіта на ёй (д. 36, кв. 5) паэт жыў у 1919 г., калі толькі-толькі стала пасяліўся ў Мінску. Цікава, што стаяў будынак зусім недалёка ад вядомага паэтавага дома па вуліцы Кастрычніцкай (“Салон Купалы”, “Дом пад таполяй”), на месцы якога цяпер Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. Апрача таго, на Юр’еўскай знаходзіўся Беларуска рабочы клуб (былы клуб-рэстаран

“Акварыум”), дзе 1 красавіка 1922 г. адбылася юбілейная вечарына, прымеркаваная да 40-годдзя Я. Купалы [11, с. 397]. У ранейшых артыкулах пра паэта можна прачытаць, што на Юр’еўскай (бліжэй да цяперашняй Кастрычніцкай плошчы) знаходзілася і рэдакцыя газеты “Северо-Западный край”, у якой 15 (28) мая 1905 г. адбыўся літаратурны дэбют Я. Купалы (верш “Мужык”) [3, с. 67; 11, с. 395]. Аднак пазней высветлілася, што на той момант рэдакцыя месцілася ўжо на рагу Захар’еўскай і Губернатарскай, у доме Мельцара, што, зрэшты, таксама недалёка – “на месцы сучаснага будынка Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь” [10, с. 134].

Праз квартал ад Юр’еўскай была ўжо і *Захараўская* (Захар’еўская) – галоўная вуліца Мінска, будучая Савецкая, цяперашні праспект Незалежнасці. З Захар’еўскай звязаны драматычны (а ў кантэксце сюжэта нават фатальны) эпізод з жыцця Мікіты Зноска – калі ён пайшоў паглядзець, “*як там пань турбуюць жыдоўскія крамы й спальні*” [8, т. 7, с. 324], і сам міжволі аказаўся ўблытаны ў рабаўніцтва, якое адбылося ў доме на рагу з ужо няісным Архірэйскаім завулкам, – за што быў арыштаваны:

«Начальнік. Скажце мне: вы ўчора грабілі кватэру грамадзяніна Боршчыка на Архірэйскаім завулку?»

Мікіта. Нічога падобнага, мусье таварыш. Я не грабіў, – мяне, меджду протчым, грабілі – фрэнчык формельны, боты жоўценькія знялі...

Спічыні. Пазвольце вам, гражданин рэгістратар, не наверыць: я сам, стоячы на скверы, каля вадакачкі, бачыў, як вы з іншымі цягалі рухомую маемасць з кватэры таварыша Боршчыка.

Мікіта. Э! так бы і казалі, гэр Спічыні, што я цягаў. Але я не грабіў. Усяго таго было, што я на загаду свайго, меджду протчым, начальніка насіў гэтыя рэчы яму ў гасцініцу “Парыж”...

Начальнік. І што далей было?

Мікіта. Нічога. Там у нумары, куды я зносіў рэчы, сядзелі нейкія маладыя, меджду протчым, мусы ў форме і нейкія маладыя, меджду протчым, мамзэлі без формы ды выпівалі пазнанскі лікер» [8, т. 7, с. 329].

Гэты фрагмент “мінскага тэксту” ў п’есе падаецца асабліва цікавым. Знаўца гарадской гісторыі Вадзім Зелянкаў высветліў, што ў яго аснову легла рэальнае здарэнне, апісанае Змітраком Бядулем у нарысе “Менск у дні белапольскай эвакуацыі (10 і 11 ліпня 1920 г.)” (1930): “...п’яныя афіцэры злавілі аднаго чалавека, завялі ў былы дом Баршча (рог Савецкай, супроць сквэрыка), загадалі яму несці нейкія пакі. Цягаў ён іх да вакзала. Занёс у нейкую гасцініцу. Ажна там сядзяць п’яныя простытуткі з польскім афіцэрствам. Балююць. Распакавалі пакі, адтуль высы-

паліся: каракулевае дамскае паліто, шаўковыя вопраткі, бацінкі...» [6, с. 5]. Факты сыходзяцца: Архірэйска завулак прымыкаў да вуліцы Савецкай якраз насупраць Цэнтральнага (Аляксандраўскага) сквера, уладальніка дома на рагу (цяпер на гэтым месцы Палац прафсаюзаў) звалі Лейба Калманавіч Боршч (прозвішча Я. Купала падоўжыў), а галоўнае – «мабыць, рабаванне “грамадзяніна Боршчыка” было настолькі вядомым у горадзе фактам, што яго палічылі патрэбным згадаць адразу два выдатных беларускіх пісьменніка» [7], – рэзюмаваў В. Зелянкоў. Такое выкарыстанне рэальнага факта з гарадскога жыцця наводзіць на думку, што ў Я. Купалы, хутчэй за ўсё, «многія рэаліі ў п’есе дакументальны» [7].

Гасцініца “Парыж”, куды насіў рэчы Зносак, месцілася таксама паблізу, у доме Браўдэ, на рагу Захар’еўскай і Петрапаўлаўскай (цяпер праспект Незалежнасці і вуліца Энгельса), а вадакачка, каля якой стаяў Спічыні, узвышалася акурат насупраць дома Баршча, ля ўскрайку Цэнтральнага сквера [13, с. 124, 317–320]. Самога ж Мікіту абрабавалі (пра што ён і казаў начальніку патруля) на вуліцы Зыбіцкай: “...на Зыбіцкай вуліцы спаткалі мяне два, мабыць, апошнія ўцякаючыя паны, папрасілі мяне пастаяць, самі знялі куртачку, сказаўшы, што гэта з іхняга сукна, потым папрасілі пасядзець і таксама самі знялі боты, сказаўшы, што гэта з іхняй скуры” [8, т. 7, с. 326].

Іншая небяспечная прыгода адбылася з героем раней на Трэку ў былым Губернатарскім садзе (у 1920–1936 гг. сад “Профінтэрн”, а цяпер парк імя М. Горкага) – тым самым Трэку, пра які ў 1922 г. напісаў верш Кандрат Крапіва [9, с. 7]. Кажучы словамі маці Ганулі, Мікіта “чуць не наклікаў на сваю галаву безгалоўя. Як толькі немцы выйшлі, то ён ужо на другі дзень палез на Трэку недзе на вышкі і давай на чым свет падбухторываць людзей. Спачатку ўсе здзівіўшыся глядзелі, смяяліся, а пасля давай шпурляць у яго чым хто папала. Сцягнулі гвалтам з вышак і немаведама куды б зацягнулі. Але, на ішчасце, заступілася мамзэль Наста і сяк-так выпутала з гэтай бяды” [8, т. 7, с. 307].

З іншых гарадскіх аб’ектаў у п’есе згадваюцца Юбілейны дом, Архірэйска дом, мінскі астрог, духоўная семінарыя, губернатарская канцылярыя і загадкавая Белая заля. Ідзе гаворка і пра будучы Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (у час дзеяння трагікамедыі яго яшчэ не было, але ў час напісання твора ён ужо існаваў):

“*Мікіта. Та-а-к, гэта важныя вучоныя. Але мы не такіх яшчэ пабачым, як будзе ў нас у Менску, меджду протчым, універсітэт.*

“*По п. Понежэ есць в Мінске духовная семінарыя, то воісціну ізлішне обрэтаць універсіцет,*

гдзе бюджет провозглашацься грэховное светское учэніе” [8, т. 7, с. 276].

Паказальна, што менавіта ў “Тутэйшых”, “самым мінскім” творы, аўтар уздымае тэму старажытнай гісторыі горада, цытуючы вуснамі Янкі Здольніка вядомага радкі са “Слова пра паход Ігараў”: “*Зірні, Аленка, на Менск! Тут калісь, – як сказана ў нашай песні аб паходзе Ігара, – продкаў нашых галовы снапамі на таку слаліся, душу ім ад цела веялі, а чырвоныя берагі Нямігі не зернем былі пасеяны, а касцямі гэных жа продкаў нашых*” [8, т. 7, с. 289]. Прамаўляе гэта Янка тамсама, на Катэдральным пляцы.

Плошча Свабоды – яшчэ і гандлёвая кропка горада, раней вядомая як Высокі рынак. Згадваецца ў п’есе і Нізкі рынак (раён плошчы 8-га Сакавіка, рога вуліц Нямігі і Зыбіцкай), дзе, да таго ж, месціўся склад з “цэнтра-белсаюзаўскай” патакай (“*Добрыя людзі адчынілі склад... і – бяры хто хочаш і колькі хочаш*”, – казаў Мікіта Зносак [8, т. 7, с. 320]). А вось, напрыклад, Камароўка, якая ўжо даўно традыцыйна асацыюецца з гандлем, у 1918-м выглядала даволі далёкай ускраінай з вяскowym ладам жыцця – тыповым заняткам яе жыхароў было “kozy пасвіць”, што іранічна параіў Здольнік Зноску, дадаўшы, што гэта “*профэсія чыстая і, разумеецца, свабодная*” [8, т. 7, с. 291].

Сярод рысаў часткі гараджан у п’есе адзначана і практычная прадпрымальнасць, уменне прыстасоўвацца да абставінаў грамадска-палітычнага жыцця, кажучы словамі Зноска – “*умелае скарыстанне перамен політычных сытуацый – надта лёгкі спосаб забяспечыць сябе на чорны дзень*” [8, т. 7, с. 321]. У чым канкрэтна гэта выяўлялася – у дэталях расказвае і Гануля, Мікітава маці: “*А нашыя некаторыя мянчане, асабліва з Камароўкі і Пярэсвы, гэтакім спосабам апошнія гады і жывуць. Як толькі ўлада мяняецца, робяць сабе запас да новай перамены; мяняецца ўлада зноў – зноў робяць сабе запас да новай перамены, і гэтак ужо каторы год. А сёлета, апрача ўсяго іншага, дык яшчэ і дровы з Ваньковічава лесу самакатам коцяць і коцяць на вяроўках*” [8, т. 7, с. 321]. Ваньковічаў лес (або Камароўскі лес) – адна з назваў ляснага масіву, пазней ператворанага ў парк Чалюскінцаў. Гэта напраўду быў найбліжэйшы лес ад раёна Камароўкі, і вазіць адтуль дровы было зручна.

Вядома ж, космас купалаўскага Мінска не абмяжоўваецца толькі тапаграфіяй “Тутэйшых”, а ахоплівае і іншыя мясціны горада – як у цэнтры, так і на далёкіх ускраінах.

Прывакзальная плошча, а дакладней, трагічная падзея, што здарылася на ёй, знайшла адбітак у вершы “Водклік з 29 кастрычніка 1905 г. у Мінску” (1905) – менавіта ў той дзень адбылося пахаванне ахвяр сумнавядомага Курлоўскага

расстрэлу, калі па загадзе мінскага губернатара Паўла Курлова было забіта каля ста ўдзельнікаў масавага мітыngu, што сабраўся з нагоды выдання царскага маніфеста аб пашырэнні грамадзянскіх свабод [1, с. 217–218]. Я. Купала, які, мажліва, прысутнічаў на пахаванні, узрушана пісаў: *“Вось як анэгдай бліз было вакзала: / Крыві нямаля зямля папівала; / Трупаў, калекаў няшчасных без ліку / К зямлі прыпала, а з энку і крыку / Вокал гудзела, як дзе на пажары, / Аж нават сонца схавалася ў хмары”* [8, т. 1, с. 53].

Даўгінаўскі тракт (або, па-старому, гасцінец) згадваецца ў вершы “Па Даўгінаўскім гасцінцы” (1926). Акурат па ім паэт едзе з горада ў вёску (Мінск – Акопы), наракаючы на кепскую дарогу: *“Ах вы, шляхі!.. / З гары на горку / Кульдык-кульдык, то ўвысь, то ўдол; / Збярэшся з думкай на гаворку, / А тут пад зад цябе вандол...”*, але яшчэ больш – на мяжу, якая падзяліла Беларусь на дзве часткі – усходнюю – і заходнюю: *«Ану, мой кося! / Што там? / Пустка... / Вярні з гасцінца ўбок гужом! / Бо далей – “пропуск”, і... “пшэпустка”. / Стань, Разымблём! / Акопы ўжо!»* [8, т. 4, с. 137, 139]. Тут згадана рэальная асоба – Мордух Рубінавіч Раземблём, зямляк маці Я. Купалы, ураджэнец мястэчка Рубяжэвічы, а на той час – жыхар Мінска, фурман у Народным камісарыяце асветы [12].

Верш “Бабуля – прадаўшчыца зёлак” (1905–1907) – яркі абразок гарадскога жыцця – міжволі падштурхне аматара мінскай гісторыі перабраць у думках усе тагачасныя рынкі горада і ўявіць, дзе ж працавітая бабулька прадавала лекавыя зёлкі “ад кожнай хваробы” [8, т. 1, с. 238]. Які рынак стаяў перад вачыма паэта, калі ён пра гэта пісаў? Мо напраўду той самы Нізкі або Рыбны, недалёка ад якіх, на рагу Набярэжнай і Аляксандраўскай, жыў з бацькамі ў 1890–1891 гг. васьмігадовы Янка Луцэвіч?..

У лік мінскіх купалаўскіх мясцін трапляе і вуліца Карзюкі, што на беразе Чыжоўскага вадасховішча. Менавіта тут паэт падчас адпачынку напісаў верш “Над Свіслачай” (1911–1912) – калі там цякла яшчэ звычайная рака, а да стварэння штучнага вадаёма заставалася сорак гадоў, Карзюкі былі не вуліцай, а прыгараднай вёскай, з якой, тым не менш, здаля віднеўся “Мінск стары”: *“Пнуцца важна к небу / Коміны, муры. // Гулка далятае / Дзікі світ машын / Ды прыпеўкі жабай / З рэчкі і лагчын”* [8, т. 3, с. 110–111]. Акрамя горада, у панараму трапляў “панскі дом”, які *“над крутым абрывама... стаіць”* – мяркуецца, што пад ім аўтар меў на ўвазе Лошыцкую сядзібу.

І калі ўжо казаць пра далёкія ад цэнтара мінскія раёны, так ці інакш звязаныя з Я. Купалам, то згадаем і Пятроўшчыну. Недалёка ад сучаснай аднайменнай станцыі метро, у былым маёнтку, 20 красавіка 1906 г. адбылася пастаноўка ка-

меды “Па рэвізіі” М. Крапіўніцкага, прычым адзін з арганізатараў, грамадска-палітычны і тэатральны дзеяч Алесь Бурбіс, прадэкламаваў і Купалавы вершы “Што ты спіш?..”, “Не рвіся к багатым” і “Пашкадуй мужыка!” [11, с. 395; 13, с. 166]. Вядома ж, гэты факт могуць выкарыстаць і сённяшнія экскурсаводы, аздобіўшы апавед пра Пятроўшчыну вершамі класіка.

Мы не прэтэндуем на вычарпальны аналіз купалаўскага Мінска – тым болей, што, напрыклад, Вадзім Зелянкоў выказваў жаданне “працягваць пісаць і напісаць нарэшце даўно пачаты краязнаўчы каментар да п’есы Янкі Купалы” [7], а шмат што яшчэ раней пазначылі іншыя даследчыкі. Нашай задачай было толькі паспрабаваць акрэсліць тое, што можна назваць *купалаўскім Мінскам*, яго кварталы, умоўныя межы. Асабліва цікава ў гэтым кантэксце выглядаюць вуліцы, звязаныя з жыццём адначасова і герояў, і самога аўтара. У кожным разе прайсціся мінскімі шляхамі Янкі Купалы будзе не лішнім у год яго 140-гадовага юбілею.

Спіс літаратуры

1. Бас, І. “Ехаў я ў Мінск...” / І. Бас // Польшча. – 1971. – № 7.
2. Вабішчэвіч, Т. Мінск і мінскія ваколіцы ў лірыцы Янкі Купалы / Т. Вабішчэвіч // Мінск і Міншчына ў літаратурных творах на рубяжы XIX–XX стст. : магэр. Беларуская-польская навук. канф., Мінск, 27 крас. 2010 г. – Мінск, 2011. – С. 53–72.
3. Ваданосава, Ф. Купала і Мінск / Ф. Ваданосава // Роднае слова. – 1995. – № 1. – С. 65–72.
4. *Весь Мінск в кармане.* – Мінск : Белгосрэклама, 1926.
5. Ждановіч, Я. “Кузня беларускага духу” [Электронны рэсурс] / Я. Ждановіч // Планета Беларусь. – Рэжым доступу: <https://planeta.intes.by/publications/fotoistoriya/kuznya-belaruskaga-dukhu-novy-a-tarski-marshrut-dastagoddzya-bnr/>. – Дата доступу: 07.06.2022.
6. З. Б. Менск у дні белапольскай эвакуацыі (10 і 11 ліпеня 1920 г.) / [З. Бядуля] // Наш Край. – 1930. – № 7-8.
7. *Иронический наблюдатель.* Як Змітрок Бядуля напісаў пра Мікіту Зноска [Электронны рэсурс] / Іронічны наглядатель [В. Зелянкоў]. – Рэжым доступу: <https://vadim-i-z.livejournal.com/4540392.html>. – Дата доступу: 07.06.2022.
8. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995–2003.
9. Куркоў, І. Нататкі пра былую рэчаіснасць / І. Куркоў // Мінск незнаёмы : [фотаальбом] / аўт.-уклад. І. Куркоў. – Мінск : Ураджай, 2002.
10. Міршчына, М. Купалаўскімі адрасамі Беларусі: Пародны край : з альбома Уладзіміра Ліхадзедава / М. Міршчына // Маладосць. – 2007. – № 3. – С. 131–135.
11. Саламевіч, І. У. Мінск / І. У. Саламевіч, А. А. Лойка // Янка Купала: энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986. – С. 395–399.
12. Трефілов, С. Янка Купала в первые годы БССР: домашний арест, льготные лампочки и командировки к маме [Электронны рэсурс] / С. Трефілов // Нацыянальная бібліятэка Беларусі. – Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/content/news/library-news/yanka-kupala-v-pervye-gody-bssr-domashniy-arest-lgotnye-lampochki-i-komandirovki-k-mame/>. – Дата доступу: 07.06.2022.
13. Шыбека, З. В. Мінск : старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада / З. В. Шыбека, С. Ф. Шыбека. – Мінск : Польшча, 1994.
14. Ярош, М. У роднай сталіцы / М. Ярош // Польшча. – 1981. – № 8.

Павел КАРАЛЁЎ,
вядучы навуковы супрацоўнік
Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

ГУМАР ЯНКІ КУПАЛЫ

Гумар, іронія, досціпы, гумарэскі... Звычайна яны падаюцца нам другаснымі ў творчасці “сур’ёзных” класікаў, мы не шмат ведаем, як яны жартавалі. Таму ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы адкрылася выстава “Купала і Колас. Досціпы ад класікаў”. Ёсць і важная нагода – 140-годдзе народных паэтаў Беларусі.

Юбілей Купалы прыпадае на ранейшы час (пачатак ліпеня), таму спачатку паразмаўляем пра пачуццё гумару Івана Дамінікавіча Луцэвіча. Тым больш, калі ў 1912 г. адбылася асабістая сустрэча двух песняроў (дарэчы, зноў юбілей – ажно 110 гадоў), то Янка Купала так жартоўна падкрэсліў сваё першыństwo Якубу Коласу: “Я старэйшы... я ўжо сваёй маці ўсміхаўся, а ты яшчэ і разу ў калысцы не вякнуў” [1, с. 276].

Гумар Купалы прасочваецца ў розных ягоных творах: п’еса “Паўлінка”, сцэнічны жарт “Прымакі”, “Тутэйшыя” (як абазначыў сам пісьменнік, “трагічна-сьмяшлівыя сцэны ў 4-х дзеях”), вершы “Паэзія”, “На ўсе рукі” і многія іншыя. Сучаснікі адзначалі выдатнае пачуццё гумару Я. Купалы. Ён мог засмяяцца “громка, задорно” (узгадваў пісьменнік Канстанцін Цітоў). “Заўсёды жартаўлівы”, – казаў пра яго паэт Мікола Хведаровіч. Драматург Рыгор Кобец згадваў сумесную рыбалку з Купалам: “Смех его был каким-то заразительно-весёлым, детским. Шутки и остроты его были полны юмора, очень смешные, но никогда никому не обидные” [2]. Пісьменнік Міхась Машара прыгадваў: “Многія ведаюць, што Купала валодаў пачуццём гумару, любіў тонкую іронію, умеў даціпна жартаваць” [3, с. 316].

А якое ўражанне на людзей рабіла незабыўная ўсмешка паэта! Тамара Паўловіч-Кліменка, дачка паэта Альберта Паўловіча, прыгадвала: “У маёй памяці захавалася яго ўсмешка, мяккая, добрая купалаўская ўсмешка. Толькі вельмі добрыя людзі могуць так усміхацца” [4, с. 37].

Нярэдка здараецца, што вясёлы і добры жарт дорыць усмешку тым, хто варагуе, дае сілы адолець розныя непрыемнасці. А ў жыцці Купалы гумар надзіва садзейнічаў яшчэ і пачатку творчасці.

Першы свой верш з жартоўным зместам Янук Луцэвіч напісаў у 1902 г. (зноў юбілей прыпадае на 2022 год). Складзены быў на імяніны сястры Лёлі (Леакадзіі Раманоўскай). У той дзень яе хатнія справы не ладзіліся. Як яна прыгадвала,

Знакамітая ўсмешка Янкі Купалы. 1936 г.

“Ясь хадзіў і падсмейваўся з мяне. Вечарам ён прачытаў верш, у якім расказаў пра мой няўдалы дзень, пра ўсё, куды я хадзіла і што рабіла. Усе пачалі смяяцца з мяне. Я вельмі абразілася на Яся, выхваціла паперку з яго рукі і кінула ў печ. Гэта было першае літаратурнае выступленне брата” [3, с. 31–32]. Вось такі няпросты дэбют бывае ў пачаткоўцаў-паэтаў, асабліва калі дадаеш іронію на адрас таго, пра каго пішаш.

І ўсё ж Леакадзія запамніла частку братавага верша, пазней працытавала:

*Ёсць для свята ў нас прычыны:
Нашай Лёлі імяніны,
Скачуць відэльцы і лыжкі,
Б’юцца талеркі на крышкі.
Калі посуду ўсё пераб’е,
Лёля ў доме гасцей зьбярэ.*

Верш на імяніны, верагодна, быў складзены ўсё ж па-польску. Але першы беларускамоўны твор таксама напісаны дзякуючы забавнаму здарэнню. Адночы Янка ехаў па дарозе ў Мінск,

а перад ім ехалі вядомыя яму паненкі “высшего от моего класса... Вдруг они выпали из повозки довольно в пикантных позах” (ліст да Л. Клейнбарта ад 11 студз. 1929 г.) [5, с. 274]. Вось гэты эпізод, па прызнанні Купалы, і падштурхнуў яго напісаць гумарыстычны верш. Пры гэтым яго самога здзівіла тое, што ён можа складаць вершы на матчынай мове. “С этого времени я и начал писать”, – падкрэсліў пясняр [5, с. 274].

Добрая з’ява – іронія з самога сябе. Вось якая самакрытыка і самаіронія Я. Купалы былі ў 1910 г.: «Пройдуць гады – акадэмік Карскі страсе пыл з маёй “Жалейкі”. Насунуўшы акуляры на нос, перагартае, скажа: так, матэрыялу для этнаграфіі беларуса тут няма!» [6, с. 72]. У Купалы ёсць і адпаведны верш “Каму вас, песні?..”, дзе ён іранічна піша пра ўласныя творы, разважаючы, хто іх будзе чытаць:

... Часць вершаў ў друку апыніцца,
Не знішчаць мышы іх зусім;
Пясняр “з народа” ўзвесяліцца,
Што ё ў газетах і аб ім...

Скульптар Заір Азгур згадваў, што Купала «ніколі не дазваляў сабе ніякага жарту і іроніі, якія б маглі б хоць “краем” зачпіць каго-небудзь» [7, с. 527]. “У гэтым сэнсе ён быў сапраўдны джэнтльмен”, – зазначаў мастак. “Даражэнькі мастачок”, – так часам звяртаўся Купала да скульптара, які некаторы час жыў у яго.

Паэт прызнаваўся, што не вельмі любіў пісаць лісты, але і ў іх без гумару не абыходзілася:

(пра няпростое сваё жыццё) А далей, жыву,
як гарох пры дарозе, хоць не даюся, каб усякі ду-
рань мяне шчыпаў (ліст да Б. Эпімаха-Шыпілы
ад 5.06.1912);

(пра час на вёсцы) У мяне нічога цікавага не чу-
ваць. Сяджу дома, як мышы ў нары, і чакаю ў мора
пагоды (ліст да Б. Эпімаха-Шыпілы ад 2.06.1913);

(пра кепскае здароўе) Здароўе маё не ажэбь, па-
кашліваю трохі. Сягоння еду ў Мінск і думаю па-
бываць у доктара, а то ўжо пачынаю баяцца, каб
не пайсці да Абрагама на піва (ліст ад 2.06.1913);

(пра як найхутчэйшую працу над беларускай
граматыкай) Дык варушыцеся, дзядзька, і ў шапку
не спіце (ліст да Б. Тарашкевіча ад 4.03.1914) [5].

Часта здараецца, што вядомых людзей па-
радзіруюць. Не быў выключэннем і Я. Купала. Па ўспамінах, да публічных выступленняў паэт не меў асаблівай ахвоты. Часам звычайнае чытанне сваіх вершаў магло прывесці яго ва ўзрушэнне перад слухачом. Выйшаўшы на трыбуну, Купала хваляваўся яшчэ больш. Каб даць рады, ён паволі даставаў акуляры, праціраў іх, пасля адшукваў у бакавой кішэні пінжака рукапіс, глядзеў з-за шкельцаў на залу і пачынаў чытаць крыху дрыготкім голасам, расцягваючы некаторыя словы на ўдарных галосных... Усё гэта давала нагоду

для перасмешвання Купалавай манеры. Максім Лужанін прыгадваў, як рэагаваў Я. Купала, калі становіўся сведкам пародый на самога сябе.

«Мікола Нікановіч, малады прэзаік, заўсёды элегантна, крыху пад Купалу апрануты, весялун і перасмешнік, даволі ўдала імітаваў Купалава чытанне. Прарабіўшы ўсе маніпуляцыі з акулярамі і адшуканнем рукапісу, Мікола прымаў паставу Купалы і пад вясёлы рогат прысутных заводзіў: “Сыходзіш вёска!...”

Аднаго разу маладыя літаратары, седзячы ў Доме пісьменніка на Савецкай вуліцы, дзяліліся ўражаннямі аб нядаўнім літаратурным вечары, дзе выступаў Купала.

– Пакажы, Мікола! – папрасілі мы.

Нікановіч не прымусяў сябе доўга ўпрошваць.

Тым часам нячутна адчыніліся дзверы і голас, вельмі падобны да таго, які мы слухалі, перапыніў імітатара:

– А нішто сабе выходзіць, ліханька!

У пакой зайшоў Купала.

Збянтэжаны Мікола густа пачырванеў і памкнуўся ўцякаць.

Купала затрымаў яго.

– А ну, пачні спачатку!

Дзе там! Той не ведаў, куды падзецца ад сораму. Няёмка пачуўшыся, мы пачалі закурваць. Але Купала не толькі не пакрыўдзіўся, а павёў усіх нас у буфет.

– Ведаеш, Мікола, – гаварыў Іван Дамінікавіч крыху падбадзёранаму Нікановічу, – ты практыкуйся, можа я калі прыхварэю, дык заменіш. Толькі яшчэ раз праверу, паслухаю» [3, с. 114–115].

Маладыя літаратары паважалі Я. Купалу, часам нават з-за гэтага пабойваліся. Пісьменнік Павел Пруднікаў прыгадваў, што калі Іван Дамінікавіч упершыню павітаўся і падаў яму руку, то «я, быццам па камандзе “смірна” ці нечым уджалены, у адзін міг падхапіўся з канапы, стаў перад ім з пабляднелым тварам, не могучы слова сказаць і рукой варухнуць. Зразумеўшы маё становішча, Купала адразу звярнуўся да жарту.

– Чаго ж гэта вы, даражэнькі, спалохаліся? Дзядзька Янка не кусаецца. Бачыце, якія тупыя зубы?» [4, с. 175–177].

Купала нярэдка прыходзіў на дапамогу ў складаных сітуацыях, і нават у даволі няёмкіх, калі, напрыклад, у моладзі не хапала грошай. Праўда, часам паэт не мог абысціся без уласцівай яму іроніі, пра што прыгадваў Максім Танк: «Грошай у нас было не надта, а неяк адначасова яны выйшлі і ў мяне, і ў Броўкі, і ў Кучара. Ведаючы, што мы галодныя, Купала запрасіў нас на абед. Па абедзе ж дастаў свой партманет і спакойна гэтак разважыў: – Кожны плаціць сам за сябе... Мы з Броўкам на нейкі момант збянтэжыліся,

ажно вачыма залыпалі, але “выручыў” Кучар – ён тут жа палез у Купалаў партманет: – Дзядзька Янка, дык жа ў вас поўна грошай! Даўшы Кучару разабрацца са сваёй гатоўкай, Купала ўсміхнуўся і падміргнуў нам: – Што, напалохаліся?» [8, с. 27].

Але падтрымка паэта была заўсёды надзейная і своечасовая, асабліва гэта было каштоўна ў змрочныя 1930-я гады – час сталінскіх рэпрэсій. На ўсё жыццё М. Лужанін запомніў словы Івана Дамінікавіча пра разнастайных крытыкаў. На адной з нарадаў маладога пісьменніка абвінавацілі ў “халтуры”. Купала падтрымаў Лужаніна не толькі тым, што дэманстрацыйна выйшаў з залы (“спыняецца прамоўца, здзіўлены такой непавагай”), але пасля і словамі, ды і зноў жа не без гумару: “*Ім, бачыш, кожны паэтаў чых падазроны. Пачынаюць калупаць у носе, дашукваюцца, чаго гэта пясняр чхае? Адныя кажуць: калі ў яго катар, дык як ён мог застудзіцца ў нашым здаровым паветры? Значыць, гэта чалавек другое пароды, не наш. Другія дудукаюць: пясняр зусім не хворы, а зняважліва ставіцца да сягонняшняга будаўніцтва і чхае на ўсё...*”

Выказванне Купалы пасля горкага разнесу крытыкаў “з аглаблёвымі дубінамі” падбадзёрыла Лужаніна: “Я не мог не ўсміхнуцца. Вельмі ж падобна было ўсё, што ён казаў, да тагачасных крытычных разважанняў, што даводзілася сустракаць у газетах і часопісах.

– Павесялеў? – пасміхнуўся і Купала...

...Рэшта ўсё глупства. Мала што можа чапляцца за ногі ў вялікай дарозе” [3, с. 122–123].

Не забываўся Купала пра сяброў, нават калі знаходзіўся ад іх далёка. У студзені 1938-га ў Кіславодску, дзе адпачываў, пясняр прыгадваў Пятра Глебку з ягонай жонкай Нінай, а непасрэдна тое, што яны святкуюць 10-годдзе шлюбу. Таму і адправіў юбілярам паштоўку з наступным жартоўным вершам:

НІНЦЫ І НОНІКУ

*Белая сняжынка
Коціцца па гонце.
Любіць Нонця Нінку,
Нінка любіць Нонцю.
Далей болей, далей
Сьціцца сняжынка.
Нінка Нонцю хваліць,
Хваліць Нонця Нінку.
Сьціцца па гонце
Снежная парошка,
А пад Нінкай з Нонцем
Скрыціць смачна ложка...
Далёкі-ж знаёмы
Чуе ўсё здалёку...
З голаю... саломай
Спіць ён адзінока.*

Трэба адзначыць, што паэт у вершы выкарыстаў мянушку П. Глебкі *Нонік*, які атрымаў яе за тое, што любіў добра выспацца, ледзь не да самага абеду (“*Эх ты соня-ноня*”).

Добра жартавала і жонка Янкі Купалы Уладзіслава Луцэвіч. Паэт Уладзімір Дубоўка прыгадваў, што, калі яму даводзілася бываць у Мінску, Луцэвічы нярэдка запрашалі да сябе на абед. Купала заўсёды даручаў Дубоўку пачытаць уголас яго новыя ненадрукаваныя творы: «*Гэта, – казаў ён, – я правяраю, бо сам сабой часам прапусціш якую “нязграбіцу”*». Уладзіслава Францаўна пыталася пры гэтым: “Слухайце, Уладзік, чаму вы яго не пакрытыкуеце, каб яму пасля не спалася ноч усю” [9].

Нават жартам падмануць цёцю Уладзю (так яе часта называлі знаёмыя) Купалу не ўдавалася. Калі, напрыклад, пасля няўдалай рыбалкі паэт прыносіў набытую на рынку жывую рыбу і выкладаў на стол, нібы здабытыя ўласнаручна трафеі, – гучалі яе словы: “Паймалі! На срэбраны кручок вы паймалі. Ведаю я вас, рыбакоў. Прызнавайцеся, колькі плацілі?” Янка смяяўся ў адказ і прызнаваўся, што яна ўсё ведае, нібы “*як у ваду глядзела*”.

Возьмем прыклад з Янкі Купалы, які разнастайныя жыццёвыя падзеі ўспрымаў з уласцівай яму ўсмешкай. І колькі б ні было бурлівых і разбуральных хваляў у жыцці, падтрымкай нам будзе сярод іншага трапны жарт, што ўзвесяліць і падтрымае. Нездарма Купала, які так шмат пакутаваў ад паводак у даваенным Менску, казаў: “*Люблю вясновую Свіслач, хоць нярэдка заганяла яна мяне на гарышча*”. Любіць жыццё, якім бы яно ні было складаным, вучыць нас слова Янкі Купалы.

Спіс літаратуры

1. **Лужанін, М.** Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. – Мінск : Беларусь, 1964.
2. **Янка Купала в воспоминаниях современников.** 1966 // Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. – Калекцыя “У”. – КП 22499.
3. **Такі ён быў** : успаміны пра Янку Купалу. – Мінск : Маст. літ., 1975.
4. **Успаміны пра Янку Купалу** / склад. А. Кулакоўска і Н. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 1982.
5. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1.
6. **Клейнбарт, Л. М.** Сустрэчы. Янка Купала = Встречи. Янка Купала / Л. М. Клейнбарт. – Мінск : Звезда, 2021.
7. **Янка Купала в воспоминаниях современников.** 1962 // Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. – Калекцыя “У”. – КП 22500.
8. **Дранько-Майсюк, Л.** “...Натуральны, як лінія неба-схілу” : архіўная аповесць пра Максіма Танка / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск : Кнігазбор, 2017.
9. **Дубоўка, У.** Бачу, як красуе наша Айчына (з успамінаў пра Янку Купалу) / У. Дубоўка // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 12. Воп. 1. Спр. 413.

ТРЫ СУСТРЭЧЫ З КУПАЛАМ РЫГОРА КАНАВАЛАВА

Гэтыя ўспаміны зберагаліся ў сямейным архіве вядомага ў свой час дзяржаўнага дзеяча БССР Рыгора Васільевіча Канавалава (1912–1979). Ён нарадзіўся ў вёсцы Лагуны Гомельскага павета. У 1939 г. скончыў Камуністычны інстытут журналістыкі імя Кірава ў Мінску, у 1956 г. – Вышэйшую партыйную школу пры ЦК КПСС. У 1930-я гг. працаваў у газеце “Чырвоная Полаччына” і ў Дзяржаўным выдавецтве БССР. У гады Вялікай Айчыннай вайны ваяваў на Паўднёва-Заходнім, Сталінградскім, 1-м Украінскім франтах. У пасляваенны час працаваў у апарате ЦК КПБ. З 1960 г. – намеснік старшыні Дзяржаўнага камітэта па радыёвяшчанні і тэлебачанні, з 1963 г. – старшыня Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па друку. Быў знаёмы і ў добрых сяброўскіх адносінах з многімі беларускімі пісьменнікамі, перапісваўся з Уладзімірам Дубоўкам. Пра гэта сведчыць вялікая колькасць дароўных аўтографаў на кнігах і захаваўшы сям’ёй лісты і паштоўкі ад У. Дубоўкі, П. Панчанкі, П. Броўкі, М. Танка і інш.

У асабістым архіве Р. Канавалава зберагліся ўспаміны пра Янку Купалу, Якуба Коласа і Эдуарда Самуйлёнка. На вялікі жаль, успаміны пра Я. Купалу, названыя аўтарам “Тры сустрэчы з Купалам”, не поўныя. Цалкам запісана “Сустрэча першая” і часткова “Сустрэча другая”. Сёння ўжо нельга вызначыць, ці ўспаміны былі не завершаны, ці некалькі апошніх старонак згубіліся. Тым не менш нават у такім фрагментарным выглядзе яны не пазбаўлены цікавых фактаў і дэталей жыцця нашага класіка.

СУСТРЭЧА ПЕРШАЯ

Наступіла вясна 1930 г. Мы разам з сябрамі заканчвалі Насовіцкую сямігодку. Здаецца, у сакавіку ці ў пачатку красавіка* наш выкладчык беларускай мовы і літаратуры Васіль Сямёнавіч Баўтушкін паведаміў, што ў Гомелі маецца адбыцца вялікі літаратурны вечар, у якім прымуць удзел народны паэт Беларусі Янка Купала і вядомы малады паэт Андрэй Александровіч. Скажаў, што ён сам паедзе на вечар і возьме з сабой найбольш актыўных літгурткоўцаў.

* Гэта адбылося ў лютым – сакавіку 1930 г. У сувязі з трохмесячнікам беларускай культуры, што праводзіўся па ініцыятыве ЦК ЛКСМБ, Я. Купала выязджаў у складзе розных брыгад беларускіх пісьменнікаў у Бабруйск, Віцебск, Гомель, Хойнікі, Мазыр (Летапіс жыцця і творчасці // Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. – Мінск: Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2. – С. 197).

Сабраліся мы раніцай, селі на паўстанку Насовічы ў цягнік, які павёз нас у Гомель. Па дарозе многа гаварылі, успаміналі вершы Купалы, чыталі яго паэму “Курган”, якую вывучалі тады на памяць. Васіль Сямёнавіч многа расказваў пра народнага паэта, успамінаў сустрэчы з ім у часы сваёй вучобы. Чакалі з нецярпеннем сустрэчы і мы. Убачыць жывога любімага паэта, паслухаць яго выступленне! Аб гэтым марылі ўсе вучні нашай школы. Але шчасліўцаў набралася дзесяць-пятнаццаць чалавек.

Цягнік спыніўся на некалькі хвілін у Нова-Беліцы. Пераехалі Сож. Сабраліся на вакзале. Было яшчэ рана. Доўга вадзіў нас Васіль Сямёнавіч па парку і вуліцах горада. А калі пачало вечарэць – накіраваліся да Клуба чыгуначнікаў, дзе павінен быў адбыцца вечар. Людзей сабралася многа – студэнты, чыгуначнікі, аматары літаратуры. Ды хто не хацеў тады паслухаць Купалу!

Не памятаю цяпер, хто адкрыў вечар і зрабіў уступнае слова. Ён абвясціў, што зараз выступіць народны паэт Беларусі Янка Купала. І вось паэт выйшаў на сцэну. Раздаліся гучныя апладысменты. Доўга яны не змаўкалі, успыхвалі з новай сілай. Прысутныя ўсталі і шчыра, цёпла віталі паэта. А ён стаяў у чорным гарнітуры, глядзеў у глыбіню залі і ўсміхаўся. Змоўклі апладысменты, і прагучаў ціхі, спакойны голас Купалы.

– Таварышы, я не мастак гаварыць прамовы і лепей прачытаю вам некалькі сваіх вершаў.

Зноў загрымелі апладысменты. А Янка Купала хваляваўся і шукаў нешта ў сваіх кішэнях. Праверыў адну, другую, трэцюю. Потым папрасіў прабачэння, выйшаў за сцэну і адтуль вярнуўся з лісткамі паперы ў руках. Усе сціхлі, а ён пачаў сваім пасмурным, крыху скрыпучым і ціхім голасам:

*Зыходзіш, вёска, з яснай явы,
Як сон маркотны, нежаданы,
і твой народ вернападданы
і мкнецца, скінуўшы кайданы,
Да новай долі, новай славы.*

Усе ўважліва слухалі, стаяла маўклівая цішыня. Дачытаў паэт свой вядомы верш, а пасля апладысmentaў пачаў новы – “А ў Вісле плавае тапелец...”. Потым яшчэ і яшчэ. Аб гэтым прасілі прысутныя. І Янка Купала адказаў ім згодай, пакуль не стаміўся. Пасля новага ўзрыву апладысmentaў сеў за стол, выцер хустачкай пот на твары. А на сцэну выйшаў Андрэй Александровіч.

ровіч. Прачытаў урывак з паэмы “Плямы на сонцы”, верш “Эх, сасонніца, сасна”, яшчэ некалькі вершаў, “Камсамольскія прыпеўкі”. За Александровічам выступілі мясцовыя літаратары, чыталі вершы, урыўкі з аповяданняў. Купала ўважліва слухаў, нешта запісваў у свой бланкот...

Вечар на ўсіх зрабіў вялікае ўражанне. Абменьваліся думкамі, многія набывалі ў кіёсках кнігі Янкі Купалы.

Было ўжо позна, калі мы прыйшлі на вакзал. Настаўнік наш застаўся начаваць у горадзе, а мы спадзяваліся сесці на таварны цягнік і саскочыць з яго каля Насовіч, калі ён будзе адольваць узгорак. Атрымалася ж так, што я з таварышам з нашай вёскі не сеў, і мы вымушаны былі вяртацца да хаты пехатой. Ішлі па шпалах пятнаццаць кіламетраў. Стаміліся, але былі задаволены, што ўбачылі Янку Купалу, паслухалі яго выступленне, набылі купалаўскія кніжкі. Было чым пахваліцца дома сваім сябрам.

СУСТРЭЧА ДРУГАЯ

Ішоў час. Я вучыўся, працаваў у рэдакцыях газет і нават не думаў, што мне яшчэ калі-небудзь давядзецца сустрэцца з Янкам Купалам, пазнаёміцца і нават гаварыць з ім, быць у яго на кватэры.

Але адбылося менавіта так.

У 1938 г. мяне, Васіля Бурносава* і яшчэ некарых студэнтаў Камуністычнага інстытута журналістыкі імя С. М. Кірава накіравалі на работу ў Дзяржаўнае выдавецтва пры Савеце Народных Камісараў БССР**. Прызначылі нас рэдактарамі, мяне – у рэдакцыю дзіцячай і юнацкай літаратуры, Бурносава – у рэдакцыю мастацкай літаратуры. Пасля вызваленчага паходу Чырвонай арміі ў Заходнія вобласці Беларусі і Украіны Янка Купала надрукаваў цыкл вершаў “На заходнебеларускія матывы”. Азнаёміліся мы з імі ў рэдакцыі і вырашылі выдаць кніжку для дзяцей, прывечаную нашай доблеснай Арміі. Параіліся, як яе лепей зрабіць, і вырашылі ўзгадніць прыкладны змест з аўтарам. Зрабіць гэта было даручана мне...***

Ганна ЗАПАРТЫКА,
дырэктар Беларускага дзяржаўнага
архіва-музея літаратуры і мастацтва.

* **Бурносаў Васіль** (1914–1984) – беларускі крытык, літаратуразнавец, перакладчык.

** Інстытут скончылі ў 1939 г. (Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік: у 6 т. – Мінск: БелЭн, 1992. – Т. 1. – С. 405).

*** Цыкл “Чырвонай арміі паходы” быў уключаны ў зборнік “Ад сэрца” (Мінск: Белдзяржвыд, 1940). Тэкст успамінаў на гэтым абрываецца.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН НА 2022 ГОД

ЖНІВЕНЬ

1 жніўня – 100 гадоў з дня нараджэння Васіля Тарасова (1922–1970), літаратуразнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Алы Гарэлік, танцоўшчыцы

2 жніўня – 70 гадоў з дня нараджэння Яніны Зельскай, мастачкі

3 жніўня – 75 гадоў з дня нараджэння Галіны Сіверцавай, мастачкі

70 гадоў з дня нараджэння Ларысы Паляковай (1952–1981), мастачкі

4 жніўня – 120 гадоў з дня нараджэння Ганны Касценіч (1902–1990), опернай спявачкі

105 гадоў з дня нараджэння Янкі Брыля (1917–2006), празаіка, перакладчыка, публіцыста, народнага пісьменніка Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Селяшчука (1947–1996), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Люцко, мастака

60 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дашука (1962–2014), рэжысёра-дакументаліста

5 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Самуйлёнка (1907–1939), празаіка, драматурга

105 гадоў з дня нараджэння Антона Семяновіча (1917–2000), крытыка, літаратуразнаўцы

100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Пало (1922–2013), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Алімпіяды Шах-Парон (па мужу Няфёд; 1922–2009), актрысы

90 гадоў з дня нараджэння Дзіямары Ніжнікоўскай, рэжысёра, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Віктара Маркаўца (1947–2013), мастака

75 гадоў з дня нараджэння Віталія Скалабана (1947–2011), гісторыка, літаратуразнаўцы, архівіста

6 жніўня – 90 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Эрлер (1932–2008), мастачкі

7 жніўня – 90 гадоў з дня нараджэння Адама Мальдзіса (1932–2022), літаратуразнаўцы, крытыка, празаіка, публіцыста

75 гадоў з дня нараджэння Лявона Неўдаха, паэта, празаіка, журналіста

8 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Змітра Віталіна (сапр. Сергіевіч; 1912–2004), паэта, празаіка

110 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Чарнышэвіча (1912–1967), празаіка

9 жніўня – 105 гадоў з дня выхаду ў свет першага нумара штотдзённай грамадска-палітычнай газеты “Звязда”

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Паўлавай, артысткі балета, народнай артысткі Беларусі

10 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Веры Лютавай (1912–1954), паэтки, празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Сцяпана Катовіча, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Міронава (1952–2009), мастака

11 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксея Бараноўскага (1907–1970), акцёра

13 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Нікіфарава, кінарэжысёра, кінаакцёра, педагога

14 жніўня – 140 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Мікульчыка (1882 – пасля 1918), паэта

125 гадоў з дня нараджэння Сілана Гусева (1897–1986), празаіка

Заканчэнне на с. 64.

Алесь БЕЛЬСКИ,
доктар філалагічных навук

“ДУША МНЕ І ШЭПЧА, І ПЛАЧА...”

ЭКЗІСТЭНЦЫЙНАЕ СВЕТААДЧУВАННЕ ЯНКІ КУПАЛЫ

Янка Купала знаходзіўся ў працэсе няспыннага самапазнання, самааналізу, духоўных шуканняў. Ён – мысляр-думаннік, філосаф, для якога верш быў сродкам паэтычнага ўвасаблення ідэй і поглядаў, адлюстравання і асэнсавання з’яў нацыянальнага жыцця, часу, агульназначных праблем. Ён спазнаваў рэчаіснасць і быццё, іх складанасць і супярэчлівасць праз паглыбленне ў свет свайго ўнутранага “я”, выяўляючы “змест душы”, эмоцыі, думкі і назіранні. І гэты яскрава выяўлены суб’ектыўны вопыт мае асаблівую каштоўнасць для разумення эстэтычна-аксіялагічнага феномена асобы паэта. Янка Купала быў чалавекам жывой думкі, чуйным і самазасяроджаным мастаком, які часта знаходзіўся ў стане адзіноты і одуму, ён шчыра спавадаўся, выказваў сумныя думкі і самотныя развагі, бо не да весялосці і вялікай радасці было ў тую крызісную эпоху, калі пачынаў ствараць паэт. Народ быў абяздолены, пазбаўлены самастойнасці і права на духоўна-культурнае развіццё. Янка Купала прыйшоў на гэты свет з місіяй вешчуна-прарока, каб абудзіць беларускі этнас ад шматвекавага летаргічнага сну. Шлях паэта быў цяжкім, поўны цяжкасцей і выпрабаванняў.

Рамантык, філосаф, часам адрывуны або незразуметы ў складанай сітуацыі, у адказны момант гістарычнага выбару, Купала апынаецца сам-насам, маркоціцца, рэфлексуе, пакутуе, шукае нейкае апірышча ці выйсце, бо яго слова не заўсёды даходзіць да свядомасці народных мас. Творца-мысляр “жыве іншым жыццём, вядомым толькі яму самому, а ў той меры, у якой ён атаясамляе сябе з нейкай праблемай, нават калі гэтая праблема стаіць і перад іншымі, ён усё роўна адчувае сябе адзінокім, паколькі перажывае яе глыбока асобна” [15, с. 3]. В. Брусаў, з творчасцю якога быў знаёмы Купала, лічыў натуральнай патрэбай “...Быць без людзей, быць адному!” [3, с. 90]. Паэт-сімваліст А. Белы, які выступаў у амплуа адзінотніка, песняра смутку і суму, прызнаваўся: “Потому что мне скучно – везде...” [1, с. 119]. Купала-паэт быў самотнікам. Даследчык Купалавай творчасці А. Лойка адзначае, што “боль яго – невычэрпны, як мора-акіяны. Сум – неразвейны, як плоймы ранішніх туманаў” [13, с. 96]. Разам з тым А. Лойка, гаворачы пра своеадметнасць асобы і паэзіі Я. Купалы, следам пазначае бінарную супрацьлегласць – святло. З аднаго боку, у Купалавай паэзіі шмат суму

і мінору, змрочных фарбаў, а з другога, – ён паэт, які “зваў з цемры да святла” [11, с. 140]. Паэтам светланоснай адраджэнскай ідэі ўспрымаў песняра крытык Антон Навіна (Луцкевіч), які ў першую чаргу вылучаў у яго творчасці аптымістычны і жыццесцвярджальны пафас. Ён адзначаў, што ў зборніку “Шляхам жыцця” “чуваць радасць жыцця”, што кніга “родзіць веру”: “папраўдзе блізка ўжо часіна адраджэння...” [14, с. 16]. Паэтычны свет Купалы па-філасофску складаны, разнапланавы, ён у кантрастах, бінарных апазіцыях, у суіснаванні і барацьбе палярных сіл.

“Скуль з’явілася тая нуда ў цябе, што пад капец, у апошнія часы, так неадчэпна грызе табе сэрца і паддае ламаты і болю галаве тваёй?” [4, с. 109–110] – задумваецца разам са сваім героем М. Гарэцкі. Для беларусаў асаблівую вастрыню набыло нацыянальнае пытанне, грамадскія катаклізмы і глабальныя праблемы непасрэдным чынам адбіліся на мастацкай свядомасці, агульным стане людскай супольнасці. Існаванне і самаадчуванне асобы ўскладнілі рэвалюцыі, войны, аграрны і эканамічны крызіс, узмацняўся сацыяльны негатыў, абясцэньваліся чалавечае жыццё, маральныя каштоўнасці і інш. З цягам часу вымалёўваліся бязрадасныя перспектывы, мысляры-фаталісты гаварылі пра “заныпад Еўропы” (О. Шпэнглер), “крах гуманізму” (А. Блок). Менавіта ў той час у беларускай паэзіі – і творчасць Я. Купалы яскравы доказ – адбываецца драматызацыя лірызму, з’яўляецца адчуванне адчужанасці і варожасці свету, гучаць матывы нуды, смутку, адзіноты, трывогі, жаху, смерці. Такія праявы сведчаць пра цяжар унутранага быцця Купалы-паэта, ускладненасць пачуццяў, напружанасць разваг, філасофскае спасціжэнне трагічнага наканавання. А. Блок, які ствараў лірыку, прасякнутую глыбокім драматызмам, аддаваў перавагу “трагічнаму светасузіранню”, паколькі, на яго думку, толькі яно “адно здольнае даць ключ да разумення складанасці свету” [2, с. 105].

Светаадчуванне, самавыяўленне Я. Купалы можна разглядаць як экззістэнцыйнае, танальнасць яго ліры судакранаецца з трагізмам сімвалістаў і дэкадэнтаў. Ужо ў ранні перыяд творчасці заўважнае імкненне паэта да самапаглыблення, рэфлексіі, роздуму. Унутраны драматызм выявіўся ў вершах “Думы маркотныя...”, “Нуда”, “Адзін”, “Куды ні ўцякаю...”, “Думкі перад вясной”, “З бяды і нуды”, “Легла на сэрцы гора нявольнае...”, “З нуды”,

“З маркотных думак...”, “Замаўчыце, думы...”, “Да песень”, “Плачуць мае песні” і інш. Аўтар перажывае ўнутраны разлад, сумуе, быццам замыкаецца на сабе, шукае гармонію-раўнавагу ў душы і не можа яе знайсці. Згадайма, як “камень адзіноты” ціснуў на Якуба Коласа: “Горка на свеце мне жыць адзінокім / І думаць, як ўсім ты чужы...” [6, с. 14]. У абладзе жальбы-смутку была ці не ўся нашаніўская паэзія. У час палемікі 1913 г. на старонках газеты “Наша Ніва” Я. Купала спрабаваў даць адказ-тлумачэнне на пытанне “Чаму плача песня наша?”. Напэўна, гэтая экзистэнцыя нуды і самоты была ў пэўнай ступені пераборам. Але паэтычна-эстэтычны феномен ёсць феномен. У Купалавым бязмежным смутку не толькі канцэнтруецца трагізм, ёсць і штосьці фатальнае. Паэт абвострана адчуваў цяжар зямнога быцця і таму нудзіўся, самоціўся: “*І як цяжаныя / Сэрцу чуткаму...*” [8, с. 105], “*Эх, і як тут жыць / Сэрцу чуткаму, / Адчурана-му, / Адзінокаму!*” [8, с. 106]. Паэтава “*сэрца ные*” [8, с. 191], баліць, яго вярэдзьяць і прыгнечваюць цяжкія, тужлівыя думкі так, як у свой час М. Лермантава, які, задаючы пытанні “Жду ль чого? Жалею ли о чём?”, адказваў: “Уж не жду от жизни ничего я...” [12, с. 137]. Такое надзвычай трагічнае самапачуванне ў свеце паэтаў-рамантыкаў.

Купала суадносіў жыццё народнае і паэтычна-асабістае, тое, што дзеялася навокал, і тое, што рабілася ў душы. “Я” маладога Купалы было неаддзельнае ад долі, лёсу народнага, радкі ён прапускаў праз сябе, уласнае сэрца. Сумленне не дазваляла яму трымацца ізалявана, быць убаку ад людскіх праблем. Паэт прызнаваўся: “*Не хачу весяліцца, гуляць, / Дзе бяда, слёзы, скаргі ўвакруг...*” [8, с. 55]. А ў іншым творы ён з горыччу гаворыць: “*Трудна, крыўдна жыць на свеце / Між нячулымі людзьмі...*” [8, с. 96]. Купала жахаўся: “*Колькі жудкага, / Колькі горкага / Зла ўсялякага / Ходзіць, поўзае!*” [8, с. 105]. Свет бачыўся паэту недасканалым, пазбаўленым справядлівасці, трывалых гуманных асноў, сапраўднай братэрска-чалавечай любові і спагадлівасці. Адсюль Купалава вялікая засмучанасць, адчужанасць, расчараванне, песімістычныя матывы. У адным з ранніх вершаваных твораў рэфрэнам гучыць матыв адзіноты: “*Душа мне і шэпча, і плача: / Адзін ты, адзін, небарача*” [8, с. 75]. І ў вершы, напісаным на пачатку 1914 г., ён кажа, што не можа пазбыцца экзистэнцыйнай адзіноты і суму: “*Адзін іду, а падганяе тайным жахам / Прыяцель верны мой – бяссмертны сум*” [10, с. 194]. Паэт, пераконваючыся, як “*цяжка жыць паміж жывымі*” [9, с. 173], не жадаў знаходзіцца ў палоне абставінаў, у абладзе бясконцай нуды-меланхоліі, сумнага рэфлексавання, тым больш нейкага крайняга, безвыходнага песімізму. Ён, ратуючыся ад душэўнай скрухі, усклікаў: “*Выражце з сэрца, сэрца няшчаснага / Усё то, што мучыць, трывожа!*” [8, с. 151]. У складаным становіш-

чы, неспрыяльных абставінах Я. Купала імкнуўся супрацьстаяць сацыяльна-духоўнаму крызісу, а яшчэ жадаў, каб яго боль, думкі і перажыванні адчулі, успрынялі іншыя – ён улучваў усіх і кожнага ў абсяг хваляванняў і трывог свайго сэрца. Я. Купала заклікаў, абуджаючы тых, хто заняпаў духам: “*Пакіньма напуста на лёс свой наракаць, / Скрозь слёзы скаргі сеяць па зямлі...*” [8, с. 94], “*Годзе сэрца жалем рваці!*” [8, с. 102].

Мае рацыю У. Конан: “Між тым экзистэнцыяльна (у плане перажывання быцця) паэзія Янкі Купалы хрысціянская” [7, с. 300]. Купала-паэт чула ўспрымаў жыццё, чалавечыя драмы і трагедыі. Ён глыбока перажываў, калі здаралася нечакана-непапраўнае і трагічна-незваротнае. У вершы “Я бачыў” смерць спараджае імгненную экзистэнцыйна-інтуітыўную рэакцыю жывога чалавека, які не прымае жорсткасць свету, і выклікае ў душы лірычнага героя пачуццё непасрэднага эмацыянальнага суперажывання. Чалавек – не камень, не цвярдзіна нейкая, ён на тое і чалавек, каб зажурыцца, расчуліцца, адчуць спагаду, шкадаванне: “*Я бачыў усё гэта й душою цяпеў, / Застыў смех на губах і песні не пеў, / Заплакаў, заліўся маркотнай слязінкай / Адзін над бярозкай, галубкай, дзяўчынкай*” [8, с. 88]. У Гніламедаў адзначае, што Купала “за паўстагоддзя да экзистэнцыялістаў паставіў пытанне аб абсалютнай безабароннасці чалавека, шмат у чым апярэдзіўшы іх мастацкія адкрыцці...” [16, с. 9].

Янку Купалу хвалявала не толькі штодзённасць, больш за ўсё яго непакоіла адсутнасць высокай мэты і сэнсу жыцця, пагроза духоўнай смерці, да якой вядзе апатыя, абыякавасць, бяздзейнасць. Беларускі люд цяпеў сапраўднае бедства, нацыянальную катастрофу: “*Рвуць твае жылы кругом, / Родны раскідалі дом, / Гібель табе скрозь равуць...*” [10, с. 196]. Шлях пакуты быў спрадвечны, цяжкі, ахвярны. Паэта-рамантыка апаноўвалі нязносныя боль і распач, і часам з яго грудзей прарываўся крык душы. Такі эмацыяны стан можна акрэсліць ёмістым словам-сігналам “SOS”. Купала нібы заклінаў: ратуйцеся, беларусы, ратуйце Бацькаўшчыну! Лірычны герой Купалы, як і сам паэт, успрымаецца як пакутнік за народ, якому ўсім сэрцам спачуваў, якога шкадаваў, жадаючы лепшай долі і будучыні. Купала – пакутнік-хрысціянін і гуманіст – не страчваў веры ў Боскую справядлівасць і міласэрнасць, адраджэнне і будучыню нацыі і роднага бацькоўскага краю, любіў пакутнай, балючай любоўю. Ён, прайшоўшы праз жыццёвыя церні, духоўныя шуканні (а ім авалодвалі ў пэўныя моманты цяжкі роздум, сумненні, ваганні, нават адчай і нявер’е), апеляваў да Уладара Сусвету. Адрасуючы страснапалымяны паэтычны зварот “*Цару неба й зямлі*”, ён агучыў інтэнцыю сэрца, заповітную думку-мару, самае вялікае жаданне, прасякнутае пачуццём

малітоўнага спадзявання на тое, што спраўдзіцца спрадвечная кара беларусаў: *“Паймі! пачуй! Сон наш і свой стрывожы, – / Закон і суд свой праведны пайшлі!.. / Вярні нам Бацькаўшчыну нашу, Божа, / Калі Ты цар і неба, і зямлі!”* [10, с. 87].

Так паэт завастрыў лёсавызначальнае пытанне нацыянальнага быцця, выказаў нясцерпны боль, экзістэнцыйнае перажыванне і надзею цэлага народа, зямля якога стала *“забраным краем”*. Пачуццёвы драматызм месцамі перарастае ў аптымістычную трагедыю – яна шакуе, ашаламляе жахлівай праўдай, але не здольная пахаваць рамантычную веру. А таму трэба ратавацца з зямнога пекла, каб уратаваць сябе і Бацькаўшчыну, каб жыць тут і цяпер, як кажуць у народзе, у сваім краі як у раі. У вершы *“Па шляху”* экзістэнцыйную праблему нацыянальнага выжывання паэт успрымае ў глабальным вымярэнні – як праблему жыцця і смерці: *“Гэта бітва ідзе сусветна / Між святлом і апраметнай. / А хто ўскрэсне, а хто ляжа...”* [10, с. 200]. Купала па-рамантычнаму ярка, вобразна перадае неспакой і парыванні духу: *“Я – шлях, якому век няма спакою...”*, *“Я – тая плачка сумная – бяроза...”*, *“Я – вецер той, што слёзна ў сонным полі / І ў буйным лесе вые сіратой...”* [10, с. 195]. Паэт жадае сягнуць, як вольны ястраб, у паднебныя высі, каб яго душа *“Каб раз, адзін раз толькі паглядзела / Адтуль, з-пад сонца, на зямны свой шлях!”* [10, с. 195]. Паводле Купалавай канцэпцыі, свет – зямная Галгофа, і чалавеку, як і народу ў цэлым, наканавана ісці праз пакуты, выпрабаванні, а ў выніку ўнутранага крытычнага асэнсавання свайго існавання знікае няпэўнасць і з’яўляецца ўсведамленне рэальнага стану рэчаў, адбываецца ўнутранае абуджэнне, ачышчэнне і ўзвышэнне духу – і так у пакутах нараджаецца ісціна, заўтрашні дзень, будучыня. Чалавек – закладнік трагічных абставінаў, аднак у яго ёсць выбар: быць на баку цемры або святла, сонца. Пагодзімся з У. Гніламёдавым, які сцвярджае: *“Творы Купалы не закрэсліваюць усіх спадзяванняў на лепшае. Нягледзячы на тое, што грамадства, замкнутае кругаварот жыцця, беспрасветнасць даводзяць чалавека да крайняга расчаравання, паэт усё ж не развітваецца з надзеяй разарваць гэты адвечны кругаварот, знайсці яго чалавечую апору”* [16, с. 10].

Пачынаючы з сярэдзіны 1910-х гг. у лірыцы Я. Купалы прыкметна ўзмацняюцца экзістэнцыйная напружанасць, жах, трывога. Усё гэта было выклікана найперш катастрафічнымі падзеямі Першай сусветнай вайны. У вершы *“1914-ты”* гэты год успрымаецца як бяда-навала, якая спарадзіла прадчуванне катастрафічнасці быцця: *“Крывавы бог крывавы ахвяры / Сабраць павінен з свету дачыста”* [10, с. 218]. Увесь трагізм той вайны з агульначалавечай пазіцыі добра ад-

чула З. Гіпіус: *“Нет напрасных ожиданий... Но и сбывшихся мечтаний, / Одолений – тоже нет...”*, *“...смерть – одна. / И работает машина, / И жуёт, жуёт война”* [5, с. 140]. Антон Навіна (Луцкевіч) адзначаў, што *“агульны тон вершаў Купалы, па-свячоных вайне, – жалобны...”* [14, с. 151]. Візія рэчаіснасці рабілася змрочнай і бязрадаснай, пра што, напрыклад, сведчыць праекцыя аўтара на вясновы свет прыроды: пейзаж з яго характам не ўздымае і не ўзвышае, як раней, настрой: *“...Не развясельвае душы і не ўцірае слёз”* [11, с. 20]. Восень, прыродная з’ява-стыхія, атаясамліваецца Купалам з жанчынай-плачкай. Элегізм перадае экзістэнцыйнае адчуванне няўтульнасці свету і непрыкаянасці ў ім чалавека: *“Гэта ходзіць, бродзіць сум, / Душу мучыць ў сваіх сетках...”* [11, с. 26]. Рэаліі і негатыў ваеннага часу моцна засмучалі паэта, бяда і жалоба роднага краю адбіваліся ў яго сядомасці і душы як глыбокая асабістая траўма. Лірычны герой робіцца сведкам галашэння і хаўтураў самой маці-прыроды. *“Пахаваў я сярод злomu / У пушчы песню аб ішчасці – / Так глыбока, скуль нікому / І ніколі не ўкрасці”* [11, с. 23], – чуюцца прызнанне ў вершы *“Пахаванне”*. Купала-паэт балюча перажываў цяжар быцця, па-хрысціянску адчуваў шлях пакутніцтва як лёс, наканаванне: *“Сярод магіл, на плечы ўзняўшы крыж свой, стану, / Як пасланец з магіл ад спячых там пракояў...”* [11, с. 17]. Не зразумеў і не пачуў суайчыннікамі, герой рэфлексуе, пачуваючы сябе нявольнікам, адзіноткам, які, аднак, нягледзячы на адсутнасць перспектывы, крочыць далей, не спыняецца, імкнецца адужаць шлях беспрасветнай скрухі: *“Нявольнік дум сваіх і сноў, / Сябе самога раб няшчасны, / Я скрозь жыццё адзін сам шоў, / Пуціны не зазнаўшы яснай”* [11, с. 13].

Герой верша *“Таварыш мой”* (1915) апынуўся ў экзістэнцыйна-памежнай і нават безвыходнай сітуацыі, у яго ўжо і выбару няма. Адзінае – застацца самім сабой, не стаць жывым трупам. У заключных радках твора гучыць хваласпеў адзіноце: *“О, чэсць табе, маё ты Адзіноцтва, чэсць!..”* [11, с. 10]. Крыніцу паратунку ў суровы час паэт бачыў у тым, каб не загубіць, не страціць душу: *“Нашто губляць парывы чыстыя / Таемных дум сваіх, сваёй душы...”*, *“Не паніжай сам духа вольнага / І ў паніжэнне іншым не давай; / Над рабскаю таўпой аслепленай, / Над злом зямлі увясь, да зор сядай!”* [11, с. 18]. Я. Купала сам пакутаваў і адчуваў сувязь з народам-пакутнікам, прыналежнасць для яго гістарычнай нядолі. Уласна-асабістае і грамадскае знаходзяцца ў паэтычным светаразуменні ў непасрэднай дыялектычнай сувязі: *“Маё цяргпенне, мой крывавы боль – / Што значаць перад мукамі мільёнаў...”* [11, с. 7]. Такім чынам, сутэстыўная канцэнтрацыя эмоцый і пачуццяў у Купа-

лавай лірыцы выяўляе глыбінны драматызм асобы ў сваім часе і свеце пакутнай зямной юдолі, раскрывае трагізм народнай экзістэнцыі ў цэлым.

Трагічны экзістэнцыйны пафас вызначае гучанне многіх лірычных твораў Янкі Купалы 1918–1920-х гг. Радыкальна танальнасць яго творчасці і не мянялася, паколькі жыццё і новы час не далі падстаў для радасці, аптымізму. У вершы “Для Бацькаўшчыны” (1918) паэт задаецца пытаннем: “Ці хопіць светлых, звонкіх думак-слоў, / Ці гладка пойдзе песня-добрадзейка?” [11, с. 27]. Пасля 1917 г. пачаўся гістарычна складаны этап, менавіта тады вырашаліся лёс і будучыня Беларусі. Эпоха выклікала ў паэтычным уяўленні Купалы вобразы *буралому, беспрасветнай завірухі, калдобістага шляху*. . . Паэт стварае глыбока сімвалічныя малюнкi цярністага нацыянальнага шляху, на якім трэба вытрымаць наймаверныя выпрабаванні і нягоды: “*Ў полі дымна, ў полі цёмна, / Беспатольна і заломна, / Ні пуціны, ні упыння, / Як у вечнай дамавіне*” [11, с. 52]. З’яўляецца нават адчуванне экзістэнцыйна-гістарычнага тупіка, куды кіруюцца беларусы-паязджане. Гора-вандроўнікі з волі лёсу блукаюць у пошуку будучыні, яны апынуліся ў бездарожжы. У вершы “*Перад будучыняй*” (1922) паэт адзначаў моцную залежнасць лёсу беларусаў ад фатуму: “*Заціснуты, задушаны, як мышы / Пад жорсткім венікам, з усіх бакоў, / Шукаем, як сляпыя, не згубіўшы / Таго свайго, што наша ад вякоў*” [11, с. 106].

Купала-лірык яскрава выяўляў сваё душэўна-драматычнае, анталагічна-экзістэнцыйнае пачуванне ў часе, а лепш сказаць – у бяспасці. “*Гляну, і сілы слабеюць, / К думам сцікаецца жах. / Сціснецца сэрца ад болю, / Ноч замігціць у ваках*” [11, с. 61], “*А песняровы думкі-гімны / Ламочыць крыўда, гора, жаль*” [11, с. 69]. Цяжкае псіхалагічнае існаванне паэта яскрава выяўляе яго ўнутраны злом і чуллівасць да эмацыйнага болю.

Унутраныя рэакцыі на з’явы і стыхіі прыроды сведчаць пра імкненне аўтара да лірычна-адухоўленай паэтызацыі вобразаў. Пейзаж Купалы не столькі прыродаапісальны, колькі экзістэнцыйны, псіхалагізаваны: “*Зашумела нудна восень / Шумам лісцяў, шумам сосен. . .*” [11, с. 34], “*Халоднай пабелай магільна залёг / На жтатае поле, на скошаны лог*” [11, с. 46]. Паэт шчыра давярэе навакольнай прыродзе сум, боль, трывогі сэрца.

Як можна пераканацца, экзістэнцыйныя матывы (суму, самоты, адзіноты і інш.) праходзяць праз усю лірыку Янкі Купалы: ад ранняга перыяду да пачатку 1920-х гг. Яго элегічна-рэфлексійныя і філасофска-роздумныя вершы – яскравае пачуццёвае адлюстраванне складанага свету

асобы, тонкай і ранімай рамантычнай натуры мастака, які вызначаўся вялікай душэўнай самааддачай і выключнай эмпатыяй да народа, яго пакутаў. Пакутаваў народ, пакутаваў і сам паэт – цяжка, балюча. Купала-паэт абвострана ўспрымаў недасканаласць жыцця, жорсткасць свету і абясцэньванне гуманізму, трагічнасць нацыянальнага лёсу, бо гібеў у няволі “*зabrаны край*”. Лірычны герой Янкі Купалы быў у працэсе пакутлівага пошуку выбару паміж спрадвечнай стаічнай цярплівасцю і пасіянарнасцю духу, барацьбой за нацыянальную годнасць, за права “*людзьмі звацца*”. Гэта быў мастак экзістэнцыйна-самапаглыблены, засяроджаны на перажываннях душы і сэрца. Унутраны самааналіз, які часам нагадвае бязлітасны суд сумлення, драматызацыя, балючыя роздумы і медытацыйныя разважанні засведчылі маральна-філасофскую скіраванасць паэтычнай думкі Купалы.

Спіс літаратуры

1. **Бельі, А.** Незнакомый друг: стихотворения 1898–1931 гг.; статьи о литературе из книги “Луг зеленый” (1910) / А. Бельі; ред.-сост. И. А. Курамжина. – М.: Центр-100, 1996. – 256 с.
2. **Блок, А.** Собрание сочинений: в 8 т. / А. Блок. – Москва – Ленинград: Гослитизд., Ленингр. от-ние, 1962. – Т. 6: Проза. 1918–1921. – 556 с.
3. **Брюсов, В.** Стихотворения / В. Брюсов; сост., вступит. ст., примеч. Н. Банникова. – М.: Мол. гвардия, 1989. – 190 с.
4. **Гарэцкі, М.** Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984. – Т. 1: Апавяданні, 1913–1930. – 446 с.
5. **Гиппиус, З.** Незнакомый друг: стихотворения 1889–1938 гг.; из автобиографической прозы; из дневников / З. Гиппиус; ред.-сост. И. А. Курамжина. – М.: Центр-100, 1996. – 288 с.
6. **Колас, Я.** Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Вершы 1911–1938. – 440 с.
7. **Конан, У.** Выбранае / У. Конан. – Мінск: Смэлтак, 2009. – 535 с.
8. **Купала, Я.** Збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1996. – Т. 1: Вершы, пераклады 1904–1907. – 462 с.
9. **Купала, Я.** Збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1996. – Т. 2: Вершы, пераклады 1908–1910. – 342 с.
10. **Купала, Я.** Збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1997. – Т. 3: Вершы, пераклады 1911–1914. – 342 с.
11. **Купала, Я.** Збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1997. – Т. 4: Вершы, пераклады 1915–1929. – 446 с.
12. **Лермонтов, М. Ю.** Избранные произведения / М. Ю. Лермонтов. – Минск: Маст. літ., 1985. – 559 с.
13. **Лойка, А. А.** Гісторыя беларускай літаратуры: дакастрычніцкі перыяд: у 2 ч. / А. А. Лойка. – Мінск: Выш. шк., 1989. – 479 с.
14. **Луцкевіч, А.** Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч. – Мінск: Кнігазбор, 2006. – 460 с.
15. **Неретина, С. С.** Філасофскія адночествы [Электронны ресурс] / С. С. Неретина; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М.: ИФРАН, 2008. – 269 с. – Режим доступа: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/2008/Neretina_1.pdf. – Дата доступа: 29.09.2021.
16. **Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур**: матэр. Міжнар. навуц.-тэарэт. канф. Мінск, 3–4 кастр. 2002 г. / рэдкал.: У. В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 319 с.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук

АКСІЯСФЕРА ДАСЛЕДАВАННЯ: ТВОРЧАСЦЬ І АСОБА ЯНКІ КУПАЛЫ Ў ІНТЭРПРЭТАЦЫІ УЛАДЗІМІРА КАЛЕСНІКА, УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА, ВЯЧАСЛАВА РАГОЙШЫ

Вядомы пісьменнік Мілан Кундэра слухна заўважыў, што “гісторыя літаратуры – гэта гісторыя каштоўнасцей” [1, с. 31]. Пад каштоўнасцямі ён меў на ўвазе мастацкія адкрыцці, зробленыя прадстаўнікамі прыгожага пісьменства. Творчасць Янкі Купалы – невычэрпная крыніца для даследчыкаў слоўнага мастацтва. Айчыннае купалазнаўства ад самага пачатку імкнулася засяродзіцца на ўнёску паэта ў развіццё грамадскай думкі, культуры і ўласна прыгожага пісьменства. Купалазнаўства назапасіла багаты вопыт асэнсавання спадчыны класіка нацыянальнай літаратуры, важкі ўклад зрабілі і слынным юбіляры-літаратуразнаўцы гэтага года Уладзімір Калеснік (1922–1994), Уладзімір Гніламёдаў (нар. у 1937 г.), Вячаслаў Рагойша (нар. у 1942 г.).

Кола навуковых інтарэсаў **Уладзіміра Калесніка** было дастаткова шырокім: узаемадзеянне прыгожага пісьменства і фальклору, літаратура перыяду Рэнэсансу, творчасць ураджэнцаў Заходняй Беларусі, мастацкая спадчына Янкі Купалы. Змястоўныя артыкулы ў энцыклапедычным даведніку “Янка Купала” (1986), раздзел “Купалы сны нязводныя” ў кнізе “Стварэнне легенды” (1987) – удалыя спробы выяўлення эстэтычных імператываў, канцэптуальных асноў, аксіясферы, паэтыкі Я. Купалы. Шляхам шматбаковага разгляду твораў класіка навукоўца сцвердзіў высокую духоўнасць паэзіі Я. Купалы, далучанае яе да еўрапейскага і айчыннага літаратурнага кантэкстаў. У разуменні У. Калесніка Купала належаў да кагорты так званых дзейных рамантыкаў, таму ад самага пачатку пісьменніцкай працы “імкнуўся стварыць такі вобраз грамадства, які б сваёй балюча напружанай праўдай абуджаў у сэрцах людзей святую крыўду, узнімаў на змаганне за справядлівасць” [2, с. 301]. Паводле навукоўцы, Я. Купала ў творчасці падсумаваў набыткі папярэднікаў, “не проста прадоўжыў вызваленчую вобразатворчасць беларусаў, ён завяршыў яе; замкнуў яе ў адзіны круг, у ядры якога тры матывы: сказ адвечных пакут, смерці і адраджэння мужыка, легенда трагічнага лёсу песняра, званага прарока, якія разам з мужыком ідуць цяжкім шляхам смерці і ўваскрашэння, урэшце, міф пра нараджэнне і метамарфозы Беларусі, у якім салярныя язычніцкія і гуманістычныя хрысці-

янскія міфы напоўнены ўсё тую ж адраджальнаю воляй жыцця, стваральнага духу” [2, с. 297]. Сваёго роду адвечнай песняй беларускай літаратуры новага і найноўшага часу даследчык назваў міф пра смерць і ўваскрашэнне Беларусі і раскрыў ролю Я. Купалы ў яго стварэнні і развіцці. Навукова перспектыўным быў вывад пра маштабнасць і дынамічнасць агульнага вобраза свету ў творах народнага паэта, дзе «мяняюцца месцамі аб’екты і велічыні, абнаўляецца сузалежнасць рэчаў і з’яў: чалавек, напрыклад, бывае то царом, то нявольнікам, то змагаром, то небакапіцелем, істотай дробнай, марнай, пакутнай, нават нікчэмнай, нават агіднай, але “ўсясільнай рукою тварэння” яму наканавана стаць “найвышэйшым ад усякага стварэння пад сонцам”» [2, с. 300].

Доўгі час у літаратуразнаўстве панаваў погляд, што Я. Купала пачынаў як прыхільнік крытычнага рэалізму, а потым стаў прадстаўніком сацрэалізму. У трактоўцы У. Калесніка Купала – рамантык па светаадчуванні, але без “мізантропіі і цягі да пустэльніцтва, уцёкаў ад недасканалыя ў рэчаіснасці ў свет мары” [2, с. 412], у тканіне яго твораў сінтэзаваны элементы рамантычнай, рэалістычнай ды фальклорнай вобразнасці і стылістыкі. Значная роля ў эстэтыцы рамантыкаў надавалася праблеме прыгажосці, для Купалы найвышэйшыя праявы красы “ў грамадстве – свабода, а ў мастацтве – праўдзівасць і чалавечнасць або барацьба за іх панаванне” [2, с. 403]. Вызначальнымі ў паэзіі Купалы-рамантыка сталі катэгорыі трагічнага і ўзнёслага, а будучыня і мінулае – антыподы сучаснасці.

Уладзімір Калеснік падкрэсліў, што ў адпаведнасці з даўняй хрысціянскай традыцыяй Я. Купала прадставіў Радзіму ў вобразе жанчыны (маці, дзяўчыны, нявесты), што Беларусь для Купалы ёсць «не толькі геаграфічнае, гістарычнае ці палітычнае паняцце, назва краіны і дзяржавы, а яшчэ паняцце філасофскае, гуманістычнае – скарбніца духоўных каштоўнасцей, створаных народам за вякі, высока ацэненыя калісьці дома і ў свеце, а потым затапаных у грязь ворагамі, чужынцамі, захопнікамі, пагардліва забытых “радзімымі” адшчапенцамі, “перакульшчыкамі”» [2, с. 351]. Як вядома, еўрапейскае мастацтва яшчэ ў эпоху Адраджэння

выпрацавала тры асноўныя спосабы выяўлення патрыятызму: апяванне прыроды роднага краю, якая асацыявалася з Радзімай, міфалагізацыя патрыятычных пачуццяў і гераічных спраў, а таксама публіцыстычныя дэкларацыі, заклікі, гімны, напоўненыя ідэямі любові да Радзімы. Усе спосабы выяўлення патрыятызму ў мастацкай спадчыне Я. Купалы глыбока прааналізаваны, і адзначана, што паэт артыкуляваў адмысловую ролю ў сістэме нацыянальных каштоўнасцей “красы роднай зямлі, роднай мовы, песні і думкі – усяго, што складае скарбніцу беларускай нацыянальнай культуры, неўміручы духоўны набытак народа” [2, с. 351].

Аксіяматычная ў купалазнаўстве выснова, што адзін са стрыжнёвых герояў Купалавай лірыкі – селянін, мужык, У. Калеснік удакладніў яе і звярнуў увагу на тое, што мужык у паэзіі Купалы звычайна паўстае ў трох сімвалічных “уваабленнях: арагата, сейбіта і касца” [2, с. 304]. Вобраз мужыка, такім чынам, падключаецца да ўваскрашальнага міфа, “набывае таямнічасць і рамантычную ўзнёслаць”, а праца селяніна – ворыва, сяўба, касцьба – “становіцца магільным абрадавым дзействам, мэтай якога з’яўляецца ўваскрашэнне долі, загубленай недзе ранейшымі пакаленнямі” [2, с. 311]. Сейбіт, напрыклад, вырастае ў Купалы да маштабаў казачнага волата: “Знаць, сіла ў сяўца немалая... / Захоча і свет пераверне” [2, с. 317]. У. Калеснік аргументавана сцвярджае, што ракурс паказу мужыка ў творах Купалы эвалюцыянуе: “поруч з фізічнымі пакутамі (холад, голад, хваробы) і сацыяльнымі (галеча, беззямелле, бяздомнасць) паэт паступова глыбей раскрывае духоўныя сілы мужыка як асобы: здольнасць адчуваць прыніжэнне чалавечай годнасці, пагарду да яго мовы, звычай, песень” [2, с. 319].

Вобраз паэта / песняра У. Калеснік традыцыйна вылучае як трэці па значнасці пасля вобраза Беларусі і мужыка, стрыжнёвы ў творчасці класіка. Ён таксама падаецца ў руху: “Ранні Купала прымае і развівае рамантычнае ўяўленне пра мастака як пра медыума, трагічнага адчувальніка, пасланага ў свет пазнаць горыч жыцця і пераліць свой боль і надзею ў песні” [2, с. 399], пасля паэт / песняр – слуга свайго народа і свайго краю, самаахвярная асоба, гатовая загінуць у імя ідэі (яскрава гэта ўвасоблена ў вершы “Песня званара”), абаронца народнай культуры, прадаўжальнік яе ідэй. На думку У. Калесніка, вобраз паэта ў Купалы ствараўся пад уплывам рускіх і польскіх неарамантыкаў, а ўласна рамантычная трактоўка выявілася праз артыкуляцыю сілы мастацкага слова, праз абвясчэнне патрыятычна-вызваленчай дзейнасці грамадскім прызначаннем творцы. Паэту ў творах

класіка спадарожнічае адзінота, у ранніх вершах рамантычна афарбаваная дзеля акцэнтавання яго выключнасці, а ў сталы перыяд – дзеля артыкуляцыі творчых пошукаў ім ідэі, слова, вобраза. Прасачыў У. Калеснік і эвалюцыю ідэалаў паэта ў лірыцы Купалы: ідэалам «песняра-змагара ў перыяд “Жалейкі” быў узбагачаны рэвалюцыйным дэмакратызмам традыцыйны рамантык, а ў 1910-я гады ім стаў паэт новага тыпу, здольны асвойваць здабыткі еўрапейскай паэзіі і творчы вопыт М. Горкага, чэрпаць лепшае са скарбніцы беларускай фальклорнай вобразнасці, выпрацоўваць свой арыгінальны купалаўскі стыль, які стаў стылёвым стрыжнем адроджанай беларускай літаратуры, стылем “Маладняка”» [2, с. 343], у часы грамадзянскай вайны, нямецкай і белапольскай акупацыі ім «зноў стаў званар, народны трыбун, ваяк паняволеных, які заклікаў: “Паўстань, народ, / Прачніся, беларусе!”; толькі пашыраўся абсяг яго клічаў, сімвалічныя матывы буджэння, склікання сходу» [2, с. 346], потым, у савецкі перыяд, ён бачыць ідэальнага паэта “мудрым летапісцам і празорцам” [2, с. 347]. Паводле У. Калесніка, скразныя вобразы беларускага мужыка і паэта / песняра аб’яднаны менавіта актыўна пераўтваральнымі адносінамі да свету, які яны хочуць уладкаваць па законах справядлівасці, чалавечнасці і красы.

Прафесар Калеснік развіваў ідэю пра метафарычны стыль паэзіі Я. Купалы, у якім цэнтральнае месца надаваў сімвалу. Ён выводзіў радавод Купалавай сімвалікі “з трох пластоў духоўных каштоўнасцей, што стварыла еўрапейская цывілізацыя: з фальклорна-язычніцкай фантастыкі (міфаў), у якой свабодна сужываюцца анімістычныя і наіўна-матэрыялістычныя ўяўленні аб свеце, з хрысціянскай, біблейска-евангельскай міфалогіі, апрацаванай і трансфармаванай у царкоўных абрадах, і ўрэшце – з рэвалюцыйнай паэзіі і эзопавай мовы публіцыстыкі вызваленчага руху царскай Расіі” [2, с. 306]. Згодна з рамантычнай паэтыкай, істотнымі сродкамі адлюстравання свету і герояў у Я. Купалы сталі антытэза і іронія, акрамя таго, захапляючыся прынцыпам рамантычнага супрацьпастаўлення антыномаў: жыцця і смерці, добра і зла, – Купала “нярэдка паралельна і адначасова з узнёслым, велічным і трагедыйным уводзіць у творы камічную перабіўку” [2, с. 409]. Шляхам грунтоўнага разгляду канцэптualaльнага ўзроўню і стылістыкі паэтычных твораў даследчыкам даводзілася, што спалучэнне рэалістычных прыёмаў з рамантычнымі – аснова двухпланавасці Купалавых вобразаў, што персанажам паэм уласціва моцная кандэнсацыя вызначальных рыс, таму па сіле абагульненасці яны даходзяць “да адна-

значнасці сімвала” [2, с. 304], што персанажы драматычных твораў таксама сімвалізаваныя.

Уладзімір Гніламёдаў шмат зрабіў для вывучэння беларускай паэзіі другой паловы мінулага стагоддзя, традыцый і наватарства, заканамернасцей літаратурнага працэсу і ролі ў ім творчай індывідуальнасці. Зварот акадэміка Гніламёдава да паглыбленага асэнсавання Купалавай творчасці ў 1990-я гг. і на пачатку XXI ст. заканамерны з улікам агульнай сацыякультурнай сітуацыі пераацэнкі ранейшых каштоўнасцей. Паводле У. Гніламёдава, Я. Купала – паэт-прарок і паэт-адраджэнец, “які валодаў абсалютным пачуццём характава” [3, с. 4], думка якога, “кіруючыся да сонца, ніколі не адрывалася ад зямлі” [3, с. 244], ва ўсведамленні якога літаратура – найважнейшы аб’яднальны фактар, што “садзейнічае захаванню этнічнай самасвядомасці, духоўнаму абуджэнню і нацыянальнай кансалідацыі” [3, с. 90]. Па словах навукоўцы, лірыка класіка прасякнута вітальнай сілай, а прыгажосць стала “ключавым момантам Купалавай творчасці, не ўступаючы, аднак, у супярэчнасць з этычным пачаткам” [3, с. 5]. Для У. Гніламёдава Я. Купала – адназначна рамантык нават у першым зборніку, дзе “спакваля пачынае сцвярджацца прынцып дваінога ўспрымання рэчаіснасці: з аднаго боку, рэалістычна-дакладнае, прадметнае ўзнаўленне жыцця, з другога – асэнсаванне яго ў рамантычна-абагульненых вобразах-сімвалах” [3, с. 37]. Новым у працах акадэміка Гніламёдава быў тэзіс пра месіянскі характар паэзіі Купалы і пра біблейскія карані Купалавага месіянзму. Па сцвярджэнні навукоўцы, у пачатку XX ст. менавіта Біблія давала Янку Купалу “магчымасць глабальнага погляду на гісторыю свайго народа” [3, с. 41], таму знакаміты верш “А хто там ідзе?” уяўляецца У. Гніламёдаву напісаным менавіта ў духу Старога Запавету, а не антычнай драмы, як лічыў, напрыклад, А. Лойка [4, с. 108].

З пазіцыў сучаснага літаратуразнаўства навукоўца нанова прасачыў творчы шлях Я. Купалы і прыйшоў да высновы, што аўтар “Жалейкі” даказаў бязмежнасць тэматычнага поля лірыкі, арганічнасць для беларускай паэзіі такіх жанраў, як элегія, балада, паэма. Пры характарыстыцы жанру “Адвечнай песні” звернута ўвага на ўласцівыя ёй “рысы своеасаблівай сацыяльна-бытавой драмы, у якой аўтар – мастак новага часу – дасягае высокай ступені эстэтычнага абагульнення з’яў жыцця” [3, с. 53], і абгрунтавана мэтазгоднасць супастаўлення “Адвечнай песні” не толькі з драмай “Жыццё чалавека” Леаніда Андрэева, як гэта рабілі многія літаратуразнаўцы, але і з яго п’есай “Цар-Голад”. Гніламёдаў услед за іншымі гісторыкамі літаратуры акцэнтаваў касмізм Купалы як найважнейшую рысу яго таленту, дзе лірычны

суб’ект практычна ўзведзены ў абсалют, што “надае незвычайны размах вобразна-эмацыянальным абагульненням, пашыраючы іх да філасофскіх абсягаў” [3, с. 74]. Пра зборнік “Гусляр” значана, што там “Купала прагне стварыць сваю паэтычную мадэль светабудовы, якая павінна даць чалавеку схрон і ахову ад зла і безвыходнасці, якія акружаюць яго сярод зямной юдолі” [3, с. 72]. На аснове разгляду паэмы “Курган” даказваецца, што гераічнае ў Купалы звязана з трагічным. Па-новаму і дастаткова катэгарычна трактуецца вобраз галоўнага героя паэмы “Сон на кургане” (“Вобраз Сама шматзначны, акружаны арэолам духоўнай значнасці і маральнай прыгажосці. Гэта не толькі рэвалюцыянер – сацыяльны барацьбіт, а рэвалюцыянер-адраджэнец” [3, с. 85]), выказваецца меркаванне пра правамернасць разгляду паэмы ў супастаўленні з аповесцю “Цемра” Л. Андрэева, дзе сацыяльна дзейсны герой таксама перажывае духоўны крызіс, адзіноту. Вярышня Купалавай лірыкі 1910-х гг. зборнік “Шляхам жыцця” атэстуецца як навеяны эстэтыкай мадэрнізму, з элементамі эстэтычнай раскаванасці, знікненнем мяжы паміж душэўным станам аўтара і аб’ектыўнай рэальнасцю. “Праблема гарманізацыі зямнога, жыццёскага, побытавага і, з другога боку, нябеснага, аддаленага, духоўнага” [3, с. 101] у кнізе намінавана вызначальнай, як і праблема свабоды, што разглядаецца паэтам і ў агульнанацыянальным плане, і ў плане чалавечай асобы. Паэма “Магіла льва” характарызуецца У. Гніламёдавым у кантэксце сфарміраваных у канцы XIX – пачатку XX ст. філасофскіх уяўленняў пра свабоду, адзначаецца прысутнасць у ёй рэха ніцшэанскай ідэі звышчалавека пры разглядзе вобраза асілка Машэкі. Купала-драматург, у трактоўцы навукоўцы, “узростаў на глебе нацыянальнага Адраджэння”, таму ў п’есах “Паўлінка”, “Раскіданае гняздо” адмысловай увагі заслугоўвае канфлікт пакаленняў для разумення адлюстраванага Купалам у гістарычнай дынаміцы нацыянальнага характару. Патрыётам, глыбокім філосафам і бліскучым публіцыстам атэстуецца Я. Купала як аўтар вершаў “Свайму народу”, “Час!”, “Спадчына”, “Паязджане”. Гарманічнае спалучэнне сацыяльнай і нацыянальнай праблематыкі з асобнай, акцэнтаванне адзінства чалавека і прыроды, касмізм, пераканаўчасць і выразнасць сацыяльнага пейзажу, майстэрства экспрэсіўнага вобраза вылучаны У. Гніламёдавым як вызначальныя адзнакі стылю класіка.

Вячаслаў Рагойша – тэарэтык і гісторык літаратуры, аўтар вучэбных дапаможнікаў па вершаванні, шэрага змястоўных прац пра Я. Купалу, у тым ліку пра рукапісную спадчыну класіка (у 1981 г. выдадзена надзвычай цікавая фактаграфічным матэрыялам кніга “Напісана рукой Купа-

лы: з архіўных знаходак», дзе Купала рэпрэзентаваны асобай, заклапочанай развіццём і прапагандай беларускай культуры, а ў 2008 г. – каталог “Рукапісная спадчына Янкі Купалы”), з 1996 да 2016 г. старшыня, а з 2016 г. ганаровы старшыня Міжнароднага фонду Янкі Купалы. У рэпрэзентацыі В. Рагойшы Я. Купала – арыгінальны паэт-філосаф, “тонкі і шчыры лірык” [5, с. 9], паэт-грамадзянін, стыль якога “рамантычна-абагульнены, умоўна-асацыятыўны, эмацыянальна-экспрэсіўны” [5, с. 15]. Адзін з артыкулаў даследчыка мае паказальную назву “Бацька нацыі”. Там акцэнтаецца, што класік нацыянальнай літаратуры – асоба праспектыўнага дзяржаўнага мыслення, сродкамі паэзіі і публіцыстыкі ён распрацоўваў канцэпцыю дзяржаўнай незалежнасці Беларусі: выяўляў самабытнасць беларусаў, “паглыбляў гістарычную памяць народа, пашыраў яго нацыянальную самасвядомасць, граніў беларускую літаратурную мову” [5, с. 122]. Письменніцкім подзвігам Купалы В. Рагойша назваў стварэнне “аптымістычнай кардыяграмы” «“ачалавечвання” чалавека працы» [5, с. 10]. Даследчык доказна сцвердзіў у шэрагу артыкулаў, у матэрыялах выданняў ім “Паэтычнага слоўніка”, “Літаратурназнаўчага слоўніка”, “Тэорыі літаратуры ў тэрмінах”, што Я. Купала істотна ўзбагаціў “саму тэхніку мастацкае творчасці, тыя спосабы і сродкі, той інструментарый, з дапамогай якога можна спрабаваць шырэць і глыбей спасцігнуць духоўны космас чалавека” [5, с. 75], “узняў культуру беларускага верша на сусветную вышыню” [5, с. 11], бо “не проста абжываў некаторыя, невядомыя ёй раней, формы (напрыклад, санет, актава, брахікалан), але і свядома ствараў новыя” [5, с. 11], “накрэсліў найбольш перспектыўныя шляхі, па якіх і цяпер развіваецца беларускі верш” [5, с. 11]. Пры аналізе санетаў (як вядома, Купала напісаў 22 санеты, 15 з іх – на беларускай мове і 7 – на польскай) В. Рагойша аргументавана аспрэчыў выказанае ў працы “Тэорыя санету” (1927) меркаванне Я. Барычэўскага пра адыход Я. Купалы ад рыфмічнага і рытмічнага канону з-за аб’ектыўнай неспрактываванасці паэта ў санетапісанні. Прафесар Рагойша паказаў, што вольнае абыходжанне з чаргаваннем рыфмаў, зварот да амфібрахія і анапеста замест ямба – праявы творчага падыходу Я. Купалы да класічнай формы санета.

Аўтарытэтны спецыяліст у галіне літаратурных сувязей і тэорыі перакладу, В. Рагойша пры асэнсаванні Купалавай спадчыны не абышоў увагай перакладчыцкую працу паэта і гучанне яго твораў на іншых мовах. Дарэчы, В. Рагойша быў укладальнікам зборніка санетаў Я. Купалы на беларускай мове і ў перакладах (2002, 2-е выд. 2019), зборніка «“А хто там ідзе?” на мовах свету» (1983, 2019). У надзвычай інфарматыўным арты-

куле «Купалаўская сябрына. “А хто там ідзе?” і яго пераклады на мовы свету» ён адзначыў, што першы пераклад верша быў зроблены на ўкраінскую мову ў 1909 г. Мікітам Шапавалам, у 1910 г. Людас Гіра пераклаў верш на літоўскую мову, а ў 1911 г. Максім Горкі – на рускую мову; прывёў звесткі, што перакладчыкамі “А хто там ідзе?” былі такія вядомыя аўтары, як француз Луі Арагон, серб-ка Дэсанка Максімавіч, украінец Максім Рыльскі, аvaraц Расул Гамзатаў, узбечка Зульфія; вядомы шэсць перакладаў верша “А хто там ідзе?” на ўкраінскай, англійскай і польскай мовах, чатыры – на рускай і венгерскай, тры – на італьянскай, чэшскай і нямецкай.

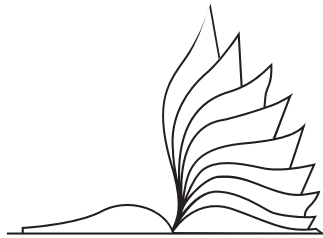
Янка Купала атэстувецца В. Рагойшам “непераўздызеным знаўцам народнага беларускага слова” [5, с. 12]. Навукоўца першым распавёў пра працу Я. Купалы ў Навукова-тэрміналагічнай камісіі пры Навукова-літаратурным адзеле Народнага камісарыята асветы Беларусі і падрыхтаванае там выданне “Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва”. Ён нагадаў, што дзякуючы Купалу ва ўжытак увайшлі такія тэрміны, як *вершаванне* (паралельна з *вершаскладанне*), *жыццяпіс* (паралельна з *біяграфія*), *кніганіс* (як сінонім да *бібліяграфія*).

Мастацкая спадчына Янкі Купалы, калі перафразаваць вядомае выказванне М. Бахціна, асуджана на працяглы дыялог з вялікім часам. Кожны з літаратурназнаўцаў выяўляе ў ёй новыя сэнсавыя глыбіні і каштоўнасныя пласты. Аксіясфера навуковых пошукаў У. Калесніка ўключала пытанні стылю, вобразнай сістэмы, літаратурнай міфатворчасці, У. Гніламёдава – узаемадзеянне з грамадскім (адраджэнскі рух), філасофскім і літаратурным кантэкстам часу, з Бібліяй, В. Рагойшы – ролю Янкі Купалы ў развіцці нацыянальнай самасвядомасці і фарміраванні дзяржаўнасці беларусаў, тэхнікі вершавання, беларускай культуры (у шырокім сэнсе гэтага слова) і яе рэпрэзентацыі. Сучаснае літаратурназнаўства імкнецца найперш раскрыць пазачасавы змест мастацкай спадчыны класіка, паглыблена асэнсаваць паэтыку яго лірыкі, ліра-эпасу і драматургіі.

Спіс літаратуры

1. **Кундера, М.** Занавес / М. Кундера. – СПб. : Азбука-классика, 2010. – 240 с.
2. **Калеснік, У. А.** Тварэнне легенды : літ. партрэты і нарысы / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 431 с.
3. **Гніламёдаў, У. В.** Янка Купала: жыццё і творчасць / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 252 с.
4. **Лойка, А. А.** Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. – Мінск : Выш. шк., 1989. – Ч. 2. – 480 с.
5. **Рагойша, В. П.** Мой Трыглаў. Кніга пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча / В. П. Рагойша. – Мінск : Кнігазбор, 2012. – 340 с.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ
НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Кніжныя гісторыі

Сяргей ШАПРАН

БЕЛАРУСКАЯ АТЛАНТЫДА, або СПРОБА ВІРТУАЛЬнай РЭКАНСТРУКЦЫі КНІЖНІЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ НАПЯРЭДАДНІ ЛЕТА 1941 ГОДА

Заканчэнне. Пачатак у № 6.

**Янка
Купала.**
Не пазней за
1933 г.

Спачатку паспрабуем рэканструяваць кабінет паэта.

Заір Азгур, які пэўны час жыў у доме Купалы па вуліцы Захар’еўскай, 135 (у тым самым доме, дзе ў 1898 г. адбыўся I з’езд РСДРП), згадваў, як выглядаў працоўны кабінет Івана Дамінікавіча: старадаўняе крэсла, некалькі фатаграфій на сцяне і рэчы, падараваныя на юбілей, калі яму прысвоілі званне народнага паэта. Аднак гэта далёка не поўнае апісанне, што дзіўна для З. Азгура з яго фатаграфічнай памяццю скульптара. Справа ў тым, што ў кабінэце абавязкова павінен быў стаяць пісьмовы стол. Дый крэсла бы-

ло, хутчэй за ўсё, не адно, бо паэт нярэдка якраз у сябе прымаў гасцей.

Што датычыць стала, то ён сапраўды быў, нават не адзін – паэт Алесь Звонак успамінаў пра круглы стол пасярэдзіне кабінета, які быў закіданы часопісамі, кнігамі на беларускай, рускай, польскай і чэшскай мовах, і пісьмовы столік каля акна з рукапісамі. А Соф’я Шамардзіна, старшыня Галоўпалітасветы БССР, запамінала на тым століку прэс-пап’е, чарніліцу, попелніцу і нож для разразання кніжных лістоў (ці не той нож, якім Купала потым узрэзаў сабе жывот?)*. У дадатак былі, паводле яе ўспамінаў, некалькі крэслаў і каля глухой сцяны – засланыя беларускай посцілкай канапка. На сценах віселі палотны Уладзіслава Галубка і Уладзіміра Кудрэвіча. І была, вядома, друкарская машынка – пра гэта сведчыла ўжо Уладзіслава Францаўна.

Тут быў нават “пляж”: каля адной сцяны проста на падлозе ляжала марская галька – Купала нязменна прывозіў з поўдня поўны чамадан каляровых, назбіраных на беразе, каменьчыкаў ды марскіх ракавінак. “Здаецца, марская хваля з табой размаўляе, – гаварыў Іван Дамінікавіч Максіму Лужаніну, перасыпаючы ў руках каменьчыкі

* Не выключана, што гэтыя ўспаміны адносяцца да другой паловы 1920-х гг., бо менавіта гэтым часам датуецца чатыры дарчыя аўтографы Я. Купалы С. Шамардзіной і яе мужу Я. Адамовічу, які пазней, у 1937 г., у атмасферы масавых рэпрэсій скончыў жыццё самагубствам. Аўтографы ў тым ліку такія: “Дарагому і вельмі паважанаму Старшыні Саўнаркому БССР т. Язэпу Адамовічу і слаўнай цётцы Зосі Шамардзінай на добры ўспамін. Янка Купала. 16/V-26 г. Менск”, “Вельмі паважаным і даражэнькім Зосьцы і Язэпу, сваім найлепшым прыяцелям ад шчырага сэрца. Янка Купала. Масква, 5/VII-30” [1, с. 327].

і прыслухоўваючыся да іх шоргату. – *Шкада толькі, што Свіслач за мора не цягне. Улетку я пераходзь дзе хочаш. І костачкі не замочыш. А вясною такога наробиць, клопату не абярэішся.*

І сапраўды, аднойчы вясною рака ўзбунтавалася ноччу так хутка і раптоўна, што праз нейкую гадзіну дом Купалы быў заліты па вокны. Вада хлынула ўсярэдзіну. Іван Дамінікавіч, Уладзіслава Францаўна і ўсе хатнія эвакуяваліся на гарышча разам, дарэчы, з кнігамі. Аднак, нягледзячы на здарэнне, Купала ўсё адно не хацеў сыходзіць далёка ад ракі і два дзесяцігоддзі пражыў пераважна на берагах Свіслачы – на вуліцах Захар’еўскай і Кастрычніцкай. Ён любіў вялікую ваду. Між іншым, калі ў 1930-я гг. праектавалася паркавая зона ўздоўж Свіслачы, Купалаў домік вырашана было не руйнаваць, а пакінуўшы на месцы, захаваць...

Аднак што яшчэ дагычыць кабінета: кніжных шафаў Алесь Звонак не згадваў, затое пісаў пра іх Заір Азгур – былі дзве невялікія. Іншыя госці ўспаміналі звычайна адну шафу, з чаго вынікае, што бібліятэка была, мабыць, не такой ужо вялікай. Зрэшты, памятаючы пра аберацыі чалавечай памяці, не будзем спяшацца з высновамі, а назавём кнігі, якія дакладна тут былі.

Пачнём з выданняў Якуба Коласа, які, паводле Купалавага прызнання з ліста да Л. Клейнбарта (ад 11 студз. 1929 г.), быў бліжэйшы яму за Максіма Багдановіча *“своим жизненным чувством”* [1, с. 276]. Найперш гэта, відаць, “*Batrak*” і “*Jak Jurka zabahaciej*”, што Купала рэцэнзаваў у 1913 г. А ці былі “*Песні-жальбы*” (1910), “*Нёманаў дар*” (1913), “*Казкі жыцця*” (1921), “*Дрыгва*” (1934)? Маглі быць, прычым разам з “*Новай зямлёй*” (1923) і двухтомным Зборам твораў (1928). Праўда, на гэты конт захавалася толькі адно сведчанне – паводле запісаў Максіма Лужаніна. Я. Колас аднойчы расказаў: «У мяне з Янкам такая размова была. Ён падараваў мне новы том. Я і ўзяўся за кнігу. Засланіў “*Курган*” мне ўсю работу: хаджу, паўтараю. Дацягнуў да вечара і не ўтрываў: дай схаджу да Купалы, скажу яму, што вельмі добры твор. Аж тут сам Купала на маім панадворку.

Янка гаворыць: “*Ведаеш, Каласок, якое здарэнне? Я ўвесь дзень твайго “Сымона” чытаў. Прыбіліся да мяне спачатку радкі: “Восень прала кужаль тонкі, павуціння белы лён”. Пачаў шукаць той раздзел, ды неўзамтку ўсю кніжку прачытаў. Вось прыйшоў табе сказаць.” Я паказваю на кіёк, кажу, што сам з тым самым намерам выбіраўся да яго. Пасмяяліся мы і замачылі крыху ўзаемнае прызнанне...»*

Такім чынам, без ваганняў ставім у Купалаву кніжную шафу “Сымона-музыку” і з агаворкай – яшчэ тры выданні Я. Коласа: “*Batrak*”, “*Jak Jurka zabahaciej*” і “*Новую зямлю*”. І каб далей не губляцца ў здагадках, прачытаем уважліва лісты паэта.

Вось, да прыкладу, Я. Купала піша 2 чэрвеня 1913 г. Браніславу Эпімаху-Шыпілу: “*Перачытваю зараз белар[ускія] этнагр[афічныя] зборнікі – Шэйна, Смаленскі, апісанне Магілёўск[ай] губ[ерні] і др...*” [1, с. 236]. Гаворка можа ісці пра наступныя зборнікі этнографа і фалькларыста Паўла Шэйна, якія, мусіць жа, былі ў Купалы: “*Рускія народныя песні*” (1870), “*Беларускія народныя песні*” (1874), “*Велікарус у сваіх песнях, абрадах, звычаях, вераваннях, казках, легендах і т. п.*” (т. 1, вып. 1-2, 1898–1902), “*Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю*” (т. 1–3, 1887–1902).

Звяртаўся Купала і да рускага паэта Апалона Карыньскага (ліст ад 24 лют. 1914 г.), які адным з першых пачаў перакладаць яго вершы на рускую мову: “*Не откажите, пожалуйста, прислать мне тех № журналов, в которых Вы печатали мои переводы. Тут, в Вильне, я не мог отыскать их. Исполните мою просьбу, конечно, только в том случае, если это для Вас незатруднительно. Ежели у Вас нет под рукой этих журналов, то потрудитесь и напишите в редакцию, чтобы оттуда выслали прямо по моему адресу наложенным платежом*” [1, с. 238]. Тут згадваецца публікацыя перакладаў вершаў Купалы ў часопісах “*Педагогический листок*” (1914, кн. 1, 3; 1915, кн. 5; 1916, кн. 2) і “*Весь мир*” (1914, № 33), у газеце “*Трезвая жизнь*” (1913, снежань).

Ці вось зварот паэта ад 11 жніўня 1918 г. у рэдакцыю газеты “*Дзянніца*” (першая савецкая газета на беларускай мове, што выходзіла ў Петраградзе, рэдактарам быў Цішка Гартны): “*Будзьце ласкавы выслаць мне 9, 10 і 13 нумар “Дзянніцы”, каторыя недзе ў мяне загубіліся, а гэта мне вельмі патрэбна для камплекту. За высылку буду шчыра ўдзячны*» [1, с. 245].

Варта ўдакладніць: Купала звярнуўся ў “*Дзянніцу*”, відаць, таму, што некаторыя яго рукапісы і кнігі за два гады да гэтага бяспследна зніклі, пра што ён паведамляў Б. Эпімаху-Шыпілу (ліст ад 13 крас. 1919 г.): “*Бачыце, паночку, рэч у тым: мяне тут у Мінску страшэнна абакралі. У 1916 г. я пакінуў пяць скрынь з кнігамі, рукапісамі і іншымі пісьменнымі матэрыяламі ў беларускай кнігарні пад апеку Уласава і Лявіцкага. Цяпер, як прыехаў у Мінск, то і следу ад усяго гэтага не знайшоў. Раскралі ўсё, – і хто? – свае ж беларусы, каб ім ні дна ні пакрышкі. Вельмі шкода рукапісаў і кніжак. Некаторых кніжак цяпер за ніякія грошы не дастану, як, напр., *Статут Літоўскі*”. І следам звяртаўся з просьбай: “*І тое яшчэ найгоршае, што тут у Мінску няма ніводнай дарэчнай бібліятэкі, дзе б можна было карыстацца з кніг болей паважных. Цяпер я крыху заняўся студ’ёваннем славянскай міфалогіі агулам і беларускай у часнасці. Але, як ужо сказаў, бяда з кніж-**

камі. Можа, Вы, паночку, мне ў гэтым памаглі б? У Петраградзе выйшла кніжка ў 1916 г. Зяленіна “Очерки славянской (ці рускай) мифологии”. Дык вось ці не маглі бы мне, паночку, выслать гэту кніжку наложан[ай] платай? Буду вельмі і вельмі ўдзячны. І агулам, можа, паночку, у Вас знайшліся б якія дублеты кніжак, дык прасіў бы Вас адступіць іх мне. Бо, як і сказаў, – укралі ўсё: Шэйна, Карскага, Раманава і г. д.» [1, с. 248].

Што да філолага-славіста, этнографа і фалькларыста Яўхіма Карскага, то размова, мусіць, ідзе пра яго фундаментальную працу “Беларусы”, якая выходзіла ў 1903–1922 гг. І хоць першыя тамы ў Купалы ўкралі, але можна меркаваць, што шматтомная манаграфія гэтага аўтара ў яго ўсё ж была – так думаем хоць бы таму, што неўзабаве ён пачаў ліставацца з Яўхімам Фёдаравічам і 29 сакавіка 1920 г. звярнуўся з просьбай: «Таксама прасіў бы пакінуць для мяне 2-і т. (ч. II і III) Вашай працы “Белорусы”» [1, с. 255]. Гэта азначае, што першы том у Купалы без сумнення быў.

Пры згадванні ж кніг археолага і этнографа Еўдакіма Раманава Купала мог мець на ўвазе яго 9-томны “Беларускі зборнік” (1886–1912), а таксама працы па этнаграфіі, фальклору, гісторыі, археалогіі і мове беларусаў. Паколькі падобная літаратура дужа яго цікавіла, наўрад ці ён спыніўся ў пошуку дублікатаў украдзеных выданняў.

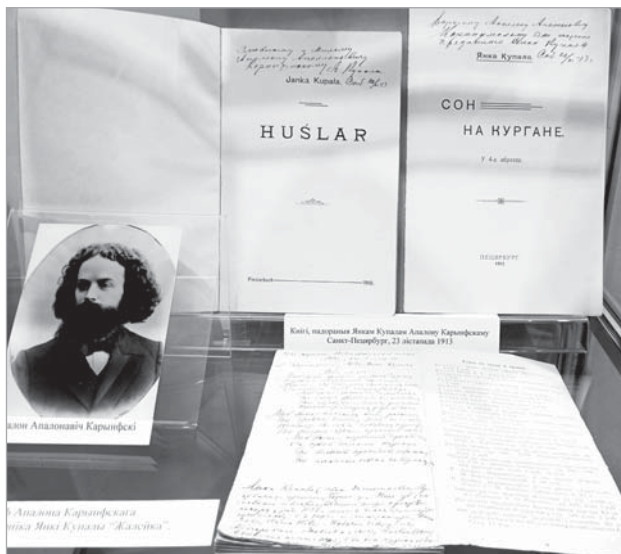
Ці вось ён піша ў лісце да рускага паэта Івана Белавусава (аднаго з першых сваіх перакладчыкаў, укладальніка першага зборніка твораў на рускай мове): «Льщу себя надеждой иметь Ваши оригинальные переводные произведения, кроме “Кобзаря”, который у меня уже имеется от г. Турука» [1, с. 246]. А наступным разам дзякуе: “В заключение позвольте поблагодарить Вас, Иван Алексеевич, за присланные Вами книги. Это для меня очень

и очень милая памятка” [1, с. 247]. І яшчэ ў адным пасланні паведамляе, якія менавіта кнігі І. Белавусава ў яго ёсць: «Из Ваших книг у меня имеются: “Стихотворения” – кн[изигоиздательств]во “Утро”, затем “Из песен о труде” и “Кобзарь” да еще “Биографический очерк” Е. Шведера. Буду очень благодарен, если что-нибудь еще пришлет».

Між іншым, далей Я. Купала, згадваючы рускага паэта і журналіста Апалона Карынфскага, чарговым разам паведамляе пра сваю недарэчную прапажу (ліст ад 25 крас. 1919 г.): «Имел я его почти всего произведения, да случилась с ними беда. В начале войны пришлось сложить свою библиотеку в одном месте на хранение, и очень неудачно. Расхитили мне книги все до одной. А имелись редкие экземпляры, в особенности по белорусоведению. Но ничего не попишешь – пропало» [1, с. 249].

Гэткім чынам, кнігі А. Карынфскага вымушаны будзем “прыбраць” з Купалавай бібліятэкі, а гэта, відаць, апроч паэтычных зборнікаў, працы на гісторыка-этнаграфічную тэму, якая дужа цікавіла паэта: “Народная Русь: круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа” (1901) і “Трудовой год крестьянина” (1904). (Дарэчы, у адрозненне ад Купалы Карынфскі здолеў зберагчы кнігі з аўтографамі, яны цяпер захоўваюцца ў музеі песняра: “Славному и милому Аполлону Аполлоновичу Коринфскому. Я. Купала. СПб., 23/XI-13 г.”; “Глубокоуважаемому и дорогому Аполлону Аполлоновичу Коринфскому в знак искренней признательности и уважения к его чудному таланту. Янка Купала. СПб., 23/XI-13 г.” – дарчыя надпісы на “Шляхам жыцця” і шостым томе Збору твораў [1, с. 347].) Зрэшты, замест згубленых кніг А. Карынфскага (аднак нельга выключаць, што ў далейшым Купала ўсё ж прыдбаў дублікаты страчаных выданняў) дададзім тры выданні І. Белавусава і працу Е. Шведара “Певец природы Иван Алексеевич Белоусов” (1918).

Увогуле, лісты Я. Купалы да І. Белавусава – своеасаблівы даведнік па бібліятэцы паэта, бо вось што, напрыклад, паведамляў Іван Дамінікавіч іншым разам (4 мая 1919 г.): «Я очень обрадовался, узнав из Вашего письма, что Н. А. Янчук* собирается выслать мне кое-какие книги. Действительно, я об этом его просил. Дело в том, что здесь в Минске нет ни одной приличной библиотеки, и достать серьезную книгу не представляется никакой возможности. В особенности книг, касающихся белорусоведения и вообще

Кнігі Янкі Купалы з дарчымі надпісамі паэту Апалону Карынфскаму. Фрагмент экспазіцыі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

* Янчук Мікалай Андрэвіч (1859–1921) – беларускі, украінскі і рускі гісторык, этнограф, фалькларыст, літаратуразнавец; пачынальнік беларускай музычнай фалькларыстыкі. Напісаў музыку да верша “Нашай Ніве” (1911) Я. Купалы. Актыўна ўдзельнічаў у рэдагаванні кнігі “Избранные стихотворения в переводах русских поэтов” Я. Купалы (1919).

славяноведенья, нет ни в продаже, ни в библиотеках. Я теперь, признаюсь Вам, штудирую, иначе, увлекаюсь славянской мифологией, в частности переходным временем язычества в христианство у нас в России, и по этому вопросу имею всего-навсего одну книжонку Аничкова “Язычество и Древняя Русь”. Искал в Смоленске и здесь в Минске книгу Афанасьева “Поэтические воззрения славян на природу” и не нахожу. Вот если бы Вы мне, дорогой Иван Алексеевич, помогли в этом деле, на всю жизнь обязали бы. Я знаю, что эта книга редкая, но достать ее все-таки можно. Если не купить, то не смог ли бы кто-нибудь одолжить ее на некоторое время – возвратил бы в целости и сохранности» [1, с. 250–251].

Улічваючы тое, як настойліва шукаў Купала працу рускага фалькларыста і этнографа Івана Афанасьева, імаверна думаць, што гэтая кніга ўсё ж была ў ягонай бібліятэцы (не кажучы пра “книжонку” рускага літаратуразнаўцы Яўгенія Анічкава, што выйшла ў 1914 г. у Пецярбургу).

Здабыць жа яшчэ адну кнігу Іван Дамінікавіч прасіў ужо іншага сябра – Канстанціна Елісеева, які ў пачатку 1920-х гг. жыў у Мінску і быў мастаком БДТ-1 (ліст ад 14 ліст. 1931 г.): «А теперь великая просьба. Достань для меня как-нибудь, хоть бы даже из библиотеки, “Кобзарь” Шевченки на русском языке, но только не в переводе Белоусова – это у меня имеется. Есть перевод более ранний и полный в издании, кажется, “Маяк”... Буду очень рад, если это сделаешь для меня» [1, с. 284].

У 1930-я гг. адзначаліся юбілеі Тараса Шаўчэнкі (120 і 125 гадоў), і Купалу прапанавалі “ўзяць на сябе перакладаў і агульную рэдакцыю перакладаў” [1, с. 620]. Так выйшаў вясной 1939 г. “Кабзар” на беларускай мове пад рэдакцыяй Я. Купалы і Я. Коласа, куды былі ўключаны 19 перастварэнняў Івана Дамінікавіча.

Павінны былі быць у беларускага песняра і кнігі рускага паэта Сяргея Гарадзецкага, аднаго з заснавальнікаў – разам з Мікалаем Гумілёвым і Ганнай Ахматавай – акмеізму. І хоць былі яны блізкімі сябрамі, аднак сведчаньняў, якія кнігі Гарадзецкага меліся ў Купалы, не захавалася. Затое ў Купалаўскім музеі зберагаецца ажно дзесяць кніг з ягонымі інскрыптамі, у тым ліку такія: “Милому славному моему другу Сергею Митрофановичу Городецкому. Янка Купала. Москва, 21/X-36 г.”; “Сереже Янка. Минск-Москва. 8/XII-26/XII-1940 г.” [1, с. 335, 336].

Да таго ж вядомы ліст (27 кастр. 1933 г.), дзе Іван Дамінікавіч прасіў сябра даслаць кнігу “Беломоро-Балтийский канал имени Сталина: история строительства” [1, с. 286], якая зацікавіла яго, мусіць, з той прычыны, што ў жніўні 1933 г. Купала ў складзе дэлегацыі беларускіх літаратараў ездзіў на адкрыццё Беламорска-Балтый-

Янка Купала і паэт Сяргей Гарадзецкі. Мінск, 1936 г.

скага канала. Кніга была створана на ўказ ЦВК СССР і пры ўдзеле АДПУ, выйшла пад рэдакцыяй М. Горкага, у ёй сабраны нарысы 36 савецкіх пісьменнікаў. Праўда, ужо праз тры гады, у 1937-м, увесь наклад быў канфіскаваны і знішчаны, але ж, мусіць, не той экзэмпляр, які, верагодна, быў у Купалы.

Пэўна таксама і тое, што ў ягонай бібліятэцы была манаграфія яго першага біёграфа Льва Клейнбарта “Молодая Беларусь. Очерк современной белорусской литературы 1905–1928 гг.” (1928) з раздзелам пра Купалу, пра якую паэт пісаў аўтару (13 лют. 1929 г.): “...книга Ваша произвела на меня самое лучшее впечатление, о котором я даже и сам не думал. Она так легко, так увлекательно написана, что, читая ее, забываешься, что это критика, а не изящное художественное произведение. Куда Карскому до Вас!” [1, с. 278].

А вось яшчэ нечаканыя падказкі: у лісце да Антона Луцкевіча (ад 3 мая 1920 г.) Іван Дамінікавіч паведамляе, што пасылае нумар “Руні” [1, с. 256] – часопіса, які ён рэдагаваў і які, вядома, таксама меў у хатняй бібліятэцы. Неаднойчы згаданаму Я. Карскаму паэт даслаў нумары часопіса “Вольны сцяг” са сваім вершаваным перакладам “Песні аб паходзе Ігара”, значыць, “Вольны сцяг” быў і ў перакладчыка, то-бок Купалы.

Надалей больш не будзем спасылацца на перыядычныя выданні, дзе друкаваліся творы і пераклады песняра, большасць публікацый, натуральна, была ў ягонай бібліятэцы (што вынікае ў тым ліку з ліставання з Л. Клейнбартам), а гэтыя многія нумары часопісаў і газет, што выходзілі па-беларуску або ў перакладзе па-руску*. Аднак каб “папоўніць” бібліятэку Купалы,

* Каб не стамляць чытача, не станем падаваць увесь спіс (які ўсё адно нельга лічыць поўным), бо агулам гэта не менш за дзевяноста перыядычных выданняў, пачынаючы з “Авадня”, “Беларусі калгаснай” і сканчаючы “Чырвонай краінай”, “Сталинской молодежью” і “Трудом”.

Янка Купала і Якуб Колас. 1935 г. Фота Я. Грунтфеста.

варта з алоўкам прачытаць успаміны ягоных сучаснікаў.

Аповед М. Лужаніна мы цытавалі, таму можна смела залічваць у “нашу” бібліятэку калі не ўсе выданні Лужаніна 1930-х гг., дык хоць бы першыя, якія малады паэт перадаў праз Уладзіслава Францаўну: “Крокі” (1928), “Неаплачаны рахунак” (1930), “Новая ростань” (1930), “Аднагалосна” (1931), “Таласуе вясна за вясну” (1931).

Госці Івана Дамінікавіча зазначалі, што ў яго заўсёды можна было знайсці ўсё найлепшае, што давалі маладыя пісьменніцкія парасткі Беларусі (што, дарэчы, толькі пацвярджае нашу версію пра наяўнасць у бібліятэцы кніг маладнякоўцаў). Прыкладам, Соф’я Шамардзіна (якой і належыць папярэдняе сведчанне) згадвала, што ўпершыню менавіта тут прачытала “Босыя на вогнішчы” Міхася Чарота. Ва ўнісон гучыць і ўспамін Алеся Звонака, які, упершыню патрапіўшы ў дом паэта, крадком убачыў на сталі тоненькую кніжачку з размазанымі клішэ партрэтаў пад назваю “Пунсовае ранне” (1926). У маладнякоўскім зборніку, апроч вершаў двух Янкаў – Туміловіча і Бобрыка, былі надрукаваны і першыя паэтычныя творы самога Звонака.

Або такая згадка прафесара Аляксандра Вазнясенскага: упершыню завітаўшы да Купалы, ён звярнуў увагу, што на яго пісьмовым сталі разам з іншымі выданнямі ляжаў том Міхаіла Лермантава, што выйшаў у 1914 г. пад рэдакцыяй В. Калаша.

Тым часам Пятрусь Броўка называў яшчэ адну кнігу, якая чарговым разам сведчыла пра шырыню чытацкіх інтарэсаў Івана Дамінікавіча: «Асабліва ўсхваляванага бачыў я яго, калі пачалася вайна з белафінамі. Адночы я знайшоў Купалу ў ягоным пакойчыку за “Калевалай”. Ён чытаў выдатны фінскі эпос. <...> Купала даў

“Калевалу” і мне – параіў прачытаць яшчэ раз».

А грузінскі паэт Аляксандр Шанідзэ распавядаў, як Іван Дамінікавіч падараваў на памяць анталогію “Рускія паэты – сучаснікі Пушкіна”. У сваю чаргу Тарэнъ Масэнка цытаваў ліст Купалы, у якім ён прасіў высласць “накладной платай усе творы Пушкіна, якія выйшлі на ўкраінскай мове”. Праўда, Т. Масэнка нічога не піша пра тое, ці выканаў ён просьбу, аднак, мабыць, паэт не адступіўся ад свайго, бо прасіў не аднаго толькі Масэнку, але і іншых “кіеўскіх таварышаў”.

Дапамогай нам і ўспамін бібліёграфа Юліі Бібілы, якая ў 1922–1927 гг. загадвала беларускім адрэ-

лам Дзяржаўнай бібліятэкі БССР, – яна згадвала, як увосень 1920 г. завітвала да Купалы з просьбай дапамагчы з літаратурай для бабруйскай бібліятэкі. (Між іншым цяпер гэта найстарэйшая бібліятэка Бабруйска – яна была адчынена ў 1901 г. з ініцыятывы мясцовых настаўнікаў і носіць імя А. Пушкіна; удзел у фарміраванні яе фондаў брала ў тым ліку ўнучка паэта Наталля Аляксандраўна Пушкіна, па мужу Варанцова-Вельямінава.) Тым разам размова ішла пра кнігі не паэтычныя, а, як гэта ні дзіўна, па гісторыі роднага краю. Пачуўшы незвычайную просьбу, Іван Дамінікавіч адчыніў шафу і пачаў даставаць адну кнігу за адной, адначасна растлумачваючы, чым цікавая кожная. «І вось у мяне ў руках “Беларусь і Літва” Бацюшкава, “Расія” Сямёнава-Цян-Шанскага і яшчэ нейкія кнігі – набралася цэлая вязка», – прыгадвала Ю. Бібіла. Такім чынам, у 1920 г. у кніжнай шафе Я. Купалы дакладна былі выданні: “Белоруссия и Литва: исторические судьбы Северо-Западного края” (1890) рускага гісторыка і этнографа Пампея Бацюшкава і шматтомная манаграфія “Россия. Полное географическое описание нашего отечества...” (1899–1913) пад рэдакцыяй Пятра Сямёнава-Цян-Шанскага, славутага географа і падарожніка, віцэ-старшыні Імператарскага рускага геаграфічнага таварыства, прэзідэнта Рускага энтамалагічнага таварыства і ганаровага члена Імператарскай акадэміі навук і Акадэміі мастацтваў, правадзейнага члена ўсіх расійскіх універсітэтаў. (Заўважым, што ў час падрыхтоўкі даследавання мы не страчвалі надзеі адшукаць названыя кнігі ў Бабруйску, аднак нашы спадзяванні, на жаль, не спраўдзіліся – як адказала загадчыца бібліятэкі імя А. С. Пушкіна Вольга Залеская, падчас Другой сусветнай вайны ў будынак патрапіла бомба, у выніку загінулі біб-

ліятэкары, а кніжны фонд панёс страты – кніг, падараваных Янкам Купалам, не стала.)

У сваю чаргу Пятро Глебка згадваў, як прыхільна адгукаўся Іван Дамінікавіч пра Максіма Танка, калі атрымаў ад яго ў 1936-м зборнік вершаў (відаць, першую яго кнігу “На этапах”) і часопіс “Калоссе” (хоць П. Глебка не назваў, але пэўна гэта быў другі нумар – з першай часткай паэмы “Нарач”, хутчэй за усё, пазней М. Танк мог даслаць тры наступныя нумары “Калосся” з працягам паэмы).

А вось якая гутарка адбылася паміж Янкам Купалам і Пятром Глебкам, дзе называюцца яшчэ чатыры аўтары:

«Я падзяліўся сваімі ўражаннямі ад толькі што прачытаных мною паэм у прозе С. Пшыбышэўскага.

– А вы не паэмы яго чытайце, а прозу або драмы, – параіў мне Іван Дамінікавіч і тут жа дадаў: – Цікава Пляханаў сказаў аб сімвалістах... Ведаеце?

Я адказаў, што не помню.

– Нічога вы не ведаеце, – не то жартам, не то ўсур’ез сказаў Іван Дамінікавіч, дастаў том Пляханава і прачытаў: – “Сімвалізм – гэта нешта на кшталт пасведчання аб беднасці”.

– А вы ж, Іван Дамінікавіч, і самі, здаецца, некалі грашылі сімвалізмам?

– Гэта дык вы ведаеце? Хто гэта вам сказаў? Гэта выдумка. Не кожная рамантыка – сімвалізм. Вы лепш, Петрусёк, чытайце Бялінскага.

На гэты раз Іван Дамінікавіч пайшоў у другі пакой і прынёс кнігу Бялінскага. Ён доўга гартаў том і нарэшце падаў яго мне:

– Чытайце.

Я прачытаў: “Рамантызм, без жывой сувязі і жывога дачынення да іншых бакоў жыцця, ёсць найвялікшая аднабаковасць”.

– Адно і тое ж, – сказаў я.

– Тое, ды не тое. Галоўнае – сувязь з жыццём... І Славацкі быў рамантыкам. Але які гэта вялікі паэт!»

Такім чынам, у Купалавай бібліятэцы дакладна былі кнігі тэарэтыка марксізму Георгія Пляханава, рускага літаратурнага крытыка Вісарыёна Бялінскага* і, з вялікай доляй верагоднасці, кнігі польскіх аўтараў Станіслава Пшыбышэўскага і Юльюша Славацкага.

Апроч таго, успаміны П. Глебкі нездарок даюць яшчэ падказку: кнігі Іван Дамінікавіч захоўваў не толькі ў тых дзвюх шафах, пра якія згадваў Заір Азгур, – былі яны і ў іншым пакоі (дом быў вялікі, адну яго палову займалі сёстры

* Гэтаксама і М. Лужанін згадваў: “Іван Дамінікавіч дастаў з паліцы томік Бялінскага і прачытаў невядомыя мне ў той час радкі аб зайздрасці ўнукам і праўнукам, якія ўбачаць Расію на чале адукаванага свету, заканадаўцам навукі і мастацтва”.

Я. Купалы, у другой паэт жыў разам з жонкай і маці, у якой быў асобны пакой, адзін пакой быў кабінетам, два іншыя, больш прасторныя, служылі сталовай і спальняй). То-бок бібліятэка Купалы была значна большая, чым можна было меркаваць спачатку.

Праўда, тут трэба адзначыць: Азгур гаварыў пра дом № 135 на вуліцы Захар’еўскай, Глебка хоць не назваў адрас, але размова пэўна ішла пра апошні дом паэта па вуліцы Кастрычніцкай, 40. Зрэшты, бібліятэка Купалы, які быў заўзятым кніжнікам і прывозіў кнігі адусюль, дзе бываў, не магла паменшыцца. Той самы Т. Масэнка згадваў, як Іван Дамінікавіч, будучы ў Кіеве, купляў кніжкі, зборнікі песень, альбомаў з рэпрадукцыямі карцін мастакоў, паштоўкі з кіеўскімі краявідамі і пласцінкі для патэфона з запісамі ўкраінскіх песень. З таго часу, калі Азгур жыў у Купалы, прайшло добрых дзесяць гадоў, пасля дома на Захар’еўскай быў яшчэ дом на Правіянецкай (раён сучаснай вуліцы Захарава; тут, дарэчы, жылі Змітрок Бядуля, оперная спявачка Ларыса Александроўская, кампазітар Ісаак Любан і будучы маршал СССР, а тады камандзір 39-га кавалерыйскага палка Георгій Жукаў) і толькі потым – на Кастрычніцкай...

Да нашага спіса ўпэўнена можна дадаць “Слоўнік беларускай гаворкі” Івана Насовіча і “Смаленскі абласны слоўнік” Уладзіміра Дабравольскага, бо вядомы геолог Гаўрыла Гарэцкі згадваў, як аднойчы быў сведкам размовы старэйшага брата Максіма з Я. Купалам: абодвум была даспадобы самаадданая дзейнасць І. Насовіча і У. Дабравольскага па складанні беларускіх слоўнікаў, хоць і жылі яны ў страшэннай беднасці, тым не менш актыўнай творчай працы не спынілі, і гэта выклікала вялікую пашану з боку літаратараў. Цікавасць жа Купалы да “Смаленскага абласнога слоўніка” была абумоўлена яшчэ і тым, што ў ім трапляліся словы, якімі карыстаўся стваральнік “Слова аб палку Ігаравым”, – Іван Дамінікавіч якраз тады падступаўся да перакладу “Слова...”**, а значыць,

** У адным з лістоў (29 сак. 1920 г.) да Я. Карскага Я. Купала звяртаўся з просьбай: «Вы мне казалі, Пане Прафесар, што прывезлі з Варшавы часць сваёй бібліятэкі. Дык ці не знойдзецца цяпер у Вас рэкамендаваных Вамі кніг к перакладу “Слова а палку Ігаравым”, а іменна: пераклад “Слова” Е. Барсава, а такжэ праца Ф. Е. Корша (“Опыт восстановления стихотворн[ого] размера в “Слове” и т. д.). Быў бы вельмі ўдзячны, калі б гэтых кніг Вы мне, Пане Прафесар, пажычылі» [1, с. 255]. Размова, мусіць, ідзе пра манаграфію «Слово о полку Игореве» как художественный памятник Киевской дружинной Руси» (т. 1–3, М., 1887–1889) рускага гісторыка літаратуры, этнографа і фалькларыста Еліпідзіфара Барсава і «Слово о полку Игореве». Исследования по русскому языку» (Т. 2, вып. 6, СПб., 1909) рускага філолага-славіста і ўсходназнаўцы Фёдара Корша. Ці былі гэтыя кнігі ў Купалы? Мабыць, так, бо ў гэты час ён, скончыўшы працу над празаічным перакладам “Слова...” на беларускую мову, працаваў над вершаваным перакладам (завяршыў у верасні 1921 г.).

слоўнік У. Дабравольскага ў яго быў. Разам са слоўнікам І. Насовіча, бо якое інакш магло быць сумоўе з Максімам Гарэцкім? Да таго ж Г. Гарэцкі ўспамінаў, што паэт паказваў кнігі па гісторыі Смаленска і Мсціслава, па этнаграфіі Беларусі і Смаленшчыны. Але што гэта былі за выданні?..

Нарэшце, пэўна вядома, што наступныя кнігі ў Івана Дамінікавіча былі: “Достопамятные дни столетнего юбилея Отечественной войны в Смоленске (1812–1912)” В. Грачова (1913), “Древне-русский город Слуцк и его святыни” (1896), “Минский департамент Великого княжества Литовского (Эпизод из истории войны 1812 г.)” У. Краснянскага (1902), “Краткое историческое описание Смоленского Успенского кафедрального собора” (1894), “Древности Спасо-Ефросиниевского девичьего монастыря в Полоцке” А. Сапунова (без года выдання), “Церемония встречи, проводов и следования Св. Мощей Преподоб. Ефросинии, Княжны Полоцкой, по Витебской губернии с кратким путеводителем по гор. Полоцку, местом положения Св. Мощей” (1910), “Портреты и другие изображения Петра Великого: памяти 30 мая 1872 года” (1872), “Отечественная война 1812 г. в пределах Смоленской губернии” У. Вараноўскага (1912) [2, с. 373–374].

А вядома гэта таму, што ў 1920-я гг. Дзяржаўная бібліятэка БССР набыла частку асабістай бібліятэкі паэта. Праўда, з таго збору збераглося ўсяго шэсць кніг з подпісам Івана Дамінікавіча (роспіс “*Ив. Луцевич*” пераважна на тытульным лісце; першая кніга В. Грачова, з асабістай бібліятэкі Максіма Гарэцкага, бо захавалася дарчы надпіс аўтара: “Глубокоуважаемому труженнику, работнику для блага родины М. Горечкому от *В. Грачева. 30 декабря 1918 г.*”). Яшчэ дзве кнігі з подпісам *Ив. Луцевич* знаходзяцца ў Літаратурным музеі Янкі Купалы, у тым ліку “Жалейка”.

Гэткім чынам, можам дакладна назваць не менш за паўсотню кніг, што дакладна захоўваліся ў Купалавай бібліятэцы.

Аднак на гэтым наш пошук нельга назваць завершаным, бо ў доме паэта былі і яго ўласныя кнігі. Напрыклад, тую ж “Жалейку” 1908 г. аўтар дарыў нават праз дваццаць гадоў. Калі ж паехаў у Грузію, дык прыхапіў з паўдзясятка экзэмпляраў сваёй кнігі, што нядаўна выйшла ў перакладзе па-ўкраінску, – выданне настолькі спадабалася Купалу, што ён хацеў падзяліцца радасцю, гаварыў: “*Але Кіеў мяне так шчыра парадаваў, што пераўзышоў мае спадзяванні...*”

Таму без сумневу “ставім” на кніжныя паліцы тыя выданні, што ўбачылі свет пры жыцці аўта-

ра: “Жалейка” (1908), “Адвечная песня” (1910), “*Huślar*” (1910), “Сон на кургане” (1912), “Шляхам жыцця” (1913, 1933), тры выданні “Паўлінкі” (1918, 1927, 1937), “Раскіданае гняздо” (1919), “Спадчына” (1922), “Безназоўнае” (1925), “Апавяданні вершам” (1926), “Магіла льва” (1927), “На куццю” (1928), “Творы 1918–1928”*, “Адцвітанне”, “За што”, “Песня-байка” (апошнія тры 1930 г. выдання), “Над ракою Арэсай” (1933), “Песня будаўніцтву” (1936), “Прымакі” (1936), “Беларусі ардэнаноснай” (1937), “Хлопчык і лётчык” (1937), “Ад сэрца” (1940), “Для дзяцей” (1940), “Курган” (1940), “Паэмы” (1940), а таксама чатырнаццаць тамоў Выбранага і Збораў твораў**.

Змяшчаем гэтыя кнігі разам з нотамі – Іван Дамінікавіч хоць на людзях не спяваў, але, па сведчанні фалькларыста і спевака Кастуся Пуроўскага, любіў збіраць ноты: калі пачуе дзевую песню на свае словы, дык абавязкова папросіць перапісаць ноты. (Тут дарэчы будзе згадаць, што яшчэ ў юнацтве ён любіў іграць на скрыпачцы.)

Апроч таго, варта дадаць яшчэ “Беларускія календары” “Нашай Нівы” і калектыўныя зборнікі, куды былі ўключаны творы Я. Купалы***, а таксама яго перакладныя ўкраінскія і рускія выданні, якіх мы налічылі больш за дваццаць****. Плюс пятнаццаць калектыўных пера-

* У пачатку 1930-х усцаліся нападкі на паэта вульгарызатарскай крытыкі (найперш Л. Бэндэ), у выніку з выходам некаторых кніг паўсталі праблемы. Так, паводле сведчання пісьменніка Паўла Пруднікава, Я. Купала не ўратаваў сваю кнігу “Творы 1918–1928”, і ў яе старонкі цягам года загортвалі харчовыя тавары ў магазінах Менска (Сачанка, Б. Сняцца сны аб Беларусі... : Літ.-крыт. арт., інтэрв’ю. – Мінск : Маст. літ., 1990. – С. 165). Між тым дакладна вядома, што “Творы” ў самога Купалы былі, бо ён падарыў іх, падпісаўшы, Я. Адамовічу, З. Азгуру і С. Гарадзецкаму.

** Трэці том са Збору твораў (1927) існаваў у дзвюх рэдакцыях: у 1931 г. том, куды ўваходзіла трагікаедыя “Тутэйшыя”, быў канфіскаваны з бібліятэк і знішчаны, але каб Збор твораў не выглядаў няпоўным, на наступны год быў выдадзены новы трэці том, без “Тутэйшых”.

*** Усяго каля сарака выданняў, сярод іх: “Маладая Беларусь” (1912), “Дыяменты беларускага прыгожага пісьменства” (1919), “Выпісы з беларускае літаратуры” (1923), “Маладняк Янку Купалу” (1924), “Беларускі дэкламатар” (1924, 1928), “Вясна пераможная” (1934), “Вялікаму Сталіну: пісьмо народаў Савецкай Беларусі” (1936), “Дванаццаць песень пра нашу непераможную Чырвоную армію, пра яе тварца і натхніцеля Вялікага Сталіна, пра яе палкаводца Клімента Варашылава...” (1936), “Аднаактныя п’есы” (1937), “Радзіме і правадыру: вершы і песні аб Сталінскай канстытуцыі” (1938), “Вянок Т. Г. Шаўчэнка” (1939), “Зборнік вершаў для дашкольных устаноў” У. Луцэвіч (1940) і інш.

**** Перакладныя выданні Я. Купалы па-руску: “Избранные стихотворения в переводах русских поэтов” (1919), “Сборник стихов” (1930), “Над рекой Орессой” (1933), “Под новым солнцем” (1936), “Маленький летчик” (1938), “Алеся” (1940), “Курган” (1940), “Пьесы” (1940), “От сердца” (1941) і сем розных выданняў Выбранных твораў (1919, 1934–1939, 1941); у перакладзе па-ўкраінску: “Над рікою Оресою” (1936) і два тамы Выбранных твораў (1933, 1937); у перакладзе на яўрэйскую мову: “Вершы” (1936), “Вялікаму Сталіну ад беларускага народа” (1938; у суаўтарстве); “Прымакі” (1938).

кладных выданняў*, спіс якіх можна доўжыць – як і ў выпадку з выданнямі іншых аўтараў, да якіх Купала меў непасрэднае дачыненне як рэдактар або перакладчык**.

І, вядома, былі ў Івана Дамінікавіча кнігі пра яго самога***. Пра адну з іх – “Янка Купала ў літаратурнай крытыцы” (1928) – ён пытаўся ў Льва Клейнбарта (ліст ад 11 студз. 1929 г.) [1, с. 278], калі той пісаў манаграфію “Янка Купала. Опыт характеристики литературной и биографической” (праўда, кніга самога Л. Клейнбарта з-за нападак вульгарна-сацыялагізатарскай крытыкі так і не выйшла і ўпершыню была фрагментарна надрукавана толькі праз восемдзесят гадоў, калі даўно ўжо не было ні аўтара, ні паэта [3, с. 168–214]).

Гэткім чынам, наша віртуальная рэканструкцыя дазваляе назваць больш за дзвесце кніг, якія дакладна былі ў бібліятэцы Янкі Купалы. І гэта без уліку перыядычных выданняў, што таксама зберагаліся ў доме на вуліцы Кастрычніцкай, 40.

* * *

Аднак якая паўдэтэктывная гісторыя без разгадкі? Мае адгадку, праўда, частковую, і наша бібліяграфічнае расследаванне. Яна хаваецца за парэпанымі карэньчыкамі рэдкіх, ча-

Рэканструкцыя кабінета паэта ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы.

сам унікальных выданняў, што маўкліва стаяць больш за шэсцьдзесят гадоў у кніжных шафах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. Усе гэтыя кнігі, якія ў час стварэння музея збірал Уладзіслава Францаўна Луцэвіч (а каму, як не ёй, было лепш ведаць, чым поўнілася Купалава бібліятэка) і якія наведвальнікі музея бачаць у рэканструкцыях кабінета песняра, з’яўляюцца, па сутнасці, дублікатамі многіх з тых выданняў, што былі ў кніжным зборы Я. Купалы. Каб не стамляць чытача, не станем пералічваць усіх аўтараў, а назавем найперш тых, чые творы, паводле нашага даследавання, сапраўды зберагаліся ў кніжніцы Івана Дамінікавіча.

Гэта “Поэтическая возрѣнія славян на природу: опыт сравнительного изучения славянских преданий и вѣрований, в связи с мифическими сказаниями других родственных народов” А. Афанасьева (1869), вершы і паэмы А. Блока (1936), перакладныя “Повести и рассказы” Ц. Гартнага (1929), некалькі выданняў М. Горкага, паэма “150 000 000” У. Маякоўскага (1937), “Жидь” М. Канапніцкай (1904), выбраныя творы П. Панча (1937), асобныя выданні і тамы са Збору твораў У. Караленкі і Ст. Пшыбышэўскага, “Бывальщины” А. Карынфскага (1900), “Сустрэчы” М. Лынькова (1940), “Новая зямля” Я. Коласа (1934), “Quo vadis” Г. Сянкевіча, “Разгром” А. Фадзеева (1940), “Великоруссь въ своихъ пѣсняхъ, обрядахъ, обычаяхъ, вѣрованіяхъ, сказкахъ, легендахъ и т. п.” П. Шейна (1900), нарэшце, зборнік “Беларуская літаратура XIX ст.” пад рэдакцыяй Я. Купалы (1940). А яшчэ асобныя тамы са збораў твораў В. Бялінскага, Я. Коласа, М. Лермантава, М. Някрасава, А. Талстога, А. Чэхава, выбраныя творы А. Пушкіна (1937) і яго ж асобныя тамы са шматлікіх Поўных збораў твораў (пачынаючы з 1887 г. і заканчваючы 1940-м).

* Размова ідзе пра: “Просторы” (1927), “Гута” А. Нечаева (1928), “Поэзия народов СССР” (1928), “Альманах белорусской литературы” (1929), “Антология белорусской литературы” (1934), “Великому Сталину от белорусского народа” (1936), “Родине и вождо: стихи и песни о Сталинской конституции” (1938), “Двенадцать песен...” (1940) і інш. На карысьць таго, што гэтыя кнігі маглі быць у бібліятэцы паэта, кажа, напрыклад, асобнік “Двенадцати песен...”, што захоўваецца ў Літаратурным музеі Я. Купалы – на форацы рукою А. Александровіча, аднаго з аўтараў кнігі, напісана: “Ив. Шаповалову бойцу, писателю-большевику. 5.XI.36 г.”. Пад дарчым надпісам стаяць аўтографы аўтараў, у тым ліку Купалы.

** “Кацярына” і “Кабзар” Т. Шаўчэнкі (адпаведна 1911 і 1939 гг.), “Беларускі дэкліаматар Чырвоны Дудар” (1924; скл. з Ц. Гартным, А. Ляжневічам), “Беларускі раманс” (1925) з перакладамі Я. Купалы М. Канапніцкай, “Пастух” А. Любчанкі (1929; з украінскай), “Ленін” В. Палішчук (1930; з украінскай), “Медны коннік” А. Пушкіна (1937; з рускай), зборнік “Беларуская літаратура XIX ст.” (1940). Нарэшце, “Зямля” (1928) украінскага пісьменніка П. Панча, з якім Я. Купала не раз сустракаўся і якому падпісаў свае “Избранные произведения”: “Дарагому Пятру Панчу са шчырай пашанай Янка Купала. Масква, з’езд 25/VIII-34 г.” [1, с. 356].

*** Маскоўскае выданне “Янка Купала” (1936) і наступныя беларускія кнігі: “Ля вытокаў лірыкі Янкі Купалы” М. Пятуховіча (1927), “Янка Купала ў літаратурнай крытыцы” (1928), “Янка Купала як прарок адраджэння” А. Навіны (А. Луцкевіча; 1932), “Янка Купала” Л. Бэндэ (1932), “Пяцідзесяцігоддзе народнага паэта Янкі Купалы” (1932), “Трыццацігоддзе літаратурнай дзейнасці народнага паэта БССР Янкі Купалы” А. Дзьякава (1936), “Янка Купала – народны паэт БССР” І. Жыдовіча (1936), а таксама часопіс “Узвышша” (1927, № 1).

Пра шырыню чытацкіх інтарэсаў Івана Дамінікавіча кажуць і імёны іншых аўтараў, што былі сабраныя Уладзіславай Францаўнай: П. Бамаршэ, В. Васілеўская, Ж. Верн, Э. Войніч, А. Герцэн, М. Дабралюбаў, М. Кацюбінскі, А. Майкаў, У. Неміровіч-Данчанка, Стэндал, П. Трус, А. Упіт, К. Федзін, І. Фефер, І. Франко, К. Хетагураў, А. Цэрэтэлі, І. Чаўчавадзэ. Тут жа захоўваюцца асобныя тамы са шматлікіх збораў твораў А. Астроўскага, І. Ганчарова, М. Гогаля, Д. Грыгаровіча, В. Гюго, Г. Данілеўскага, Ч. Дзікенса, А. Пісемскага, М. Салтыкова-Шчадрына, С. Сяргеява-Цэнскага, Л. Талстога, І. Тургенева, Г. Успенскага, М. Шэлгунова, Ф. Шылера, У. Ціханава, Ф. Цютчава, а таксама У. Леніна, К. Маркса і Ф. Энгельса...

Цікавае таксама выклікаюць “Сказкі і разказы б'лоруссоў-польшукі” А. Сержпутоўскага (1911), шматтомная “Історыя руской словесности, древней и новой” А. Галахава (1863) і аналагічныя ёй выданні А. Незяленава і В. Сіпоўскага, “Книга для чтения по истории средних веков”, складзеная гуртком выкладчыкаў пад рэдакцыяй прафесара П. Вінаградава (1914), “Опыт философии литературы. Декарт и французский классицизм” Э. Кранца (1902), “Иллюстрированная история французской литературы в 19 веков” Л. Пці-дэ-Жульвіля (1908), “История греческой литературы” А. і М. Круазэ (1912), “Альманах грузинской прозы” (1934), “Русский фольклор” Ю. Сакалова (1938), “Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней” (1940), а таксама шыкоўна ілюстраваныя М. Дабужынскім і М. Рэрыхам літаратурна-мастацкія альманахі пецяўбургскага выдавецтва “Шиповник” (1907–1909), дзе ў ліку аўтараў былі Л. Андрэеў, В. Брусаў, І. Бунін, М. Гарын, Б. Зайцаў, А. Купрын, Ф. Салагуб, А. Серафімовіч, С. Сяргеў-Цэнскі і граф А. Талстой.

Апроч таго, у бібліятэцы Я. Купалы меліся шматтомныя выданні “Литературной энциклопедии” (1929–1935) і “Большой Советской Энциклопедии” (1926–1929, 1931–1938), французска-рускія слоўнікі і “Словарь поэтических терминов” А. Квяткоўскага (1940), кнігі, прысвечаныя А. Пушкіну і М. Горкаму*. Звяртаюць на сябе ўвагу і шматлікія польскамоўныя выданні, іх у Купалаўскім музеі прадстаўлена больш за паўсотню, уключаючы дзве граматыкі польскай мовы 1906 і 1920 гг., “Historia literatury polskiej”

* “Сто лет со дня смерти А. С. Пушкина. Труды Пушкинской сессии АН СССР. 1837–1937 гг.” (1938), “А. С. Пушкин. Нарыс жыцця і творчасці” І. Замоціна (1937), “Горький М. Материалы и исследования. Литературный архив” пад рэдакцыяй С. Балухатага і В. Дясніцкага (1941), “Горьковские чтения. 1938–1939 гг.” пад рэдакцыяй акадэміка І. Лупалы (1940).

К. Крола і Я. Нітоўскага (1912) і варшаўскае выданне Збору твораў Дж. Лондана 1927 г.

Такім чынам, агульнымі – разам з Дзяржаўным літаратурным музеем Янкі Купалы – намаганнямі можа назваць больш за 700 кніг**, якія былі ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча напярэдадні лета 1941 г. Аднак лёс яе, як і лёс самога паэта, быў трагічным...

24 чэрвеня 1941 г. гітлераўскія войскі на подступах да Мінска. У горадзе рвуцца бомбы. Іван Дамінікавіч разам з жонкай Уладзіславай Францаўнай спешна пакідае горад. Дома застаецца 84-гадовая маці. Калі праз некалькі гадзін пасля ад'езду Купалы пачалася чарговая бамбёжка, Бянігну Іванаўну ўгаварылі схавацца ў склеп, каб перачакаць страшную страляніну, што толькі ўзмацнялася. Калі побач разарвалася бомба, ад выбуху паадчыняліся аканіцы, дом пачаў гарэць. Пляменнік-хрэснік Купалы Уладзіслаў Раманоўскі, якога Іван Дамінікавіч лічыў за сына, спусціў з ланцуга сабаку, што енчыў ад гарачыні, пасадзіў бабуню Боню на раму веласіпеда і накіраваўся ў вёску. Драўляны дом згарэў дашчэнт. Разам з рукапісным і эпістальярным архівам і бібліятэкай на дваццаць тысяч тамоў, разам з маленькім патэфонам і любімымі грампласцінкамі паэта, разам з чаромхай, што раскашавала пад вокнамі кабінета, і сабакам, які пабег за пагарэльцамі, але потым чамусьці вярнуўся. Напамінам пра дом і Янку Купалу на месцы пажарышча засталася толькі таполя.

Так горка і беззваротна загінула кніжніца Івана Дамінікавіча Луцэвіча. Так незнарок на літаратурнай мапе свету з'явілася яшчэ адна беларуская Атлантаыда.

Спіс літаратуры

1. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1 : Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы; “Расейска-беларускі слоўнік”; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадагак.
2. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2 : Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летапіс жыцця і творчасці; Дадагак.
3. **Клейнбарт, Л.** Янка Купала. Опыт характеристики литературной и биографической / Л. Клейнбарт // Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...” : успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012.

Аўтар шчыра ўдзячны галоўнаму захавальніку фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы Надзеі Валер'еўне Саевіч і літаратуразнаўцу, кандыдату філалагічных навук Мікалаю Валянцінавічу Трусу за кансультацыі ў час падрыхтоўкі даследавання.

** Хоць усе без выключэння шматтомныя выданні: “Большая Советская Энциклопедия”, “Литературная энциклопедия”, трохтомная “История русской литературы” і зборы твораў прадстаўлены ў Літаратурным музеі Я. Купалы не поўнымі камплектамі, імаверна меркаваць, што ў бібліятэцы Івана Дамінікавіча была поўная камплектацыя – зыходзячы з гэтага і зроблены падлік.

Таццяна ШУЛЬСКАЯ,
загадчык бібліятэкі Мінскага інавацыйнага ўніверсітэта

ЯНКА КУПАЛА – БІБЛІЯТЭКАР

Асаблівае месца сярод аматараў бібліятэчнай справы належыць пісьменнікам. Бібліятэкарам і ў свой час былі такія вядомыя творцы, як І. Крылоў, Д. Дзідро, І. Гётэ, О. Уайльд і інш. Сярод беларускіх пісьменнікаў гэта Ян Чачот, Алена Васілевіч, Мікола Лобан і іншыя. Хтосьці працаваў у бібліятэцы толькі некалькі месяцаў, а хтосьці – шмат гадоў. Але ўсіх іх аб'ядноўвала любоў да кнігі.

Вельмі паказальныя адносіны да бібліятэчнай справы Янкі Купалы. Кніга для паэта была найвялікшай каштоўнасцю з самага дзяцінства. Ён пачаў чытаць з малых гадоў і чытаў вельмі шмат. Беларуская пісьменніца Зінаіда Бандарына, аўтар кнігі “Ой рана на Івана” пра дзяцінства Купалы, у свой час запісала ўспаміны сяцёр Івана Дамінікавіча, дзе яго родныя апавядалі пра вялікую любоў Яся да чытання: “Маці пакліча Янку есці, а ён не ідзе. Не можа адарвацца ад кнігі... Прачнёмся ноччу. Глядзім – Ясь над кнігай. А яда не кранутая... Кніга была для яго даражэй усяго. Да кніг быў беражлівы і патрабаваў гэтага ад другіх” [1, с. 80].

На густ паэта ў кніжным свеце вельмі паўплывала знаёмства з Антонам Лявіцкім (Ядвігіным Ш.). У сядзібе Карпілаўка, якая належала Лявіцкаму і знаходзілася паблізу Акопаў, дзе ўлетку бываў у маці Янка Купала, была добрая бібліятэка. Калі Купала прыежджаў у Акопы, ён абавязкова наведваў дом Лявіцкіх, карыстаўся багатай кніжнай калекцыяй.

У 1908–1909 г. Купала працаваў бібліятэкарам у прыватнай бібліятэцы прафесара Даніловіча ў Вільні. Хоць гэта і было выклікана цяжкім матэрыяльным становішчам паэта, але выбар працы не быў выпадковы. “У Вільні знайшоў сабе месца ў бібліятэцы, – пісаў Іван Дамінікавіч у аўтабіяграфіі, – месца, аб якім марыў яшчэ з дзяцінства”.

Як успамінаў арганізатар народных бібліятэк у Беларусі, потым вядомы бібліятэчны дзеяч Яўген Хлябцэвіч, Янка Купала, працуючы ў віленскай кніжніцы Даніловіча, вельмі цікавіўся бібліятэчнай справай увогуле. Ён часта абмяркоўваў пытанні распаўсюджвання кніг і арганізацыю бясплатных бібліятэк-чытален на тэрыторыі Беларусі. Купала быў вельмі ўважлівы да чытачоў сваёй бібліятэкі, ён “павінен быў умець даць параду чытачу-пачаткоўцу, рэкамендаваць новую кнігу патрабавальнаму заўсёднему біблія-

Янка Купала. Пецярбург, 1912 г.

тэкі, даць яму бібліяграфічную даведку” [3]. Калегі заўважалі Янку Купалу, які стаяў за кафедрай кнігавыдачы і, “з характэрнай для яго ветлай усмешкай на твары, захоплена дыскутаваў з чытачом аб прачытанай ім кнізе” [3]. Ён “хутка знаходзіў кантакт з чытачамі, заўсёды быў уважлівым, карэктным, умела падбіраў літаратуру” [4].

Бібліятэка Даніловіча прытрымлівалася прагрэсіўнага кірунку і стала сапраўдным “універсітэтам” для маладога паэта. Тут ён перачытваў творы Байрана, Шэкспіра, Шылера, Сервантэса, Гамсуна, Ібсэна. Асабліва адзначаў свой інтарэс да п’ес Максіма Горкага.

Калі Янка Купала вырашыў пераехаць з Вільні ў Пецярбург, то зноў хацеў знайсці там працу ў бібліятэцы. У лісце на імя прафесара Б. Эпімаха-Шыпілы ён пісаў: “Мне надта хацелася б убіцца ў якую-колечы бібліятэку, так гэтае заняцце неяк страшна люблю. Калі б што-небудзь падварнулася, то тэлеграфіруйце мне – я кожную секунду магу да Вас з’явіцца” (21.11.1909).

У Пецярбургу Купала ў бібліятэцы не працаваў, але бібліятэчнай справай цікавіўся. Паэт дапамагаў студэнцкаму гуртку, які займаўся зборам кніг для вёсак, асабліва турбаваўся пра забеспячэнне бібліятэк беларускімі выданнямі.

У Купалавым пакоі знаходзілася кніжніца гуртка, і паэт быў не толькі яе захавальнікам, але і самым актыўным чытачом.

Яўген Хлябцэвіч не раз сустракаўся з Янкам Купалам у бібліятэцы Пецяярбургскага ўніверсітэта і абмяркоўваў з ім пытанні паляпшэння бібліятэчнай працы. Вопыт Янкі Купалы быў пераняты Хлябцэвічам, што пазней дапамагло яму зрабіць унёсак у выбудоўванне тэорыі кіраўніцтва чытаннем. Янка Купала папулярываваў вопыт прагрэсіўнай прыватнай бібліятэкі “Знание”, дзе ў каталогах белетрыстыкі шырока выкарыстоўвалася анатаванне [3]. З дапамогай анатацыі мог рэкамендавацца прагрэсіўны твор і выкрывацца рэакцыйны з мэтай своечасова папярэдзіць дэмакратычнага чытача. У 1909–1910 гг. у газеце “Новая Русь” было змешчана вельмі шмат бібліяграфічных спісаў кніг і анатацый да іх, дзякуючы ў тым ліку працы Я. Хлябцэвіча.

Бібліятэка Даніловіча ў Вільні цесна супрацоўнічала з выдавецтвам “Знание”, якое ўзначальваў Максім Горкі. Члены Беларускага навукова-літаратурнага гуртка Пецяярбургскага ўніверсітэта клапаціліся пра атрыманне кніг гэтага выдавецтва для бясплатных народных бібліятэк Беларусі. Янка Купала на пасяджэннях гуртка скардзіўся, што ў беларускіх народных бібліятэках не хапае кніг на роднай мове [5]. Ён асабіста забяспечваў бібліятэкі выданнямі беларускага выдавецтва “Загляне сонца і ў нашае аконца”, якое друкавала творы беларускіх класікаў, у тым ліку і самога Купалы. Прапанову напаўнення фондаў нацыянальнай літаратурай падтрымлівалі Я. Хлябцэвіч і гурткоўцы. Трэба нагадаць, што ў 1900–1906 гг. падчас вучобы ў Віленскай праваслаўнай духоўнай семінарыі Я. Хлябцэвіч наведваў бібліятэку-чытальню Б. Даніловіча.

Існуюць дакументы, якія сведчаць, што ў перыяд з 1919 да 1920 г. Янка Купала працаваў загадчыкам бібліятэкі пры Беларускам народным доме (“Беларускай хатцы”). “Хатка” і бібліятэка пры ёй былі цэнтрам нацыянальна-культурнага жыцця.

Чалавек, які любіць кнігі, для якога яны сапраўдны скарб, безумоўна, марыць і пра ўласны кнігазбор. Існуюць дакладныя звесткі пра тое, што Іван Дамінікавіч з маладосці збіраў сваю бібліятэку. Так, рускі літаратар Ф. Каманін пісаў: “...і вось я ў кабінцеце паэта... Вялікі пакой з вокнамі на вуліцу, у гародчыку бэз, у пакоі прахалода і цішыня. І кнігі, кнігі, у шафах і на паліцах, нават на сталах. Я заўважыў, што ў Янкі Купалы ляжалі нават такія кнігі, якія толькі што выйшлі ў Маскве. Я пазней бачыў добрыя бібліятэкі ў сваіх сяброў-пісьменнікаў, але, думаецца, ні ў кога з іх я не бачыў столькі кніг, як у Янкі Купалы.

– Выдатная ў вас бібліятэка, Іван Дамінікавіч, – міжволі вырвалася ў мяне.

– Так, бібліятэка нядрэнная, хоць і невялікая, – пагадзіўся ён. – Ёсць кнігі, якія для мне асабліва дарагія” [3].

Цікаваць да бібліятэчнай справы Купала захаваў і потым, калі ўжо цалкам мог прысвяціць сябе творчасці. З асаблівай цікавасцю ён назіраў за развіццём кніжнай скарбніцы БССР – Дзяржаўнай бібліятэкі. У 1923 г. перадаў туды частку асабістай бібліятэкі, а пазней і некаторыя рукапісныя матэрыялы, у тым ліку карэктурны экзэмпляр зборніка “Шляхам жыцця”. З вялікім задавальненнем Янка Купала адным з першых аглядаў новы будынак бібліятэкі пасля яго ўзвядзення ў канцы 1931 г., цікавіўся пытаннямі арганізацыі працы бібліятэкі. Некалькі разоў ён прысутнічаў на сустрэчах з бібліятэкарамі і чытачамі.

У 1936 г. Купала напісаў артыкул “За бібліятэкі, дастойныя нашай калгаснай вёскі”, які выйшаў у дадатку да газеты “Чырвоная змена” ў сувязі з усесаюзным конкурсам на найлепшую сельскую бібліятэку. Мэтай конкурсу было максімальнае пашырэнне сеткі сельскіх бібліятэк і паляпшэнне іх працы па абслугоўванні насельніцтва. Нягледзячы на няпростыя ўмовы таго часу, конкурс прайшоў з вялікім поспехам. У выніку было выяўлена шмат выдатных бібліятэк, многія з іх значна павысілі ўзровень працы. Найлепшыя ўстановы былі адзначаны прэміямі. У артыкуле Купала падрабязна спыніўся на ролі бібліятэчных кадраў і іх кваліфікацыі. Гэта было вельмі актуальна, бо ў той час налічвалася вельмі мала бібліятэчных работнікаў з дастатковай агульнай і сярэдняй падрыхтоўкай. У канцы артыкула адзначыў і ролю пісьменнікаў у справе сельскіх бібліятэк: “Пачэсная задача савецкіх пісьменнікаў – дапамагчы ўмацаваць бібліятэчную работу на вёсцы”.

Кніга і бібліятэка ў жыцці народнага песняра Беларусі Янкі Купалы займалі вялікае месца, дапамагалі яму даваць адказы на вечныя пытанні пра мінулае, сучаснае і будучыню.

Спіс літаратуры

1. Березкина, Н. Ю. Библиотеки и распространение научных знаний в Беларуси (XVI–XX вв.) / Н. Ю. Березкина. – Минск : Беларус. навука, 2011. – 523 с.
2. Ваданосава, Ф. Янка Купала і кніга / Ф. Ваданосава // Роднае слова. – 2012. – № 12. – С. 80–83.
3. Владимиров, Л. Библиотека, в которой работал Янка Купала (Библиотека-читальня “Знание” в г. Вильнюс) / Л. Владимиров // Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. – КП 1556.
4. Ляшковіч, Н. А. Бібліятэка-чытальня Даніловіча “Веды” / Н. А. Ляшковіч // Янка Купала : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986. – С. 89.
5. Хлебцевич, Е. Янка Купала, книги и библиотеки / Е. Хлебцевич. – М., 1952. – 26 с.

Людміла СІЛЬНОВА,
вядучы бібліограф Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

“ХАЧУ БЫЦЬ Я... ЛЁТЧЫКАМ-ГЕРОЕМ”

РЭДКАЕ ВЫДАННЕ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ БЕЛАРУСІ

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваюцца прыжыццёвыя выданні вялікага беларускага паэта Янкі Купалы, у тым ліку кнігі для дзяцей і падлеткаў. Сярод іх – зборнік вершаў “Хлопчык і лётчык”, выдадзены Беларускаім дзяржаўным выдавецтвам у Мінску ў 1930-я гг. вялікім тыражом шэсць тысяч экзэмпляраў. Выданне крыху павялічанага памеру ў параўнанні са стандартным. У яркай жоўтай, нібы пераможнае сонца, вокладцы. Кніга цікава ілюстраваная жывымі графічнымі чорна-белымі малюнкамі славянскага мастака Анатоля Волкава. Усяго там змешчана 17 вершаў паэта.

Энцыклапедыя “Янка Купала” (у 3 т., Мінск, БелЭн, 2017), у артыкуле, прысвечаным гэтай дзіцячай кніжцы, гаворыць, што зборнік “адра-саваны юнаму пакаленню, прасякнуты радасным, аптымістычным светаадчуваннем”, а назву сваю “атрымаў ад верша, якім адкрываецца”. Рэдактар – вядомы беларускі пісьменнік, казачнік, знаўца заповітных і смелых парыванняў юных душаў Алесь Якімовіч (1904–1979). Ён з юнацтва быў захоплены творчасцю песняра: “...І я шукаў і чытаў усё, што напісаў Янка Купала. Яго вершы так усхвалявалі мяне, што я і сам пачаў складаць нешта падобнае на вершы”, – так ён прызнаваўся пазней ва ўспамінах у газеце “Мінская праўда”. У 1926 г. Купала прынёс у рэдакцыю часопіса “Беларускі піянер”, дзе працаваў малады А. Якімовіч, верш “Будзь гатоў!”... Тымі перадаваенымі дзесяцігоддзямі пісьменнікі час-

та сустракаліся з нагоды розных літаратурных спраў і мерапрыемстваў. Нягледзячы на сурова рэгламентаваныя часы, яны абодва былі ўзнёслымі летуценнікамі...

Зборнік змяшчае тры вершы, напісаныя прыкладна ў адзін час – у сярэдзіне 1930-х гг. Творы прысвечаны дзецям і падлеткам, якія выбіраюць сабе занятак і справу жыцця да душы, на пакліканне маладога сэрца. Гэта вершы “Хлопчык і лётчык”, “Сыны” і “Алеся”. Трохі раней яны друкаваліся ў перыёдыцы.

Юныя героі мараць пра неба, палёт, прафесію лётчыка, авеяную тады рамантыкай і славай першых пакаральнікаў паветранага акіяна – неба. А якая ў іх была прыгожая форма – скураная курткі, шлем, вялікія шчыльныя акуллары!

У першым вершы, а менавіта “Хлопчык і лётчык”, які хутка пасля публікацыі стаў вельмі папулярным, потым – хрэстаматычным, а сёння і легендарным, нават культавым, словы паэта напісаны нібы ад імя сямігадовага хлопчыка, смелага не па ўзросце (час вымушаў быць такім?):

*Мой мілы таварыш, мой лётчык,
Вазьмі ты з сабою мяне!
Я – ведай – вялікі ўжо хлопчык
І ўмею ўжо лётаць у сне.*

*.....
Мне ўжо надакучыла дома –
Ў дзіцячы хадзі адно сад,
А так паглядзеў бы, вядома,
На іншы парадак і лад.*

*Вазьмі ж мяне, лётчык, хачу я
Пабыць у людзях, паглядзець,
Як месяц на небе начуе,
Як блукае ў лесе мядзведзь...*

Уладзімір Ліпскі ў кнізе “Янкаў вянок” (Мінск, 2009) падрабязна апавядае, як бялявы хлопчык з Ляўкоў, дзе часта адпачываў паэт, новай па тым часе гульнёй “у лётчыка” і ўпэўненым адказам на пытанне (“Кім быць хочаш?” – “Лётчыкам!”) натхніў Купалу на напісанне гэтага дзівоснага верша з доўгай паслягісторыяй. У. Ліпскі фіксуе здагадку: “Мне здаецца, самому Янку Купалу хацелася сесці ў самалёт і паглядзець, які парадак і лад у іншых землях, як жывуць там людзі”. Сучасныя славянскія дзіцячы пісьменнікі, назавем яго

пісьменнік-ас, дзеліцца разважаннімі: «Аднойчы Янка Купала прызнаўся сябрам:

– Каб я не стаў паэтам, я стаў бы, відаць, настаўнікам. Гэта самая цікавая работа ў свеце. Словы “інжынер чалавечых душ”, якімі называюць пісьменніка, у большай меры, на маю думку, адносяцца да настаўніка...

– А мне хочацца сказаць, што Іван Дамінікавіч Луцэвіч (Янка Купала) быў адначасова і Настаўнікам, і Паэтам. Гэтыя дзве вельмі высокія чалавечыя пасады шчасліва спалучаліся ў ім. Усё, што ён пісаў, – вершы, паэмы, п’есы, артыкулы, лісты – гэта і ёсць навучанне. Іх за свойваюць з падручнікаў не толькі школьнікі. Імі, рана ці позна, карыстаюцца ўсе людзі на розных этапах свайго жыцця».

Верш “Хлопчык і лётчык” быў перакладзены на шмат моў народаў свету: рускую, украінскую, літоўскую, латышскую, эстонскую, польскую, грузінскую, казахскую, англійскую, іспанскую, французскую і іншыя (напрыклад, асецінскую). Сярод перакладчыкаў – вядомыя ў свеце пісьменнікі: М. Ісакоўскі, А. Жукаўскас, Я. Віртанен, З. Аксельрод і інш.

Гэты твор Я. Купалы быў шмат разоў перакладзены на музыку (беларускія кампазітары І. Любан, Я. Цікоцкі і інш.). А ў 1936 г. на Усеаюзным конкурсе дзіцячай песні, які абвясціў ЦК УЛКСМ, адзначаны першай прэміяй.

І ва Усходняй, і ў Заходняй Беларусі да Вялікай Айчыннай вайны многія дзеці і бацькі, педагогі ведалі геніяльныя Купалавы радкі, поўныя беларускай ветласці, мяккасці і адначасова настойлівасці, гатоўнасці рызыкаваць жыццём (“Мой мілы таварыш, мой лётчык, / Вазьмі ты з сабою мяне!”). Не дзіўна, што ў першыя ж месяцы Вялікай Айчыннай вайны, як своеасаблівы працяг тэмы рамантычнага лётніцтва, Янка Купала напісаў патрыятычны верш “Хлопчык і лётчык на вайне” (1942).

Але вернемся да зборніка “Хлопчык і лётчык” 1937 г. У канцы яго змешчаны верш “Сыны” пра бацьку і шасцярых яго сыноў-юнакоў:

*Сыноў бацька сваіх кліча
На параду ў хату,
А ўрачыста як бы кліча
На якое свята.*

*І з навагаю пытае
Кожнага ў асобку,
Кім з іх кожны быці хоча,
Якім жыць заробкам.*

*– Бо, сыны мае, – так кажа, –
Жывіце ў краіне,
Чалавечая дзе праца
Намарна не гіне.*

*І сыны адказ трымалі
Перад бацькам родным,
А стараўся з іх быць кожны
Свайго бацькі годным.*

Адзін з сыноў адказвае, што хоча быць трактарыстам, другі – заводскім рабочым, трэці – мараком, а чацвёрты прызнаецца, што марыць быць лётчыкам, нават “лётчыкам-героём”:

*Сын чацвёрты: – Хочу лётаць
Птушкаю крылатай,
Мераць неба ў самалёце
Над тваёю хатай.*

*Арлянём сябе ў сне бачу,
Не знаю спакою...
Хачу быць я, мой ты бацька,
Лётчыкам-героём.*

Ёсць у зборніку і верш “Алеся” пра дзяўчыну-лётчыцу, якую чакае матуля:

*Кукавала зязюля
У зялёным лесе.
Не згадала матуля,
Што выйдзе з Алесі.*

*Як набралася моцы
Матчына дачушка,
Паляцела да сонца
Пералётнай птушкай.*

Акрамя рысаў народнага меласу ў вершы прысутнічае і модны тагачасны матыў роўнасці правоў сярод мужчын і жанчын на вучобу, працу, элементы адзення ў новым ХХ ст., у новым грамадстве.

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі зберагаюцца два асобнікі гэтай дзіцячай кнігі рознай ступені захаванасці. На адным стаяць квадратныя пячаткі Казахскай дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя А. С. Пушкіна. Відаць, трапіла ў нашы фонды па абмене, як дублет, магчыма, з колішняй асабістай бібліятэкі казахскага пісьменніка, а з імі Купала падтрымліваў у 1930-я г. літаратурныя кантакты. Цікавае супадзенне: на тэрыторыі Казахскай ССР быў пабудаваны першы савецкі касмадром Байканур, з якога лётчык-выпрабавальнік, а пасля касманаўт Юрый Гагарын у 1961 г. першым паляцеў у космас. Ю. Гагарын са школы ведаў купалаўскі верш “Хлопчык і лётчык”, гаварыў, што ён і падштурхнуў яго да выбару прафесіі*.

* У Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы сярод шматлікіх рэдкіх экспанатаў захоўваецца і верш “Хлопчык і лётчык” з аўтографам маці першага касманаўта Зямлі: «Літаратурнаму музею Янкі Купалы ад маці Юрыя Гагарына Ганны Цімафееўны Гагарынай. Юра любіў чытаць верш беларускага паэта “Хлопчык і лётчык”. 10 мая 1971 г. Гагарына Г. Ц.» – *Заўвага рэд.*

Лідзія ШКОР,
кандыдат мастацтвазнаўства

“ХЛОПЧЫК І ЛЁТЧЫК” ЯНКІ КУПАЛЫ ЯК ПОШУК “ЧАЛАВЕКА БУДУЧЫНІ”

ВОБРАЗНА-СІМВАЛІЧНЫЯ ПАРАЛЭЛІ

Верш “Хлопчык і лётчык”, напісаны Янкам Купалам у 1935 г., можна ўпэўнена назваць ідэяй, якую пісьменнік падарыў свету. У гэтым творы ад імя дзіцяці паэт раскрыў яго мары пра падарожжы, яго імкненне ў думках убачыць уласны “вобраз будучыні” праз магію прафесіі лётчыка. Пра папулярнасць верша сведчаць яго шматлікія перастварэнні на розныя мовы свету (каля сямнаццаці); на гэты верш, перакладзены на рускую мову М. Галодным, кампазітар В. Белы ў 1971 г. напісаў песню. У ёй праз узыходныя прызыўныя інтанацыі ўзнаўляўся вобраз хлопчыка, які шчыра марыць стаць “чалавекам будучыні”, у думках прымяраючы да сябе адну з самых складаных прафесій.

Прафесія лётчыка ў дзіцячым успрыманні мае асаблівы рамантызм і прыцягальнасць, і многія пісьменнікі – Венямін Каверын (“Два капітаны”), Антуан дэ Сэнт-Экзюперы (“Ваенны лётчык”), Генадзь Семяніхін (“Жылі два сябры”) – раскрывалі яе складанасць нароўні з вялікай рызыкай. Аўтары падкрэслівалі, што набыццё чалавекам “прафесіі мары” дае яму адчуванне паўнаты жыцця, падахвочваючы да пастаяннага самаўдасканалення. Прафесія лётчыка ўвасабляла ўяўленні соцыуму пра чалавека найноўшага часу, веды і навыкі якога дазвалялі кіраваць найскладанейшай машынай, што стала адным з сімвалаў тэхнагеннага прарыву чалавечтва ў ХХ ст.

Філасофскія разважанні Экзюперы пра “вобраз будучыні”, дзе галоўнае не тэхнічныя дасягненні, а гуманістычныя каштоўнасці-ўласцівасці (дружалюбнасць, адкрытасць, дапытлівасць, таварыскасць), адлюстраваны ў казцы-прыпавесці “Маленькі прынец”. Пісьменнік-лётчык, на вачах якога разгортвалася найбуйнейшая гуманітарная катастрофа ХХ ст. – Другая сусветная вайна, праз вобраз Маленькага прынца паказаў зборны вобраз дзяцінства, а таксама раскрыў неабходнасць прытрымлівацца гуманістычных каштоўнасцей, каб не дапусціць “вяртання чалавека на шлях варварства і здзічэння” [1].

Апавядаючы пра ўяўную сустрэчу лётчыка з незвычайным хлопчыкам, Экзюперы разважае, наколькі важна, каб чалавек адчуваў патрэбу ў захаванні і развіцці цэласнасці светаад-

чування, ва ўсвядомленым, дзейсным і пастаянным перажыванні паўнаты жыцця. Апісваючы сустрэчу з Маленькім прынцам, пісьменнік іншасказальна раскрыў свой сакрэт папаўнення жыццёвых сіл: дарослы, ідучы ўслед за прафесійным пакліканнем, не губляе дзіцячай дапытлівасці ў дачыненні да свету, людзей, падзей. Экзюперы прыводзіць прыклады, даступныя дзіцячаму ўспрыманню: падтрыманне парадку як у сваім знешнім выглядзе, так і вакол сябе; развіццё культуры ўспрымання праз любаванне кветкамі і дапамогу канкрэтнай ружы; развіццё здольнасці да суперажывання праз разуменне пачуццяў іншай жывой істоты. Так дзецям тлумачыліся асновы філасофіі экзістэнцыялізму проста і зразумелай мастацкай мовай, з апорай на яркія вобразна-асацыятыўныя прыклады.

Філасоф-экзістэнцыяліст, пісьменнік і педагог Ж.-П. Сартр назваў чалавека “вузлом быцця”, маючы на ўвазе яго здольнасць абмаляваць свой унутраны свет і ўяўленні праз “вобраз будучыні” з дапамогай вобразна-сімвалічнага мыслення, абапіраючыся на эмацыйную сілу мовы мастацтва. Філасоф-экзістэнцыяліст К. Ясперс лічыў, што самарэфлексія дапамагае творчаму чалавеку знайсці новыя ідэі [2], якія запаўняюць яго паўсядзённае жыццё і прафесійную дзейнасць культурным сэнсам.

У гутарках лётчыка і хлопчыка, прыдуманых Экзюперы, раскрываецца каштоўнасць дасягнення “дыялогу згоды” [3], на аснове якога ўзнікае паразуменне і адбываецца “абмен сэнсамі” праз выказванне і ўспрыманне вербальнай інфармацыі. Філасоф Э. Фром, асэнсоўваючы прыроду і сутнасць чалавека, адзначаў, што для яго ўласціва “ўнутраная дыхатамія”, якая выяўляецца ў імкненні аддаваць уласную творчую энергію і зноў запаўняцца ёю праз гуманістычна напоўненыя зносіны. Гэтую дыхатамію Экзюперы раскрывае праз сімваліку вады, якой лётчык дзеліцца з Маленькім прынцам (вада – “падарунак сэрца”). Адаўшы / атрымаўшы ваду (жыццёвую энергію), лётчык і хлопчык знайшлі паразуменне, наладзілі “дыялог згоды”.

Псіхалаг і педагог М. Лявонцьеў падкрэсліваў, што чалавеку, акрамя пастаяннага прырашчэння ведаў пра свет, неабходна імкнуц-

ца развіваць пачуццёвае ўспрыманне [4], якое ўзбагачае яго ўнутранае духоўнае жыццё праз эмацыйнае суперажыванне. “Збядненне душы пры ўзбагачэнні розуму інфармацыяй” скажае нават штодзённыя ўяўленні чалавека пра сябе самога, прыводзячы да станчэння яго разумовага культурнага аблічча.

Філасофская казка Экзюперы не раз асэнсавалася ў фільмах (1966, 1974), мультфільмах (1978, 2010), спектаклях (1973, 1983), мюзікле (2002). Яркім і пераканаўчым увасабленнем літаратурнай задумы пісьменніка стаў балет беларускага кампазітара Яўгена Глебава (1981; пастаўлены ў Дзяржаўным акадэмічным Вялікім тэатры Расіі ў 1983 г.; прэм’ера на сцэне Вялікага тэатра Беларусі адбылася ў 2015 г.). Гэты спектакль стаў прыкладам музычнага асэнсавання каштоўнасці эмацыйна-маральных перажыванняў чалавека, якія вядуць да замацавання ў яго свядомасці гуманістычных арыенціраў. У вобразах Лётчыка і Маленькага прынца падкрэсліваецца іх пастаяннае дыялагічнае ўзаемадзеянне, якое аднаўляе ўнутранае аблічча галоўных герояў праз вобразы-перажыванні [5]. Гэта перажыванне ўласнага сталення Маленькім прынцам у судакрананні з іншымі, несумяшчальнымі з гуманізмам, уяўленнямі пра свет (вобразы Славалюба, П’яніцы, Фінансіста); асэнсаванне прыкладу ўяўнай сапраўднасці быцця, які раскрываецца ў спалучэнні знешняй прыгажосці і ўнутранай таксічнасці (вобраз руж, які ператвараецца ў змей); важнасць захавання ўнутранай душэўнай чысціні і безумоўнага сяброўскага прыняцця (вобраз Ліса).

Вобразна-сімвалічныя паралелі, якія аб’ядноўваюць верш “Хлопчык і лётчык” Купалы з казкай Экзюперы і балетам Глебава, пераасэнсаваліся ў вобразах Дзяўчынкі і Лётчыка ў поўнаметражным мультфільме “Маленькі прынец” (2015). Пастарэлы лётчык апавядае дзяўчынцы-суседцы гісторыю мімалётнай сустрэчы з Маленькім прынцам, паступова заваёўваючы давер дзіцяці шчырасцю адносін да яго. Праз вобраз дзяўчынкі раскрываецца экзістэнцыйная патрэба лётчыка, які ўбачыў у ёй вобраз “чалавека будучыні”, падзяліцца з кім-небудзь назапашаным вопытам эмацыйна-каштоўнаснага спазнання свету [6]. Лётчык паўтарае знакамітую фразу Экзюперы “Відушчае толькі сэрца”, паказваючы на ўласным прыкладзе, наколькі важна чалавеку навучыцца суперажываць і выбудоўваць партнёрскі дыялог, дапамагаючы суразмоўцу ўсвядоміць унікальнасць сваёй асобы. Прадуктыўнаму супрацоўніцтву можна навучыцца, выбудоўваючы ўзаемнаатхняльныя зносіны, запоўненыя гуманістычным зместам, што і робіць лётчык, распавядаючы дзяўчынцы пра свае прыгоды ў пусціні і пра астероід В612.

Фразу “Відушчае толькі сэрца” прыводзіць таксама А. Кароль, разважаючы пра кожнага вучня як пра “насенне невядомай расліны”, рост якой можна стымуляваць толькі праз усвядомленую сумесную спазнавальную і творчую дзейнасць, дапамагаючы раскрыць свой патэнцыял [7, с. 91]. Антрапалагічны паварот, які адбыўся ў адукацыі ў пачатку XXI ст., падкрэсліў важнасць развіцця творчага пачатку ў чалавеку; з улікам яго выбудоўваюцца сучасныя калектыўныя ўяўленні пра “вобраз чалавека” і “вобраз будучыні”, што абпіраюцца на культуру і мастацтва.

На Сусветным эканамічным форуме ў Давосе (2016) К. Шваб прапанаваў 4К-мадэль ключавых кампетэнцый чалавека XXI ст., якая ўключала такія характарыстыкі, як крытычнае мысленне, крэатыўнасць, камунікатыўнасць, каапераванасць (здольнасць працаваць у камандзе) [8]. Творчае (крэатыўнае) мысленне абуджаецца праз дыялог, праз сумесную пабудову “адукацыйнай прасторы” вучнем і настаўнікам. Уменне чуць і разумець патрэбы іншага чалавека, гадоўнасць адгукнуцца на яго заклік да дыялогу, што дапамагае сумесна скласці вобраз свету і ўяўленне пра “вобраз будучыні”, неабходныя для таго, каб з “семені невядомай расліны” выраслі не баабабы, здольныя знішчыць планету, а ружы, якія запоўняць яе прыгажосцю.

Менавіта таму верш “Хлопчык і лётчык” можна параўнаць з заклікам дзіцяці да дыялогу, які дапаможа яму ўявіць уласны “вобраз будучыні”. Янка Купала зарыфмаваў гэтыя ўяўленні, каб дзіця змагло пачаць свой эмацыйна запоўнены дыялог з навакольным светам, выбіраючы прафесію. Менавіта для гэтага ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы створана інтэрактыўная зона для дзяцей, прысвечаная вершу “Хлопчык і лётчык”. Кожнае дзіця праз творчасць беларускага песняра можа “дакрануцца” да выдатнай прафесіі, звязанай з небам і, магчыма, зрабіць першы крок да будучыні.

Спіс літаратуры

1. Мамардашвілі, М. К. Мой опыт нетипичен / М. К. Мамардашвілі. – СПб. : Азбука, 2000. – 399 с.
2. Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 528 с.
3. Торхова, А. В. Теоретико-методические основы развития индивидуального стиля профессиональной деятельности будущего учителя : моногр. / А. В. Торхова. – М. : Моск. гос. открытый пед. ун-т, 2005. – 225 с.
4. Леонтьев, Н. А. Деятельность. Сознание. Личность / Н. А. Леонтьев. – СПб. : Академия, 2005. – 352 с.
5. Бакушинский, А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Карапуз, 2009. – 310 с.
6. Каган, М. С. Философия искусства : Се человек / М. С. Каган. – М. : Юрайт, 2019. – 368 с.
7. Король, А. Д. Человек и его смыслы: образовательные заметки / А. Д. Король. – Минск : Выш. шк., 2020. – 238 с.
8. Шваб, К. Четвёртая промышленная революция / К. Шваб. – М. : ЭКСМО, 2016. – 208 с.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Да стагоддзя Інбелкульты

Вераніка КУРЦОВА,
кандыдат філалагічных навук

ЯНКА КУПАЛА І ЯГО МОВАЗНАЎЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ У ІНСТЫТУЦЕ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

УДК [811.161.3'373.46+811.161.3'374]"1922/1928"

У артыкуле разглядаецца мовазнаўчая дзейнасць І. Луцэвіча (Янкі Купалы) у Інстытуце беларускай культуры, яго ўдзел у падрыхтоўцы праектаў слоўнікаў серыі "Беларуская навуковая тэрміналогія", асабліва ў выданні "Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва". Рэестр гэтага слоўніка цалкам сфарміраваны, сістэматызаваны, перакладзены з рускай мовы на беларускую, а таксама адрэдагаваны І. Луцэвічам.

Ключавыя словы: *Правапісна-тэрміналагічная камісія, Інбелкульт, навуковая дзейнасць па распрацоўцы тэрміналогіі беларускай мовы, тэрміналагічны слоўнік "Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва", склад рэестра і асабліваці выдання.*

The article considers the linguistic activity of I. Lutsevich (Yanka Kupala) at the Institute of Belarusian Culture, his participation in the preparation of draft dictionaries of the series "Belarusian Scientific Terminology", especially in the publication "Practice and Theory of Literary Art". The register of this dictionary is fully formed, systematized, translated from Russian into Belarusian, as well as edited by I. Lutsevich.

Працоўная дзейнасць акадэміка Беларускай акадэміі навук (БАН, потым АН БССР) Івана Дамінікавіча Луцэвіча (Янкі Купалы) на этапе станаўлення нацыянальнай акадэмічнай навукі з пачатку 20-х гадоў XX ст. звязана з Інстытутам беларускай культуры. Сувязь Купалы з Інбелкультам усталявалася з моманту стварэння ў студзені 1921 г. спецыяльнай камісіі, закліканай распрацаваць планы работы па заснаванні гэтай установы. У склад камісіі быў уключаны і паэт [1, с. 16–17]*. Супрацоўнікам Інбелкульты ён заставаўся ўвесь час да моманту ўтварэння на яго базе Акадэміі навук. Да таго ж ад часу стварэння ўстановы быў старшынёй яе гуманітарнай секцыі** [2, с. 4]. У лютым 1922 г. быў абраны правадзейным членам Інбелкульты [3, с. 159]. Пры зацвярджэнні тагачасным урадам СНК БССР новага статута Інбелкульты (27 чэрвеня 1927 г.) [4, с. 183–192] і складу акадэмічнай рады (3 лістапада 1927 г.) яго статус правадзейнага члена захаваўся [5].

Пасля рэарганізацыі Інстытута беларускай культуры ў Беларускаю акадэмію навук навуковы супрацоўнік І. Луцэвіч, відаць, заставаўся на працы ў Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук, але ці сапраўды працаваў, дакладна невядома. Падобныя факты не адлюстраваны нават у "Летапісе жыцця і творчасці" Янкі Купалы. Справа ў тым, што ў хуткім часе пасля рэарганізацыі Інбелкульты

ў БАН Інстытут мовазнаўства і іншыя структурныя падраздзяленні Акадэміі навук захліснулі рэпрэсіі. Першы дырэктар Інстытута мовазнаўства Сцяпан Некрашэвіч, тагачасны дырэктар Інстытута навуковай мовы Язэп Лёсік, які ўзначальваў мовазнаўчую структуру, адказную за распрацоўку тэрмінасістэм беларускай мовы, а таксама многія іншыя інбелкультыўцы былі арыштаваны. Працаваць над канкрэтнымі заданнямі, прадвызначанымі акадэмічнымі планами, у тым ліку і перспектыўнымі, пасля арышту многіх інстытуцкіх супрацоўнікаў часта не было каму. Пэўныя навуковыя даследаванні, зразумела, праводзіліся, але далёка не ў запланаваным і запатрабаваным тэматычным аб'ёме. Таму адказ на пытанне, наколькі быў задзейнічаны ў мовазнаўчай працы менавіта ў галіне тэрміналогіі пасля 1930 г. Янка Купала, на цяперашні момант застаецца актуальным. Ускосным фактам, які б указваў на нейкія навуковыя заняткі, звязаныя з мовазнаўствам, могуць служыць такія звесткі: прозвішча акадэміка Купалы зафіксавана ў спісе супрацоўнікаў Інстытута літаратуры і мовы за 1937 г. [6, с. 344]. Аднак такая інфармацыя вельмі няпэўная, бо ў ёй не ўказваецца, у якім канкрэтна сектары (аддзеле) значыўся І. Луцэвіч як яе супрацоўнік, чым займаўся.

У папярэдніх нумарах "Роднага слова" Вераніка Курцова разгледзела дзейнасць Слоўнікавай (№ 1), Тэрміналагічнай (№ 2), Дыялекталагічнай (№ 3, 4) камісій Інстытута беларускай культуры і іх набыткі. У № 5, 6 змешчаны яе артыкул "Віцебскі краёвы слоўнік" як першы вопыт рэалізацыі канцэпцыі слоўніка жывой беларускай мовы Інбелкульты».

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

** Пакуль што невядома, да якога часу Янка Купала займаў пасаду старшыні гуманітарнай секцыі.

Непасрэдная навуковая праца Янкі Купалы, хоць гэта і падаецца на першы погляд непраўдападобным, паколькі імя творцы ў нас звычайна асацыюецца з нацыянальнай літаратурай, датычылася мовазнаўства. Шлях лінгвіста Янка Купала пачынаў у галіне практычнай лексікаграфіі. Ён удзельнічаў у распрацоўцы тэрмінасістэм беларускай мовы. Працаваў якраз у той галіне нацыянальнага мовазнаўства, вынікі працы якой былі надзвычай запатрабаваныя рознымі сферамі жыцця дзейнасці тагачаснага грамадства, у першую чаргу ў сістэме адукацыі, асветы, культуры, навукі.

Вячаслаў Рагойша, шукаючы адказу на пытанне, чаму паэт Янка Купала ў пачатку 20-х гг. заняўся слоўнікавай справай, пісаў: “Чаму менавіта лексікаграфічны занятак, а не які-небудзь іншы, абраў Янка Купала? А вось адказ на гэта пытанне, як мне здаецца, знаходзіцца ў самой сутнасці творчай натуры песняра – яго выразнай грамадзянскасці, выключным патрыятызме, самаадданым служэнні Бацькаўшчыне”. Іншая прычына, на думку даследчыка купалаўскай творчасці, такая: “Ва ўмовах, што склаліся ў першыя гады савецкай улады ў Беларусі (жорсткія цэнзурныя абмежаванні, немагчымасць адкрыта, у публіцыстычным слове, выказаць думкі, якія хоць у нечым разыходзіліся з афіцыйнымі ўстаноўкамі, недавер да тых, хто перажываў польскую акупацыю, і г. д.), лексікаграфія для Янкі Купалы стала, бадай, ці не найлепшым спосабам служэння Бацькаўшчыне”. Яшчэ адзін вонкавы чынік: “Не забудзем, што ў той час менавіта лексікаграфічная дзейнасць выйшла на пярэдні план сярод гуманітарных заняткаў на велізарнай частцы ўсяго еўрапейскага кантынента. Народы, якія нарэшце вызваліліся з-пад улады Расійскай і Аўстра-Венгерскай імперый, сталі паскорана ўзводзіць сваю дзяржаўнасць, фундаментам якой, як вядома, з’яўляецца нацыянальная адукацыя, навука, культура. Родная ж мова – самы надзейны цэмент, што змацоўвае гэты фундамент. І вось лепшыя літаратурныя і культурныя сілы ва Украіне і ў Польшчы, у Чэхаславакіі і Літве, у Латвіі і Эстоніі, у іншых, тады ўжо самастойных, дзяржавах актыўна ўключыліся ў працэс навукова-тэрміналагічнай словатворчасці, запаўняючы прагалы ў нацыянальным лексіконе” [7, с. 65].

Нельга, бясспрэчна, адмаўляць, што заняткі слоўнікавай справай былі выкліканы ў нацыянальна арыентаванай інтэлігенцыі высакароднымі пачуццямі служыць Бацькаўшчыне, радзіме. Але ў выпадку з Янкам Купалам можна адзначна сцвярджаць, што ягоная праца ў галіне лексікаграфіі абумоўлівалася не ў апошнюю чаргу жыццёвымі акалічнасцямі. З “Летапісу жыцця і творчасці” песняра вядома, што ў пачатку студзеня 1921 г. ён працаваў намеснікам загадчыка

літаратурна-выдавецкага аддзела Наркамасветы БССР на пасадзе сакратара часопіса “Вольны сцяг” [3, с. 151]. Загадчыкам гэтага аддзела быў арганізатар беларускай нацыянальнай навукі мовазнаўца С. Некрашэвіч. Пры непасрэдным удзеле будучага акадэміка адбывалася стварэнне Навукова-тэрміналагічнай камісіі*, а таксама Інстытута беларускай культуры. У склад новай вытворчай структуры** пры Наркамасветы, дзейнасць якой была звязана са складаннем і апрацоўкай навуковай тэрміналогіі, увайшоў як яе член Янка Купала [3, с. 151]. На этапе рэарганізацыі Навукова-тэрміналагічнай камісіі ў навуковую ўстанову акадэмічнага тыпу, вядомай пад назвай Інбелкульт, на І. Луцэвіча разам з іншымі дзеячамі асветы і культуры была ўскладзена распрацоўка планаў дзейнасці ўстановы [3, с. 151]. Усё гэта сведчыць пра непасрэдны ўдзел паэта ў арганізацыі Інстытута беларускай культуры. У Навукова-тэрміналагічнай камісіі, якая функцыянавала пры Наркамасветы і складалася з асобных секцый, паэт займаў пасаду старшыні літаратурна-мастацкай секцыі Навукова-тэрміналагічнай камісіі Народнага камісарыята асветы Беларускай ССР [3, с. 152].

У Інстытуце беларускай культуры Янку Купалу зацвердзілі старшынёй гуманітарнай секцыі [3, с. 163], аднак яго рабочым месцам (месцам непасрэднай працы) была Правапісна-тэрміналагічная камісія***, у спісе яе членаў, інакш кажучы супрацоўнікаў, якраз і значылася прозвішча І. Луцэвіча. За час функцыянавання Інбелкульт гэтая структурная адзінка зведала шэраг перайменаванняў (у 1922–1926 гг. – Правапісна-тэрміналагічная камісія, з 5 кастрычніка 1926 г. – Галоўная тэрміналагічная камісія, з верасня 1927 г. – Інстытут навуковай мовы [11, с. 286]). Але ў наяўных архіўных дакументах пры пераліку асабовага складу Галоўнай тэрміналагічнай камісіі на 1926/27 акадэмічны год прозвішча Янкі Купалы ўказваецца як яе члена [12]. У складзе Інстытута навуковай мовы І. Луцэвіч быў прызначаны на

* Уласныя назвы, а таксама цытаты, іншая інфармацыя, выкарыстаная ў тэксце з арыгінальных крыніц, падаецца ў адпаведнасці з сучасным правапісам.

** Створаная Навукова-тэрміналагічная камісія ўваходзіла ў склад Акадэміцэнтра. На пачатак лютага 1922 г. Акадэміцэнтр аб’ядноўваў наступныя інстытуцыі: “1) Інстытут беларускай культуры, 2) Навукова-літаратурная калегія, 3) Беларускі дзяржаўны музей, 4) Бел. Архіў, 5) Яўрэйская гістарычная камісія і 6) Беларуская дзярж. бібліятэка” [8, с. 24]. Відавочна, назва *Акадэміцэнтр* была афіцыйнай. Яна фігуруе, напрыклад, у такіх дакументах, як «Требовательная ведомость на выплату авторского гонорара сотрудникам белорусского журнала “Вольны сцяг” № 5 (7)» [9, с. 35], а таксама ў іншых, аналагічных па змесце службовых паперах [9, с. 37, 39–40]. Названыя дакументы падпісаны “Председатель Литературной комиссии Академического центра Ив. Луцэвіч”.

*** У архіўных матэрыялах, датаваных лютым 1925 г., *Луцэвіч Я. (Я. Купала)* пазначаны як сапраўдны член мовазнаўчай і літаратурнай секцыі Інбелкульт [10].

пасаду “вучонага спецыяліста” [13]. Згодна з персанальным складам Інстытута навуковай мовы на 1928/29 акадэмічны год Янка Купала займаў у ім пасаду члена [14]. Такім чынам, характар працы Янкі Купалы на працягу існавання Інбелкульта, як сведчыць пералік займаных ім пасадаў, заставаўся нязменным: ён быў звязаны з працаўладкаваннем тэрміналагічнага ладу беларускай літаратурнай мовы. Заўважым, што і абранне паэта правадзейным членам Інбелкульта ў галіне прыгожага пісьменства ў 1927 г. у сувязі з прыняццем новага статута Інбелкульта ніяк не паўплывала на навуковыя заняткі паэта.

Навуковай справай у галіне тэрміналогіі займаўся І. Луцэвіч, відаць, і пасля стварэння Інстытута мовазнаўства (2 лістапада 1929 г.), у структуру якога таксама ўваходзіла Тэрміналагічная і іншыя камісіі. Сярод тых акадэмікаў, што ўдзельнічалі ў рабоце камісій Інстытута мовазнаўства, згадваецца І. Луцэвіч [15, с. 231].

Непасрэднае ўяўленне аб працы Янкі Купалы над рознымі тэрміназборамі даюць матэрыялы невялічкіх працоўных, уступных слоў да выпускаў выдання “Беларуская навуковая тэрміналогія”. Пачаткам яго лексікаграфічнай дзейнасці, як адзначана вышэй, можна лічыць 1921 г. Менавіта ў гэтым годзе гуманітарная секцыя Навукова-тэрміналагічнай камісіі апрацоўвала матэрыялы, якія склалі пазней выпуск “Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва”. У 1922 г. гэтая камісія, але ўжо ў складзе Інстытута беларускай культуры, скончыла ўпарадкаванне матэрыялаў.

Падрыхтаваны рукапіс выпуску “Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва” быў разгледжаны Правапісна-тэрміналагічнай камісіяй гуманітарнай секцыі Інстытута беларускай культуры. Сярод сяброў камісіі, якія далі дазвол на друк прапанаванай лексікаграфічнай працы, былі: М. Байкоў, М. Гуткоўскі, Я. Лёсік, І. Луцэвіч, К. Міцкевіч, С. Некрашэвіч, С. Плаўнік і У. Чаржынскі. У прагавым паведамляецца, што “слоўнікавы матэрыял для тэрміналогіі ў ліку 2500 слоў сабраў паводле алфавіту, упарадкаваў, ператлумачыў па-беларуску і прынятую тэрміналогію зрэдагаваў старшыня гуманітарнай секцыі Інстытута беларускае культуры Ів. Луцэвіч” [2, с. 4]. Такім чынам, пададзены на разгляд камісіі тэрміналагічны выпуск уяўляе сабой непасрэдны вынік працы Янкі Купалы над слоўнікам. Згодна з планами Аддзела гуманітарных навук на 1927/28 г. Інстытут навуковай мовы меркаваў “падрыхтаваць да друку новыя выданні даўнейшых тэрміналогіяў: К. Міцкевіч – логіка і псіхалогія, І. Луцэвіч – тэорыя і практыка літаратурнага мастацтва...” [16, с. 5].

З прагавым да іншых выпускаў беларускай навуковай тэрміналогіі вядома, што Янка Купа-

ла ўдзельнічаў у абмеркаванні матэрыялаў для слоўніка “Тэрміналогія права”, укладанне якога было даручана члену Навукова-тэрміналагічнай камісіі Міколу Гуткоўскаму. У ліпені 1924 г. члены Інбелкульта Іван Луцэвіч (Янка Купала), Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас), Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Уладзіслаў Чаржынскі і Мікола Гуткоўскі апрацаваны праект разгледзелі, яго прыняла Тэрміналагічная камісія Гуманітарнай секцыі Інбелкульта, тым самым была атрымана згода на яго друкаванне. У наступным матэрыялы рукапісу яшчэ двойчы рэдагаваліся, у іх уносіліся праўкі, дапаўненні [17]*. Падобныя адносіны да ўпарадкаваных і прапанаваных да друку тэрміназбораў выступаюць прамым сведчаннем, наколькі адказнай была працэдура рэкамендацыі да друку кожнага тэрміналагічнага выпуску, якое сур’ёзнае фільтрацыйнае сіта праходзіў кожны абазначальны сродак, прэтэндэнт на тэрміналагічны статус.

Як член Галоўнай тэрміналагічнай камісіі І. Луцэвіч у 1927 г. удзельнічаў у зацвярджэнні да друку матэматычнай тэрміналогіі, у якую быў уключаны 3551 тэрмін [18]. Таксама ў адпаведнасці са сваім навуковым статусам члена гэтай камісіі Янка Купала меў адносіны да рэкамендацыі да друку вясной 1927 г. праекта “Слоўніка граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі”, апрацоўка матэрыялу для якога была даручана старшыні гэтай камісіі Я. Лёсіку [19, с. 5].

Відаць, апошнім слоўнікам, што выйшаў у Інбелкульце, у разгледзе матэрыялаў якога ўдзельнічаў І. Луцэвіч, быў “Практычны беларускі вайсковы слоўнік. Ч. 1. Расійска-беларуская”, падрыхтаваны Вайскавай камісіяй пры Інбелкульце. У прагавым да выдання паведамляецца: “У выпрацаванні і разгледзе вайскавай тэрміналогіі, апрацаваны вышэйадзначаных т. т. прымалі ўдзел Ж. Латур, Я. Дыла, М. Арабей, Я. Луцэвіч (Янка Купала), Гуцько, Яз. Лёсік” [20, с. 3]. У наступным слоўніку з галіны ваеннай тэрміналогіі, які быў падрыхтаваны да друку Інстытутам мовазнаўства і Ваенна-тэрміналагічнай камісіяй і выйшаў пад назвай “Ваенны руска-беларускі слоўнік” (1933), сярод пералічаных асоб, што працавалі над ім на заключным, рэкамендацыйным да друку этапе, прозвішча І. Луцэвіча адсутнічае. Наогул апошнім выданнем тэрміналагічных слоўнікаў беларускай мовы ў нацыянальным мовазнаўстве на этапе яго станаўлення быў перакладны “Беларуска-літоўскі і руска-літоўскі тэрміналагічны слоўнік” (1934), матэрыялы для якога рэдагаваліся пад кіраўніцтвам акадэміка С. Матулайціса, апрацаваў іх В. Копка.

Заканчэнне будзе.

* Сёмая старонка па парадку. Пранумараваныя старонкі ў наўным у нас адсканаваным выданні пачынаюцца з 10-й.

Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ,
доктар філалагічных навук

МОВАТВОРЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯНКІ КУПАЛЫ

УДК 811.161.3'42'373.611:821.161.3-1/-4*Я.Купала

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на моватворчай дзейнасці класіка беларускай літаратуры Янкі Купалы, вызначаецца яго выключная роля ў заснаванні, станаўленні і развіцці беларускай літаратурнай мовы, у зададзеных ім кірунках выпрацоўкі яе нормаў.

Ключавыя словы: *лексіка, семантычныя зрухі, варыянтнасць, нарматворчасць, словатворчасць, індывідуальны стыль, Янка Купала.*

The article focuses on the linguistic activity of the classic of Belarusian literature Yanka Kupala, defines his exceptional role in the founding, formation and development of the Belarusian literary language, in the directions set by him in the development of its norms.

Янка Купала – вядомы ўсім і кожнаму ў Беларусі і далёка за яе межамі класік беларускай літаратуры – прыйшоў у свет з вялікай місіяй Асветніка, Творцы, Прарока, прыйшоў у той час, калі найбольш востра стаяла праблема абуджэння народа, фарміравання нацыянальнай свядомасці. Менавіта Купала ў пачатку ХХ ст. быў у цэнтры беларускага паэтычнага жыцця, у цэнтры барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне, калі “край чакаў, краіна шукала выразнікаў сваёй нацыянальнай нядолі, гістарычных крыўдаў, народнай прагі зямлі і волі, светлага будучага” [1, с. 50]. Менавіта Купала быў змагаром за беларускае друкаванае слова і адстойваў права народа на свабоднае жыццё, на родную мову. Менавіта Купала, вызначыўшы адзінае “прызвание – служыць свайму народу ўсімі сіламі сваёй душы і сэрца”, заклікаў прагнуцца ад “рабскага сну”, уздымаў гонар і званне беларуса, апяваў родны край, любавалася родным словам і яго гучаннем, адкрываў усё новае яго грані і знаходзіў новае магчымасці яго ўжывання. Паэт пракладаў дарогу беларускаму народнаму слову, шырыў абсягі яго выкарыстання, клапаціўся пра падрыхтоўку граматыкі беларускай мовы, якую трэба «пусціць у свет у “назіданне” маладому беларускаму пакаленню» [2, с. 239].

Творчая спадчына майстра беларускага слова, найперш мова яго твораў, матэрыялы “Слоўніка мовы Янкі Купалы” (у 8 т., 9 кн.; 1997–2012) уражваюць колькасцю скарыстанай лексікі, зафіксаванай у 31 820 артыкулах, размешчаных на 3715 старонках даведніка. Даведнік адносіцца да тлумачальнага як асноўнага для такога тыпу слоўнікаў і выяўляе наяўнасць дэфініцыйнага параметра як найважнейшага крытэрыю тлумачальных слоўнікаў і дапоўнены параметрамі граматычным (указанне часціны мовы, для назоўнікаў – роду і ліку для множналікавых, формаў і трывання дзеясловаў), ілюстрацыйным

(кожнае значэнне слова ілюструецца не больш як двума прыкладамі з мовы Янкі Купалы), адрасатным (назва твора, том і старонка ілюстрацыі), статыстычным (колькасць ужывання кожнага слова і кожнай формы зменных часцін мовы), семантыка-стылістычным (паметы *перан.*, *разм.*, *вобразн.*, *зняважл.*, *груб.*, *абл.*, *спец.* і інш.), фразеалагічным (пад знакам ◊ даюцца фразеалагізмы са словам артыкула, іх значэнне і ілюстрацыя ў кантэксце) і інш. У выніку структура слоўнікавага артыкула складаная: рэестравае слова; колькасць фіксацый слова ў мове пісьменніка; граматычная характарыстыка; стыльвая памета; семантычны аб’ём слова; пашпартызаваны ілюстрацыйны матэрыял; назвы твораў, у якіх ёсць рэестравае слова, а таксама ўстойлівыя выразы, фразеалагізмы з іх значэннямі і прыкладамі, назоўнікі-прыдаткі з рэестравым словам; формы рэестравага слова з указаннем іх частотнасці. Асноўным прынцыпам падрыхтоўкі слоўніка стала ўключэнне ўсёй лексікі, скарыстанай Купалам, г. зн. тых фактаў беларускай мовы канца ХІХ – пачатку ХХ ст., засведчаных яго творами.

На нашу думку, пры складанні лексікаграфіі поўнага акадэмічнага тлумачальнага слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы нельга абысціся без уліку лексічнага багацця аднаго з класікаў беларускай літаратуры як носьбіта мовы і рухавіка яе ўдасканалення на этапе станаўлення і развіцця, выпрацоўкі нормаў. Таму “Слоўнік мовы Янкі Купалы”, які адлюстроўвае месца функцыянавання лексем, частотнасць іх ужывання, у тым ліку і ўсе іх граматычныя формы, стылістычныя асаблівасці, можа стаць адным з найважнейшых складнікаў, асновай новага тлумачальнага слоўніка.

“Слоўнік мовы Янкі Купалы” на сёння – адзіны поўны даведнік лексікі класіка беларускай літаратуры, ён стаіць у адным шэрагу з такімі лексікаграфічнымі выданнямі нашых суседзяў, як

“Словарь языка Пушкина” (1956–1961) і “Словник мовы Шевченка” (1964), што застаюцца самымі значнымі з завершаных пісьменніцкіх слоўнікаў. “Слоўнік мовы Янкі Купалы” займае годнае месца сярод наступных выданняў: “Янка Купала: энцыклапедычны даведнік” (1986), “Янка Купала: энцыклапедыя” (у 3 т.; 2018), “Матэрыялы да слоўніка метафар паэзіі Янкі Купалы” В. Ляшчынскай (2003), “Слоўнік параўнанняў у мове Янкі Купалы” В. Ляшчынскай і З. Шведавай (2004), “Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы” В. Ляшчынскай і З. Шведавай (2007).

Найважнейшая роля творчасці паэта, галоўным рэчышчам якой “стала арыентацыя на фальклор і народную жывую мову” [3, с. 13], у кансалідацыі беларусаў праз слова, у станаўленні і развіцці беларускай літаратурнай мовы, асноўным паказчыкам якой выступае нарматыўнасць. Слоўнік мовы Купалы дае магчымасць ілюстраваць індывідуальную словатворчасць майстра, выяўленыя аўтарам магчымасці лексічных адзінак беларускай мовы, пашырэнне ім семантыкі вядомых слоў як уласціваасці іх стану ў мінулым і найбольш як тэндэнцыі развіцця іх семантычнага аб’ёму. Напрыклад, дзеяслоў *пайсці / пайці* ў Купалы ўжыты з васьмнаццаццю значэннямі, у той час як у “Глумачальным слоўніку беларускай мовы” (у 5 т., 6 кн.; 1977–1984) зафіксавана толькі чатыры; дзеяслоў *звінець* у Купалы фіксуецца з чатырма значэннямі, а ў ТСБМ – толькі з адным.

Выяўленыя паэтам семантычныя зрухі слоў, адлюстраваныя складальнікамі слоўніка ў выглядзе новых значэнняў ці адценняў значэнняў, асабліва выразна праяўляюцца ў паэзіі Янкі Купалы, якая, як вядома, спрыяе рэалізацыі моўных патэнцый з прычыны сваёй адметнасці, бо паэтычны тэкст скіраваны не столькі на камунікатыўную, колькі на эстэтычную функцыю. Тут мае месца арыентацыя на адсутнасць лінейнай падачы формы паэтычнага тэксту і на адметную эмоцыю гэтай формы, больш ярка праяўляецца тэндэнцыя да дэфармацыі моўных знакаў, сэнсавай шматпланавасці паэтычнага слова, імкненне аўтара пераадолець аўтаматызм стварэння і ўспрымання моўных адзінак.

Паэт, выкарыстоўваючы запасы дыялектнай мовы, вуснай народнай творчасці, складаў непаўторныя тэксты, дзе арыгінальнасць вобразнага выказвання дасягаецца галоўным чынам за кошт актывізацыі стылістычнага патэнцыялу агульнанароднай лексікі і фразеалогіі, стварэння незвычайных словапалучэнняў, якія дазваляюць надаваць новыя і глыбокія вобраз-

ныя сэнсы і рэалізоўваць семантычныя зрухі. Выкарыстанне метафары як асновы мастацкіх пераўтварэнняў на ўзроўні слоў у паэтычным тэксце тлумачыцца спробамі майстра слова стварыць і выявіць уласны свет, напоўніць яго новым зместам, мяняючы набор паняційных прыкмет, на першы погляд выпадковых.

Метафара ў паэзіі Янкі Купалы выступае з’явай сінтаксічнай семантыкі, калі адбываецца працэс фарміравання метафарычнага значэння ў межах кантэксту, калі назіраецца ўплыў семантычнай спалучальнасці слоў на працэс метафарызацыі. У выніку бачым узбагачэнне семантыкі слова ці актывізацыю закладзеных у ім сем з дапамогай слоў, сэнс якіх непасрэдна ўдзельнічае ў стварэнні семантычнага зруху, а самі яны ствараюць яго семантычны кантэкст. Так, спалучэнні *жаць пракляцце, каханне сеяў, красуе памяць, крыўда гняздзіцца, льецца надзея, неба жаліцца, ноч крылле распусціць, шчасце зацвіце, пацяклі, наплылі за гадамі гады* і іншыя вядуць да з’яўлення метафарычнага значэння дзеяслова, сэнсавая структура якога, паводле заўвагі В. Вінаградава, “больш ёмка і гнуткая, чым усіх іншых граматычных катэгорый”, ствараюць і рэалізуюць працэс метафарызацыі, а метафара становіцца своеасаблівым экспрэсіўным цэнтрам твораў паэта (толькі дзеяслоўных метафар у слоўніку зафіксавана 1395) [4, с. 351].

Нельга абысці ўвагай аўтарскую дзейнасць, калі паэт спараджаў новыя адзінкі тэкстаў паводле ўзораў народнай словатворчасці, скарыстоўваючы глыбінныя пласты, прыхаваныя магчымасці беларускай мовы, узбагачаючы вобразна-выяўленчыя сродкі сваіх тэкстаў. Майстар ствараў новае слова, каб вылучыць патрэбныя адценні сэнсу, падкрэсліць свае адносіны да названага, даць яму ацэнку, максімальна выкарыстаць выяўленчыя функцыі слова (*зацымбаліць, скурганіць, жалязіста, кабзарыста, пустасейна, шумнацечна, бараністы* і інш.), радзей – назваць неназванае ў мове (напрыклад, *паляя* – ‘тая, што займаецца праполкай’ [5, с. 327]). Інакш кажучы, у пошуках патрэбнага слова паэт карыстаўся правам фарміравання новага кантэксту для вядомай лексічнай адзінкі і правам стварэння новых адзінак, рэалізоўваў незвычайнае, новае значэнне, незвычайнае, аказіянальнае адценне.

Мова твораў Янкі Купалы выяўляе наяўнасць рознага тыпу варыянтнасці, асабліва на першым часе, як “непазбежнага выніку моўнай эвалюцыі” (К. Гарбачэвіч), як заканамернасць развіцця беларускай мовы ўвогуле і яе адлюстравання ў творах пісьменніка, што перадаваў гэтыя асаблівасці народных гаворак, пад уплывам якіх ён

знаходзіўся, як і кожны творца пачатку ХХ ст. А ўплыў мясцовых гаворак на тэрыторыі Беларусі быў значным нават у пасляваенны перыяд ХХ ст., пра што пісаў дыялектолаг А. Крывіцкі: “Мясцовыя гаворкі былі не толькі пануючым сродкам вусных моўных зносін у вытворчасці і побытавых сферах у вёсках, мястэчках і нават у нейкай часткі насельніцтва ў гарадах краіны, але і выступалі ў багатай разнастайнасці сваіх традыцыйных як дыялектных, так і занальных структурных адметнасцей – фанетычных, граматычных і досыць старых па сваёй культурнай аднесенасці лексічных і фразеалагічных” [6, с. 65].

Аднак тонкае адчуванне мовы, інтуіцыя, урэшце тая практычная патрэба ўніфікацыі разнабою ў мове ўласных твораў і твораў іншых пісьменнікаў, асабліва ў сувязі з працай у рэдакцыі газеты “Наша Ніва”, ужо на самым пачатку прывялі Янку Купалу да неабходнасці выпрацоўкі нормаў новай беларускай мовы праз замену, выбар з лексем, словаформаў, сінтаксічных канструкцый найбольш характэрных, пашыраных, праз пошукі адзіна магчымага слова для стварэння найбольш дакладнага значэння і выразнага адлюстравання творчай задумы.

Так, з наяўных у творах варыянтных лексем, іх граматычных формаў ён, па-першае, выбіраў адзіна магчымае слова ці форму як неабходнасць дакладнага выражэння думкі, вобразнага адлюстравання і эмацыянальна-экспрэсіўнага ўздзеяння на чытача, для ўдасканалення мовы сваіх твораў (параўн.: *І чуў я голас вольных сноў* → *І чуў я вольных кліч сыноў*; *Кепскі час настаў* → *Час благі настаў*; *Будзеш пан вялікі з віду і сволач душой* → *Будзеш пан вялікі з віду і шэльма душой* і інш.).

Па-другое, пісьменнік ішоў па шляху адбору і замацавання лексічнага багацця беларускай мовы, замяняючы калькі з рускай (параўн.: *напрасныя – дарэмныя, хахатаць – рагатаць, скоро – хутка, да – ды* і інш.) і польскай моў (захэніцаць – ахвоіцаць, ксёнжак – кніжак, гвезда – зорка, пекна – складна, цёнгле – цягам і інш.) беларускімі адпаведнікамі, выбіраючы з дыялектных беларускіх слоў найбольш пашыранае (параўн.: *мамоньы – багаіце, гвар – шум* і інш.), пра што сведчаць замены пры рэдагаванні тэкстаў і колькасныя дадзеныя ўжывання (напрыклад, ужыты: 447 разоў назоўнік *думка* і 27 – *мысль*; 427 разоў дзеяслоў *бачыць* і 11 – *відзець*; 605 разоў злучнік *ды* і 5 – *да* і г. д.).

Варыянтнасць рознага тыпу формаўтварэння ў мове Янкі Купалы (тыпу *вачмі – вачыма – вачамі – вочмі, жыл – жылаў, біцца – біціся, брацяя – браціці, у грудзёх – у грудзях, ноча-*

чка – ночанька) як вынік праўкі аўтара з мэтай пазбегнуць граматычнай варыянтнасці задае шмат вектараў для выпрацоўкі нормы, фіксуючы, з аднаго боку, такі разнабой як заканамернасць развіцця і станаўлення нормы, з другога боку, ілюструючы пошук майстрам найбольш пашыранай формы (напрыклад, *у грудзёх* зафіксавана 2 разы, *у грудзях* – 25) ці цяжкасць выбару адной з некалькіх формаў (напрыклад, *крылле – крылли*) і інш.

Нарматворчая дзейнасць Купалы датычыць і словаўтваральнай варыянтнасці, калі паэт адмаўляўся ад руска-ці польскамоўнай аформленасці вытворных слоў (параўн.: *братцы – браткі, ночачка – ночанька, досвіт – досвітак, несмяртэльнай – несмяротнай, калісь-то – калісьці, атроддзе – выроддзе, набліжыцца – набліжыцца* і інш.). Акрэсліць ролю творцы ў нармалізацыйных працэсах, зададзеных ім кірунках выпрацоўкі нормаў беларускай мовы дапамагае прачытанне “Іншых рэдакцый і варыянтаў”, змешчаных у Поўным зборы твораў (1995–2003).

Такім чынам, моватворчая дзейнасць Янкі Купалы выразна даводзіць тую выключную ролю яго не толькі як выдатнага паэта, драматурга, публіцыста пачатку ХХ ст., але і як аднаго з пачынальнікаў станаўлення беларускай літаратурнай мовы, які выпрацоўваў нормы беларускай мовы, задаваў напрамкі яе развіцця. Яго ідыялект істотна паўплываў на працэс літаратурна-пісьмовага складніка мовы беларусаў разнастайнымі лексіка-фразеалагічнымі, словаўтваральнымі, стылістычнымі сродкамі, праілюстраваў тытанічную працу ў паскораным развіцці беларускай літаратурнай мовы.

Спіс літаратуры

1. Лойка, А. Як агонь як вада : раман-эсэ пра Янку Купалу / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 478 с.
2. Купала, Я. Да Б. А. Тарашкевіча / Я. Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 1 : Пераклады; Эпістальярная спадчына; Дарчыя надпісы; “Расейска-беларускі слоўнік”; Калектыўнае; Службовыя і асабістыя дакументы; Дадатак / рэдкал. С. А. Андраюк [і інш.]; рэд. тома М. І. Мушыньскі, В. У. Скалабан. – 478 с.
3. Багдановіч, І. Янка Купала і рамантызм / І. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 220 с.
4. Виноградов, В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1972. – 614 с.
5. Слоўнік мовы Янкі Купалы : у 8 т. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – Т. 3 : Л–П / склад. У. В. Анічэнка [і інш.]; рэдкал. У. В. Анічэнка (гал. рэд.) [і інш.]. – 413 с.
6. Крывіцкі, А. А. Гаворкі беларускай мовы, пасляваенная моўная сітуацыя і дынаміка маўлення ў Беларусі / А. А. Крывіцкі // Беларуская мова / В. П. Красней, А. А. Крывіцкі, А. А. Лукашанец [і інш.]. – Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998. – С. 55–104.

Ларыса ЯЎДОШЫНА,
кандыдат філалагічных навук

ВЕРШ “ПЕСНЯРУ-БЕЛАРУСУ” ЯНКІ КУПАЛЫ: ФІЛАЛАГІЧНАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ

УДК 811.161.3

У артыкуле прапануецца філалагічная інтэрпрэтацыя верша “Песняру-беларусу” Янкі Купалы на аснове аналізу сэнсу і зместу моўных адзінак, выкарыстаных у тэксце. Вылучаны асноўныя трыпы, якія прэзентуюць вобраз песняра і дапамагаюць зразумець ідэйную накіраванасць твора, выяўлены асноўныя элементы купалаўскай паэтыкі ў гэтым вершы.

Ключавыя словы: *Янка Купала, пясняр, паэзія, верш, вобраз, семантыка, эпітэт, метафара, параўнанне, дыскурс, інтэртэкстуальнасць.*

The article offers a philological interpretation of Yanka Kupala's poem “To the Belarusian singer” based on the analysis of the meaning and content of language units used in the text. It highlights the main tropes that present the image of the singer and help to understand the ideological orientation of the work, it reveals the main elements of Kupala's poetics in this poem.

Назваўшы зборнік “Шляхам жыцця” найвышэйшым узлётам купалаўскай лірыкі дарэвалюцыйнага часу, І. Навуменка адзначыў, што ў ім “асоба паэта як бы перарастае ў велічную фігуру народнага, трыбуннага нацыянальнага песняра” [1, с. 131]. Верш “Песняру-беларусу”, змешчаны ў гэтым зборніку, думаецца, добра пацвярджае меркаванне літаратуразнаўца, бо, сапраўды, і назвай, і зместам спрычыняецца да важнай тэмы ў Купалавай творчасці – тэмы паэта і паэзіі. У ім у пэўным сэнсе акрэсліваецца творчае крэда самога Янкі Купалы, якое, мабыць, і дае падставу для трывалага замацавання за паэтам гаваркога наймення – *народны пясняр*.

Верш, паводле сведчання самога паэта, быў напісаны 14 красавіка 1909 г. у Вільні. Упершыню надрукаваны ў газеце “Наша Ніва” 18 чэрвеня 1909 г. Многія даследчыкі лічаць віленскі перыяд надзвычай плённым у дарэвалюцыйнай творчасці Янкі Купалы: адкрываліся новыя далягяды яго паэтычнай думкі, паглыбляліся і ўзбудняліся ў ідэйна-эстэтычным, вобразным, жанравым выражэнні ўжо вядомыя купалаўскія тэмы і матывы. Адною з такіх перманентных тэм якраз і была тэма паэта і паэзіі, адметна ўвасобленая ў вершы “Песняру-беларусу” [2, с. 119–120] ↓.

Назва твора выразна вылучае галоўны вобраз – вобраз творцы, трыбуна, *песняра*, прычым менавіта *беларускага*, нацыянальнага, што служыць свайму народу. Гэты вобраз, на наш погляд, быў падрыхтаваны ўсёй папярэдняй творчасцю Янкі Купалы, які і сябе самога, відавочна, атаясамліваў з такім песняром, бо неаднойчы называў свае вершы песнямі. У дарэвалюцыйнай спадчыне паэта налічваецца не адзін дзясятка вершаў са словам *песня* ў складзе назвы: “Першыя песні”, “Родныя песні”, “З песень нядолі”, “З песень беларускага мужыка”, “З песень беззямельнага”, “Песня сіроткі”, “З песень мужычых”, “Граіце, песні” і інш. У асобных вершах зроблена спроба паэтычнага азначэння і характарыстыкі паняцця *песня* чыста па-купалаў-

ску, ва ўласцівай яму эмацыйна-экспрэсіўнай манеры, і такія паэтычныя радкі сёння засведчаны як афарыстычныя: *Песні, знайце, – сэрца дар; Песня мая не ўзышла сярод кветак; Песня мая не шукае чырвонца* [3, с. 90–91]. Як глыбока абдуманая і нават выпакутавае ў няпростых разважаннях пра ўласны лёс і лёс свайго народа гучыць прызнанне паэта: *Песняй толькі на свеце жыву я...* [2, с. 223]. І нібы творчы маніфест гучаць радкі: *Сонца ўзяўшы агністае ў рукі, / Што гарыць над бязмерам палёў, / Я на Млечным тым Шляху без мукі / Чалавека да ішчасця бы вёў* [2, с. 224]. Відавочна, што спаконвечны вобраз песняра, які ў дадзеным выпадку асацыюецца з выразнікам народных надзей і спадзяванняў, асветнікам, апосталам і ўрэшце з ахвярай асобай (нібы міфалагічны Праметэй ці горкаўскі Данка, што неслі свае *агністыя сонцы*, асвятляючы людзям шлях), абуджаў фантазію паэта, заклікаў задумацца пра месца і ролю паэта і паэзіі ў грамадстве, пра ўласнае пакліканне і месца ў гэтым жыцці. Таму і сталі актуальнымі вобразы *песні* і *песняра*, *сонца* і *светача* ў Купалавай спадчыне.

Верш “Песняру-беларусу” напісаны ў форме маналогу-закліку, спалучанага з маналагам-разважаннем. Заклікаваецца найперш выражаецца праз ужыванне займенніка *ты*, звернутага да нябачнага суразмоўцы, а таксама праз формы загаднага ладу дзеясловаў: *не хадзі, не шукай, дабудзь, хай не байца, хай няе, выгалась, будзь (ваякай), не жджы, зірні, прагледзь, падслухай, заглянь, будзі, распалі, глядзі*. Форма закліку нібы абумоўлівае эмацыянальную ўзрушанасць апавядальніка,

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

якая падкрэсліваецца ў тэксце клічнымі сказамі: *О, не хадзі к другім за радай, – / У пушчы сонца не шукай!; На думках братніх, як на скрытцы, / Ты песні выгалась свае!; Над беларускай соннай нівай / Нязгаслы светач распалі!* і інш. Разважанне найбольш выразна аб'ектывуецца пыгальнымі сказамі-зачынамі: *Пытаеш ты, якім быць трэба / Зямлі забытай песняру? / Як у шуканні вечным хлеба / Знайсці яснайшую пару?* – а таксама дзвюма апошнімі строфамі, у якіх лірычны герой прарочыць бессмяротнасць творам, што складзе пясняр, і менш шчаслівую долю яму самому: *Няпамяць імя няўца зліжа, / А песня будзе жыць і жыць!*

Злітнасць аўтара з героем, сплаўленасць “лёсу паэта з лёсам чалавека, абранага ў апавядальнікі” [4, с. 53], як адну з яскравых асаблівасцей Купалавай паэтыкі вылучаў Р. Бярозкін і нават адзначаў наступнае: “Купала **пазнае сябе** ў гэтай магчымасці выступіць за другога, памяншаючы з ім месцамі” [4, с. 51]. Пагадзіўшыся са слушнымі думкамі вядомага літаратуразнаўца, можам выказаць меркаванне, што і ў вершы “Песняру-беларусу” варта ўбачыць такія мастацкія трансфармацыі. Купала не толькі звяртаецца да нейкага ўяўнага беларускага песняра-паэта, але і сам выступае як пясняр. І таму ўсе агучаныя прыкметы мастацтва з’яўляюцца аўтахарактарыстычнымі, як і выказаная ў афарыстычнай форме сентэнцыя: *Пясняр – слуга слугі ўсякай, / Пясняр і цар усіх царэй!* Разважаючы пра змест прыведзенага купалаўскага афарызма, Л. Тарасюк інтэрпрэтавала яго як “узвышэнне над самым усясьільным і служэнне самым абяздоленым” і яшчэ адзначыла наступнае: «Купалаўская формула служэння мастака народу ўбірае ў сябе складаны змест жыцця; ступень уздзеяння паэзіі на грамадскую свядомасць вызначаецца ў ёй шырынёй сацыяльных вымярэнняў, даступных разуменню ўсіх і кожнага ў антаганістычным грамадстве... Але голас песняра – гэта голас яго сумлення, уласнага і непадкупнага, бо толькі праз свой духоўны вопыт, праз “усе праўды” сваёй душы ідзе спасціжэнне вялікага свету душы народнай» [5, с. 484]. Думаецца, шырыня і маштабнасць няпростай, даволі амбівалентнай па змесце думкі самога паэта пра прызначэнне і сутнасць лёсу таго, хто імкнецца служыць народу сваім пяснярскім талентам, каму наканавана стаць выразнікам характару і волі народа, яго духу, настрою, жаданняў, выразна адлюстравана ў прыведзеным выказванні.

Слова *пясняр* у тэксце ключавое. Паэтычная інтэрпрэтацыя вобраза песняра лагічна зыходзіць з сінфікацыйнай семантыкі: так называюць “народнага паэта, вершы якога перакладаюцца на музыку, становяцца песнямі” [6, с. 529]. У сучасным слоўніку гэтае слова адзначаецца як паэтызм, стылістычна маркіраваная моўная адзінка.

Можна меркаваць, што стылістычны патэнцыял наймення і яго першародную вобразнасць надзвычай тонка адчуваў і сам Купала. Яму і самому больш імпанавала называць сябе песняром, а не паэтам. Згадаем хрэстаматыйныя радкі аднаго з вершаў Купалы, на конт якіх Р. Бярозкін выказаўся так: «Сутнасць купалаўскага прызнання “Я не паэта” можна правільна зразумець, толькі ўлічыўшы, што ў чужым і незразумелым селяніну слове “паэт” таілася выключнасць. І яшчэ – страшэнная адарванасць ад практычнага жыцця, непастрэбнасць гэтаму жыццю» [4, с. 66].

Празрыстая сувязь слова *пясняр* (якое, дарэчы, у вершы паўтараецца чатыры разы) са словам *песня* (тры разы ўжытым у тэксце) дазволіла паэту сінанімізаваць з ключавым словам русізм *пявец* (*няпамяць імя няўца зліжа*), а таксама актуалізаваць сэнсавы патэнцыял эпітэта *пяснярскі* і неалагізма *песнярыста*. Гаворачы пра *пяснярскую славу*, што перадаецца з *роду ў род*, Купала шырока акрэслівае мастацкі час падзеі, вымяраючы яго не адным чалавечым пакаленнем, і ў сувязі з гэтым відавочна мае на ўвазе найперш народных паэтаў, тых майстроў слоўнага мастацтва, імёны якіх у большасці невядомыя, але творы якіх засталіся жыць у вяках як багатая фальклорная спадчына, сталі сапраўдным народным здабыткам. У кантэксце такога дыскурсу абсалютна матываваным з’яўляецца ўвядзенне ў верш элементаў фальклорнай паэтыкі, што фонава “падсвечваюць” паэтычную думку, ствараюць патрэбны антураж. Гэта сталыя эпітэты і таўталогія ў выказах *той свет, белы крыж, родна песня, хай сэрца сэрца не баіцца, душа з душою хай няе*, прыдатна у словаспалучэнні *зямля-матка*. Дарэчы, пра Купалава асэнсаванне вобраза народнага песняра І. Навуменка сказаў так: “Старажытныя эпічныя паданні, з якімі найбольш глыбока пазнаёміўся Янка Купала, уражвалі яго відавочнай адсутнасцю асобы паэта, стваральніка гэтых паданняў. Гэтую традыцыю Купала будзе шанаваць, працягваць у сваёй уласнай творчасці. Ёсць дастатковыя падставы сцвярджаць, што менавіта дух старажытных паданняў нарадзіў у творчай фантазіі Купалы вобраз гусяра – ахоўніка народнай традыцыі, песняра, які выракся ўсяго асабістага і жыве на свеце толькі дзеля народнага інтарэсу” [1, с. 138].

Раскрыццю вобраза песняра, увасабленню паэтычнай задумы ў вершы садзейнічаюць эпітэты, метафары, параўнанні. Дамінуюць эпітэты, якія не столькі канкрэтна апісваюць пэўны паэтычны вобраз, колькі перадаюць Купалава філасофскае асэнсаванне жыццёвых рэалій, пра якія вядзецца гаворка. Так, эпітэты ў словазлучэннях *забытая зямля, беларуская сонная ніва, мільённы прыспаны народ* выразна перадаюць купа-

лаўскае адчуванне болю за свой край, разуменне пэўнай гістарычнай інертнасці яго народа, абумоўленай многімі абставінамі, часам невытлумачальнымі. І разам з тым паэт дае выразны намёк на ўплыў нейкай сілы, калі гаворыць, што народ **прыспаны**: граматычная форма і семантыка эпітэта (а гэта дзеепрыметнік прошлага часу залежнага стану) матывуюць такое разуменне створанага вобраза. Вера паэта ў сілу пяснярскага слова і таленту дае яму права спадзявацца на лепшую долю свайго народа і дэклараваць гэта ў вершы: *Глядзі – ўскалышацца, працнецца / Мільённы прыспаны народ*. Вылучаныя метафарычныя дзеясловы, ужытыя ў гэтых радках, выступаюць назвамі дзеянняў, семантычна процілеглых таму, што заключана ў дзеепрыметніку-эпітэце. Варта сказаць, што Купала ў гэтым творы актыўна карыстаецца прыёмам паэтычнай антанімізацыі эпітэтаў: *забытая зямля, сонная ніва, прыспаны народ* выступаюць “антыподамі” *яснейшай пары, нязгаслага светача, пяснярскай славы*. Паэт стварае кантрасныя па сваёй сутнасці вобразы для ўвасаблення галоўнай думкі тэксту: пясняр для таго і прыходзіць на гэты свет, каб разбудзіць народ, паказаць яму шлях да лепшай долі.

Тропы ў вершы існуюць не ізалявана, яны арганічна выстройваюцца ў цэласную паэтычную карціну, выяўляючы пры гэтым яўныя тэкставыя сувязі, што толькі ўзмацняе матывацыю ўсіх вобразаў і іх цесную повязь. Так, успрыманне эпітэта са словазлучэння *забытая зямля* асацыятыўна звязваецца з фразеалагізмам *богам забыты* ‘заядбаны, неагледжаны’ [7, с. 432]. І такое разуменне пацвярджаецца наступнымі радкамі тэксту: *Дзе зор гуляюць хараводы, / Зірні зухвала, без трывог, / Прагледзь нябесныя ўсе ходы, / Каб аж задумаўся сам Бог!* Паэт заклікае песняра звярнуцца да найвышэйшай у звыклым сялянскім разуменні сілы – да Бога, пры гэтым не баючыся наклікаць яго гнеў, а, наадварот, вымушаючы яго задумацца і звярнуць увагу на *забыты* ім край. Каб надаць песняру смеласці, паэт-апавядальнік просіць яго зірнуць на неба *зухвала, без трывог*, адчуваючы сваю годнасць і вартасць, сваю высокую місію ў такім звароце. Семантычнага каментарыя патрабуе ўжыты тут эпітэт *зухвала*, які адносіцца да ўстарэлай лексікі і мае значэнне ‘дзёрзка, смела, непакорліва’ [8, с. 227]. Такім чынам пясняр падштурхоўваецца да выкліку нябёсам і спраўджвання наказу “будзь ваякай”.

Метафара *дзе зор гуляюць хараводы* не толькі выклікае ўяўленне прыгожага паэтычнага вобраза начнога ці вячэрняга неба, але і, сэнсава звязваючыся з наступнымі паэтычнымі радкамі пра *нябесныя ходы* (мабыць, ходы саміх зор, што водзяць *хараводы*), дае магчымасць прачытаць падтэкставую інфармацыю, вядома ж, не пазбаў-

леную суб’ектыўнасці: па зорах людзі імкнуліся “счытаць” інфармацыю пра будучыню, атрымаць астралагічны прагноз. Купалаўскі пясняр павінен *прагледзець нябесныя ўсе ходы*, ды так, *каб аж задумаўся сам Бог*. У такім наказе бачыцца не заклік да бяздумнага, бессэнсоўнага бунтарства і адмаўлення ад звыклых людскіх традыцый і поглядаў, а, наадварот, парада быць мудрым, крытычным, разважлівым і самадастатковым. Нездарма пасля сказаў-зачынаў з пытаннем пра тое, якім павінен быць пясняр забытага краю, паэт адразу дае параду: *О, не хадзі к другім за радай, – / У пушчы сонца не шукай!* І наступныя паэтычныя радкі з разгорнутаю экспрэсіўнай метафарай даюць адказ, дзе ж шукаць гэтае *сонца*: *Дабудзь з сваёй душы ўсе праўды, / Сваіх дум, сэрца запытай*. Давяраць уласнаму розуму і душы, уласнай інтуіцыі, імкнуцца да пошуку гармоніі і справядлівасці для ўсіх – такое высокае пакліканне сапраўднага песняра свайго краю. І толькі так можна распаліць над прыспаным краем *нязгаслы светач*, які абудзіць край і пакажа людзям шлях да лепшай долі.

Матыў сонца-светача ў Купалавай паэзіі надзвычай выразны, сімвалічны і сустракаецца і ў іншых творах. Напрыклад, у вядомым вершы “Спадчына” беларускі пясняр згадвае пра *вечны светач-полымя* як нейкую сакральную і важную для сябе з’яву [2, с. 264]. У гэтым вобразе можна ўбачыць і духоўнае апірышча, і нейкі жыццёвы ідэал, і нязломную веру ў чалавека і чалавецтва, у гуманізм.

Яшчэ адну вобразную звязку можна ўбачыць ва ўжыванні выказаў *вечнае шуканне хлеба, яснай пары і найбольшая дань з ніў*. Прыціснутаму галечай і беднасцю чалавеку сапраўды цяжка знайсці *яснейшую пару*, бо ўсе яго думкі занятыя пошукам *хлеба*. Але ж паэт дае наступную параду песняру свайго краю: *Падслухай шэпты зямлі-маткі, / У скарбы ўсе яе заглянь, / Каб аж пайшла вець ва ўсе хаткі, / Як з ніў найбольшую браць дань*. Высокая асветніцкая і патрыятычная місія песняра якраз і заключаецца ў тым, каб паказаць, адкрыць народу багацце сваёй зямлі, навучыць разумець прыродныя законы і беражліва іх захоўваць, жыць у гармоніі з прыродай, што адплаціць чалавеку ў такім разе шчодрой данінай. Быць адукаваным, мудрым гаспадаром на сваёй зямлі, а не цёмным спажыўцом – вось у чым глыбокая выснова прыведзеных купалаўскіх радкоў. І раскажаць пра гэта, мабыць, найвыразней зможа толькі народны пясняр праз сваю песню, што кранае людскія сэрцы і душы.

Пясняр у Купалы “пазбаўлен нават ценю індывідуалізму, любавання сваёй выключнасцю”, ён “абавязаны змагацца за народную долю, быць духоўным правадыром народа” [1, с. 151]. Каб стаць

такім правадыром, пясняр павінен любіць і чуць свой народ, стаць выразнікам яго дум. Купала пра гэта гаворыць так: *На думках братніх, як на скрытцы, / Ты песні выгалась свае!* Эпітэт *братніх* паказвае на блізкую еднасць, амаль кроўную роднасць паэта з народамі, гэты эпітэт адметна падсвечваецца сінекдахамі, ужытымі ў папярэдніх радках верша: *Хай сэрца сэрца не байца, / Душа з душою хай няе*. Давер, адкрытасць, шчырасць дэкларуюцца як неабходная аснова чалавечых стасункаў, павязі паэта са сваім народам. Параўнанне *як на скрытцы* актуалізуе вобраз менавіта *песняра*, з аднаго боку, а з другога – узвышае слоўнае мастацтва, не толькі падкрэслівае яго цесную сувязь з мастацтвам музычным, але і прадаўжае ўстойлівую беларускую літаратурную традыцыю, стварае алузію: у назвах не толькі асобных твораў, але і цэлых зборнікаў фігуравалі найменні музычных інструментаў – смык, дудка, скрыпка, жалейка.

Купала раіць песняру быць самаахвярным у слугаванні свайму народу (*Шчаслівы ты ці нешчаслівы, / Будзі сыноў сваёй зямлі*) і бескарыслівым (*Не ждзы заплаты ад людзей*), імкнуча не да славы (хоць і пра яе – *пяснярскую славу* – у вершы таксама ідзе гаворка), а да радасці адчування, што ты зрабіў нешта важнае і вартаснае для свайго народа – пакінуў песню, што *будзе жыць і жыць*. Не ва ўслаўленні свайго імя бачыць сутнасць паэтавага прызначэння Купала, а ў выкананні ім высокай місіі – пакінуць народу творчасць, якая будзе клікаць людзей да святла і сонца, сцвярджаць прыярытэт добра і прыгажосці ў жыцці, з'ядноўваць людзей у памкненні да гуманістычных ідэалаў справядлівасці.

Разумеючы ўсе цяжкасці, з якімі сутыкнуцца пясняр на сваім нялёгкім шляху, Купала піша наступныя радкі: *Ты ў сваім вянку цяжкім / Убачыш міртавы вянок*. Вянок выступае як сімвал ганаравання, аднак вылучаныя эпітэты, семантычна кантрастуючы, падкрэсліваюць думку пра хутчэй пакутніцкі, чым пераможны шлях паэта-песняра: на яго галаве цяжкімі вянокамі, які сам паэт урэшце прымае за міртавы. Выкарыстаныя ў творы эпітэты валодаюць падтэкставай семантыкай і служаць знакам інтэртэкстуальнасці: як вядома, цяжкімі (цяжкімі) вянокамі быў на галаве ў Хрыста як сімвал яго пакут у апошнія дні зямнога жыцця, а міртавы вянок звязваўся з ушанаваннем народных герояў у многіх старажытных культурах.

Драматычна ўспрымаюцца наступныя радкі, дзе Купала прарочыць песняру славу і смерць: *І важна слаўлен, песнярыста, / На той свет сойдзеш, як лісток*. Думкі пра часовае і вечнае спалучыліся ў кароткіх радках-падагульненнях, дзе гучыць і шкадаванне з прычыны вымернасці чалавечага жыцця, і ціхая спагада да чалавека, што

лісткам сыходзіць з жыцця. Ужытае параўнанне трапна нагадвае пра тое, што чалавек толькі частка прыроды і, як і ўсё жывое, таксама мае мяжу свайго жыццёвага існавання. На наш погляд, экспрэсіўнасць купалаўскага неалагізма *песнярыста* нібы прыглушаецца дэмініўтывам *лісток*, а паэтычная думка, падкрэслена ўжываннем такіх розных вобразаў, прыводзіць да разумення дзіўнага суседства ў жыцці вялікага і малога, часовага і вечнага, яркага і простага ў сваім выяўленні.

Апошняя страфа верша інтэртэкстуальная: яна пачынаецца сказам *Памёр пясняр*, які, на наш погляд, асацыятыўна звязваецца з аналагічным па будове сказам-зачынам *Погиб поэт!* з вядомага верша М. Лермантава “Смерть поэта”. Названая асацыяцыя выклікае цэлы шэраг думак, найперш – пра няўцямную несправядлівасць таго, што здарылася, пра балючасць адчування страты. Неалагізм *няпамёр* толькі ўзмацняе скруху, бо сведчыць пра адсутнасць удзячнай людскай памяці, часовасць усяго існага. Аднак Янка Купала як пераканальны аргумент супраць такога сумнага ў сваёй сутнасці меркавання піша заключны клічны радок *А песня будзе жыць і жыць!* і сцвярджае ім вечнасць плёну чалавечай творчасці, увасобленай у палымянае паэтычнае слова, якое заўсёды будзе клікаць людзей да шчасця, волі і радасці.

Верш “Песняру-беларусу” надзвычай ярка выявіў у сваім змесце ідэйна-эстэтычнае крэда самога Янкі Купалы – “паэта-трыбуна, паэта-прарока і рэвалюцыянера”, як назваў яго Н. Гілевіч, заўважыўшы, што “ніхто не прымаў так блізка да сэрца лёс свайго краю, яго мовы і культуры, як Купала, і ніхто так горача, так адкрыта і бясстрашна, як ён, не выступаў у іх абарону” [2, с. 8–9]. Запавет такой любові да сваёй Радзімы і народа надчасавы і актуальны не толькі для песняра, але і проста грамадзяніна сваёй краіны, і ў гэтым веліч палымянага Купалавага верша.

Спіс літаратуры

1. **Навуменка, І. Я.** Янка Купала / І. Я. Навуменка // Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст. : у 4 т. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – Т. 1. – С. 121–175.
2. **Купала, Я.** Выбраныя творы / Я. Купала ; прадм. Н. Гілевіча. – Мінск : Беларуская кнігазбор, 2002. – 640 с.
3. **Янкоўскі, Ф.** Крылатыя словы і афарызмы. З беларускіх літаратурных крыніц / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
4. **Бярозкін, Р.** Свет Купалы. Думкі і назіранні / Р. Бярозкін. – Мінск : Беларусь, 1965. – 304 с.
5. **Тарасюк, Л. К.** “Песняру-беларусу” / Л. К. Тарасюк // Янка Купала : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1986. – С. 483–484.
6. **Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
7. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1. – 672 с.
8. **Гістарычны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – Вып. 13. – 287 с.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук

“СПАДЧЫНА” ЯНКІ КУПАЛЫ: ФІЛАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ ВЕРША

УДК 82-1:80 Купала

Артыкул прысвечаны выяўленню адметнасцей паэзіі як мастацтва слова, а таксама філалагічнаму аналізу верша “Спадчына”, аднаго з самых вядомых твораў Янкі Купалы. Зазначаецца, што паэзія – адзін са спосабаў адлюстравання свету ў мастацкай форме. У прааналізаваным вершы акрэсліваюцца маўленчыя сродкі стварэння вобраза *Роднай Старонкі* паэта і аналізуюцца аўтарскія адносіны да яе.

Ключавыя словы: *паэзія, верш, вобразныя сродкі мовы, тропы, стылістычныя фігуры, эпітэт, метафара, антытэза, фігуры акцэнтавання.*

The article is devoted to revealing the features of poetry as the art of the word, as well as philological analysis of one of Yanka Kupala's famous poems “Heritage”. It is noted that poetry is one of the ways to reflect the world in artistic form. The analyzed verse outlines the verbal means of creating the image of the native page of the poet and analyzes the author's attitude to it.

Паэзія – асаблівы свет думак і пачуццяў, у якім словы зрыфмаваліся (або не зрыфмаваліся), спляліся рытмам, умацаваліся пэўным вершаваным памерам і ў пэўнай жанравай форме выказалі паэтаву ісціну... Часам ісціна завуаляваная, і тады ўяўленне чытача ці веды лінгвіста крышталізуюць яе, вынаходзяць “пад лінгвістычным мікраскопам”, прасейваюць праз сіта навуковага аналізу. Нельга не пагадзіцца з думкай Рыгора Шкрабы, даследчыка творчасці Янкі Купалы, што «чытанне мастацкіх твораў вымагае немалой культуры. Нават крытык-прафесіянал, не кажучы ўжо пра звычайнага чытача, не здолее пранікнуць у сутнасць аўтарскага замыслу, калі не “вычытае” ўсяго багацця сэнсу, якое нясе слова» [3, с. 203]. У сваю чаргу іншыя навукоўцы адносна паэзіі як мастацтва слова зазначаюць, што “верш – гэта складана пабудаваны сэнс” [3, с. 48], а “паэтычны свет – гэта мадэль рэальнага свету, але суадносіцца з ім надзвычай складаным чынам. Паэтычны тэкст – магутны і глыбока дыялектычны механізм пошуку ісціны, вытлумачэння навакольнага свету і арыенціроўкі ў ім” [3, с. 131].

Нам думаецца, што любы мастацкі твор – гэта спасціжэнне свету праз асабістае ўспрыманне, часам пошук уласнай ісціны, хоць і не толькі. Што да паэзіі, то яна больш умоўная, больш лаканічная, больш індывідуальная, больш эмацыянальная ў параўнанні з іншымі відамі літаратурнай творчасці. Нашымі разважанымі не аспрэчваюцца, а пацвярджаюцца навуковыя палажэнні Р. Якабсона: “Свет эмоцый, душэўных перажыванняў – адно з самых звыклых прымяненняў, дакладнай у дадзеным выпадку *апраўданняў*, паэтычнай мовы” і “Паэзія ёсць мова ў яе эстэтычнай функцыі” [8, с. 275]. Іншы ключ да разумення паэзіі, пошук ідэі вершаванага твора прапаноўвае Б. Ларын; даследчык зазначае, што «разуменне паэзіі поўнасцю прадвызначана: 1) традыцыяй; 2) чаканнем навізны; 3) слоўнай вяззю (“кантэкстам”); 4) кампазіцыйнымі маўленчымі хадамі» [1, с. 100]. Безу-

моўна, пералічаныя пазіцыі надзвычай важныя пры інтэрпрэтацыі любога вершаванага твора, аднак толькі комплексны філалагічны аналіз дасць поўнае ўяўленне пра яго ідэю, змест, эстэтычную вартасць, аўтарскую ацэнку апісанага.

Паэтызацыя – адзін з творчых шляхоў спасціжэння жыцця, свету, Сусвету, гэта дар, дадзены не кожнаму чалавеку, але якім шчодро быў надзелены Янка Купала. У чым сакрэт таленту паэта? Адказ можна знайсці ў кожным вершы: найперш гэта любоў да Беларусі (тут крыніца яго натхнення, і яна ва ўсім: у самой мове, у прыродзе, у звычайных людзях, у кожным чалавеку), бездакорнае валоданне мовай (як слухна зазначае Р. Шкраба, “мы пабачым, што слова ў яго сапраўды іграла ролю аркестра”; паэт “адным словам малое глыбы жыцця”) [7, с. 202].

Яскравы вобразны адказ на наша пытанне гучыць у вершы “Мая навука”, дзе творца прызначаецца, што паэтычнаму майстэрству яго вучылі прырода роднага краю і сама мова (гаворка людзей): *Настаўнікам быў беларускі абшар; Усходы палаткаў і гоманы ў сёлах / Навуку сваю мне прынеслі ў дар; Душу акрылялі прыгожасці свету, / Па гонях пад небам лунала яна; Бурлівая рэчка і млын гутарлівы / Адмерным, раскоістым плюскатам вод / Складалі мне рытму мастацкія звывы, / Парадквалі складаў раскоісты ход; Зялёнае поле рунеючым збожжам, / Цвітучая ў сонечны цвет сенажаць / Мне песню квяцілі узорам прыгожым, / Вучылі, як словы ў вянок завіваць; Ад шопату спелых пшанічных калоссяў, / Ад шэлесту лісцяў узмежных ігруш / Музычнае водгулле ў песню лілося; А сонца, скрозь сеючы іскры на свеце, / Мне песню іскрыла нябесным святлом; Марозы і спёкі далі гарт нязбытны – / Мне песню, як звон, як пярун, адлілі. Шматлікая колькасць метафар, эпітэтаў, параўнанняў верша гаворыць пра дыялог душы пісьменніка з роднай прыродай; ён любіць яе, натхняецца ёю, вучыцца ў яе творчай гармоніі. Навучаны і натхнёны ёю, паэт услаўляе родны край, і такім*

чынам атрымліваецца колазварот пачуццяў: майстар слова бярэ ў прыроды сілы, талент і вяртае ёй іх сваёй любоўю, выказанай праз вершы.

Нельга не пагадзіцца з тым, што “кожны сапраўдны мастацкі твор мае ў сабе неразгаданы **сакрэт** (вылучана намі. – А. Б.)” [7, с. 200]. У чым сакрэт Купалавай “Спадчыны”? Чаму даследчык творчасці Янкі Купалы Алег Лойка напіша ў сваім рамане-эсэ: быў у Купалы «аднадзённы прыезд у Беларусь – у Оршу. Гэта было ў лістападзе 1918-га, 19 дня. Дзень векапомны для беларускай паэзіі, бо ў гэты час Купала напісаў верш “Спадчына”, які сёння стаў адной з любімых песень Беларусі. Самому Купалу не суджана было пачуць мелодыі гэтай, як і многіх іншых песень на яго словы, якімі сёння ганарыцца беларуская музыка – але верш гэты прыйшоў сапраўды “ласкай матчынай”. Орша была так блізка ад Акапаў, ад маці, што ўсё на свеце для паэта прасвятлела, і ў гэтым ясным святле ён убачыў найпершую каштоўнасць на зямлі, найпершы скарб – спадчыну “ад прадзедаў спакон вякоў»» [2, с. 253–254].

Чаму верш “Спадчына” перакладзены на 20 моў свету, а знакаміты беларускі кампазітар Ігар Лучанок напісаў да яго музыку (песню выконвае славуці беларускі ансамбль “Песняры”)? Чаму гэтую самую назву мае 4-ы зборнік вершаў Янкі Купалы, выдадзены ў 1922 годзе?

Чаму верш, пабудаваны на антытэзе *белы* (дзень) – *чорны* (ноч), *белы* (снег) – *цёмны* (праталіны), *свае* – *чужыя*, *светач-польмя* – *цемра*, *глуш*, пакідае адчуванне светлыні, цеплыні, лірызму?.. У вершы няма яркіх, ярэстых фарбаў, няма вясёлых птушыных спеваў, няма срэбразвонных ручаёў, няма сонечных і зорных нябёсаў, але затое чуецца “*крык вароніных грамад на могілкавым кладзьбішчы*”, ёсць “*нуднае бляяне-зоў*” агнят, бусліны клёкат.

У 1981 г. Міхась Басальга стварыў ілюстрацыю да верша “Спадчына”: графікай, а значыць ў чорна-белых колерах (спецыфічная выяўленчая антытэза), мастак увасобіў вобраз Купалавай *Роднай Старонкі* ў дрэве-ліпе, у двух буслах з распасцёртымі крыламі, у буслянцы – на першым плане палатна. Буслянка – гэта сведка жыцця, калі яна пустая, і сімвал жыцця, калі на ёй, ля яе – птушкі. На беларускую буслянку прыляцелі птушкі з белымі крыламі (бусел і ёсць сімвал нашай краіны), таму ўсё чорнае, цёмнае не мае значэння, асабліва калі аблок белыя, тады неба светлае, чыстае.

Вядома, што першы этап знаёмства з тэкстам – гэта яго ўважлівае прачытанне з выяўленнем слоў, сэнсава невядомых, ці з вызначэннем семантыкі вядомых слоў з пераносным значэннем: напрыклад, само слова *спадчына* мае літаратурнае значэнне ‘маёмасць, якая пасля смерці яе ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць’. Ад-

нак у творы гэтае слова мае іншы сэнс, тым больш яно вынесена ў назву, а загаловак тэксту ў паэта – “неад’емны кампанент твора, які падкрэслівае ў ім галоўнае, стварае з ім эмацыянальна-сэнсавае адзінства. Слова ў загаловак мае прамое ці пераноснае значэнне, але гэта выяўляе тэкст, які праграмаваны загаловак” [4, с. 75]. У выніку філалагічнай інтэрпрэтацыі можна выявіць усе сэнсы і эмацыянальныя адценні лексем.

Іншыя словы, на якія варта звярнуць увагу, каб не згубіць дэталі, акалічнасці мастацкага вобраза, на наш погляд, наступныя: 1) *тын* ‘агароджа з вертыкальных або папярэчных жэрдак, пераплеценых прутамі лазы’; 2) *вандолы* ‘роў, вузкая глыбокая даліна’; 3) *амшалы* ‘пакрыты мохам’; 4) *покатам* ‘адзін каля аднаго, без асаблівага парадку (ляжаць)’. Што да маўленчай палітры “Спадчыны”, то толькі на першы погляд яна сціплая. Пры ўважлівым прачытанні твора відавочнае багацце вобразных сродкаў: як тропы, так і фігур. У 7 чатырохрадкоўях паэтам ужыта 16 эпітэтаў, сярод якіх дакладныя і метафарычныя азначэнні-характарыстыкі і эпітэты-прыдаткі, што выражаюцца назоўнікамі: *матчына ласка*, *казкі-сны*, *вясеннія праталіны*, *лесу шэлект верасны*, *дуб апалены*, *стары амшалы тын*, *нуднае бляяне-зоў*, *могілкавае кладзьбішча*, *белы дзень*, *чорна ноч*, *жывая душа*, *светач-польмя*, *нязводныя сны*, *Старонка Родная*. Кожная прымета, вылучаная аўтарам, працуе на вобразную дакладнасць тэксту і называе менавіта тую якасць, праз якую вобраз спадчыны раскрываецца ў развіцці. Гэтаму спрыяе такая адметнасць аўтарскага маўлення, як узаемадзеянне вобразных сродкаў: кожнае азначэнне становіцца кампанентам ці іншых тропы (метафар, параўнанняў), ці стылістычных прыёмаў (інверсіі, антытэзы, умаўчання). Як слухна сцвярджае Ю. Лотман, “гэта азначае, што, уваходзячы ў склад адзінай цэласнай структуры верша, значныя элементы мовы аказваюцца звязанымі складанай сістэмай суадносін, су- і супрацьпастаўленняў, немагчымых у звычайнай моўнай канструкцыі” [3, с. 49].

Варта зазначыць таксама, што эпітэт *родны* – адзін з любімых эпітэтаў беларускіх пісьменнікаў, з ім спалучаюцца самыя разнастайныя словы – *кут*, *вокны*, *бераг*, *далягляд*, *хата*, *клён*, *край*, *мясіны*, *мова*, якія называюць, сімвалізуюць Радзіму ці атаясамліваюцца з ёй: *Вяртаюся з дарогі ў позні час / Да родных, да нягаснучых акон* (П. Макаль); *Сэрцам я заўжды на родным беразе – / З яго лугамі, нівамі, лясамі* (Н. Гілевіч); *Мігалі водбліскі, агні / Над даляглядам родным, сінім* (Я. Пушча); *Але не змянілася Ганя – памятала і тое, што трэба было памятаць пра самую сябе, і пра бацьку, і пра сястру ў далёкай, роднай, няшчодрай хаце* (Я. Брыль); *Вось урэшце яе родны клён* (М. Лынькоў); *Іх каханне маладое, / Іх юнацтва залатое, / Як прадвесня, / І ляціць над*

полем, гаем, / Над бясконцым **родным** краем / Разам з песняй (М. Танк); *Вось так яно часам бывае, / Што мы ў сумятлівым жыцці / Мінаем і не заўважаем / Красу сваіх **родных** мясцін* (М. Хведаровіч); *Наша **родная** мова... Гнуткая, п'явучая, адвечна новая, без якой нельга ўявіць сабе свайго жыцця, як без хлеба, без наветра* (У. Караткевіч). Названы эпітэт мае традыцыю ўжывання ў паэзіі М. Багдановіча (*У **родным** краю ёсць крыніца жывой вады; Уюцца адгалоскі **роднай** песні; Наші **родны**, забыты ў цяні васілёк і інш.*), у Якуба Коласа (*Мой **родны** кут, як ты мне мілы!.. / Забыць цябе не маю сілы*), у самога Янкі Купалы (*Магутнае слова ты, **роднае** слова; Гэй, **родныя** песні! Вы ў суме і ў горы... / Для **роднай** зямелькі вы – светлыя зоры, / Для роднага **краю** вы – райскія гімны; Вобразы мілыя **роднага** краю... / К вам, мае ўзгорачкі, **роднага** поля, / **Рэчкі, курганы, лясы**...; Вобразы мілыя, вобразы смутныя, / **родныя вёскі і люд** і інш.*). Думаецца, гэты эпітэт як ніякі іншы выяўляе адносіны пісьменнікаў да Радзімы – боль, трывога, любоў, замілаванне і г. д.

Вобразы-дэталі верша “Спадчына” не статычныя: пад пільным поглядам, трапіўшы потым у палымянае паэтава сэрца, яны прыходзяць у рух найчасцей праз метафару і праз антытэзу і ствараюць вобраз Радзімы: *баюць казкі-сны праталіны, лесу шэлект верасны, у полі дуб апалены; будзіць успамін на ліне бусел клёкатам, стары амшалы тын, што лёг ля вёсак покатам; ягнят бляянне-зоў на пасьбішчы і крык вароніных грамад на могількавым кладзьбішчы*. Антытэза, як вядома, падкрэслівае ці зменліваецца з’яў, пачуццяў, ці іх разнастайнасць па шкале ад самага светлага імгнення да самага цёмнага: не мае значэння, ці белы дзень, ці чорна ноч – паэтава сэрца поўнае любові і пільнасці. Спадчыну, якую атрымалі ад прадзедаў, трэба захаваць і перадаць.

Сінанімічны рад да слова *Радзіма* падкрэслівае стаўленне паэта да яе: для яго яна – *скарб, спадчына, Старонка Родная*. Параўнанні, праз якія характарызуецца спадчына, таксама поўныя бясконцай любові і гонару: яна атаясамліваецца з *ласкай матчынай* (творны параўнання), і носіць ён яе ў душы, *як вечны светач-польмя*. Іншыя метафары – *нашу яго [скарб] у жывой душы; што сярод цемры і глушы мне свеціць між вандоламі; жыве з ім дум маіх сям’я і сніць з ім сны нязводныя; ці гэты скарб не збрыў дзе проч, ці трутнем ён не з’едзены* – таксама сведчаць пра паэтаву адданасць Радзіме, пра яго клопат і любоў.

Прааналізаваныя маўленчыя адзінкі даюць падставу сцвярджаць, што Янка Купала выкарыстоўвае разнастайныя прыёмы акцэнтавання, адзін з іх – гэта прыём колькаснага акцэнтавання, згодна з якім звычайна прыцягваецца ўвага і мацней уздзеічае тое, што шмат разоў паўтараецца: напрыклад, антытэза і сінонімы [5, с. 54]. У нашым выпадку

названы прыём ствараюць антытэза *белы – чорны* і пералічаныя вышэй сінонімы да слова *Радзіма*. Аднак колькасны паказчык наяўнасці тропы ўсё роўна недакладна гаворыць пра выразнасць паэтычнага тэксту, пра яго эстэтычную вартасць.

Вядома, што інверсія як стылістычны прыём запавольвае тэмп маўлення, канцэнтруючы ўвагу менавіта на словах, вынесеныя у постпазіцыю да галоўнага слова. Вершу “Спадчына” ўласціва такая сінтаксічная адметнасць: *баюць вясеннія праталіны; лесу шэлект верасны, у полі дуб апалены; ці трутнем ён [скарб] не з’едзены; жыве дум маіх сям’я і сніць з ім сны нязводныя*.

Чым яшчэ тлумачыцца тое, што верш чытаецца павольна, але на адным дыханні? У чым сакрэт? Сінтаксічны ўзровень мовы таксама варты лінгвістычнай ацэнкі. Пры тым, што даўжыня радка невялікая, дамінуюць сказы складанай будовы: першае чатырохрадкоўе – адзін складаны сказ; другое – адзін сказ ускладненай будовы за кошт аднародных членаў сказа; трэцяе і чацвёртае разам – адзін сказ складаны; пятае – адзін складаны; шостае – адзін складаны; сёмае – два простыя развітыя сказы. Кожны сказ суправаджаецца апавядальнай інтанацыяй, графічна завяршаецца кропкай і адзін раз шматкроп’ем – фігура ўмаўчання (*І сніць з ім сны нязводныя...*), якая адлюстроўвае бясконцасць, няспыннасць сноў-думак-пачуццяў паэта. Сказы знітоўваюцца злучнікавай анафарай: як правіла, злучнік *і*, радзей – злучнік *ці* звязваюць аднародныя члены сказа (з 28 радкоў сем пачынаюцца злучнікамі *і*, два – *ці*).

Нельга не сказаць і пра фанетычны ўзровень “Спадчыны”: нават без дакладных падлікаў відавочна, што свісцячыя і шыпячыя гукі нібы “сшываюць” лексемы ўсяго верша ў адно ціхае, мілагучнае гучанне, падкрэсліваюць тым самым ласкаваасць, пяшчоту вобраза *Роднай Старонкі* і такіх самых адносінаў аўтара да яе: *спадчына, прадзедаў, спакон, засталася, ласкай, матчынай, лесу, шэлект, верасны, будзіць, успамін* і г. д. На гэтую ж адметнасць маўлення працуюць галосныя *е, ё, я, і, ю*, якія абазначаюць мяккасць папярэдняга гуча і адпаведны галосны або расшчапляюцца ў пэўных фанетычных пазіцыях на заўсёды мяккі *й* з наступным адпаведным галосным: *свайх, ёй, вёсак, баюць, вясеннія, бляянне, ягнят, полі, апалены, ліне, клёкатам, белы, дзень, светач-польмя, мне, свеціць* і інш. У выніку верш не чытаецца, а спяваецца; недарэмна Алег Лойка напіша: «І ён тут жа выпяў песняй, музыкай слоў пра тое, як яму “баюць казкі-сны вясеннія праталіны, і лесу шэлект верасны, і ў полі дуб апалены”. І ён тут жа вельмі натуральна прызнаўся, як залежыць яму на гэтым скарбе, і што значыць для яго гэты скарб у жыцці, і чаму ён, паэт, “і ў белы дзень, і чорну ноч” усцяж робіць “агледзіны, каб гэты скарб не збрыў

дзе проч, ці трутнем ён не з'едзены". "Завецца ж спадчына мая, – прызнаваўся душою паэт, – усяго Старонкай Роднаю"...» [2, с. 254].

На вялікую паэтаву любоў паказваюць яшчэ два прыёмы прыцягнення ўвагі: 1) прыём кампазіцыйнага акцэнтавання – закон краю і эффект краю, паводле якога звяртае ўвагу на сябе тое, пра што гаворыцца ў пачатку ці ў канцы тэксту – адна з моцных пазіцый, якая павінна разглядацца пры філалагічным аналізе тэксту [5, с. 54]; 2) прыём кантраснага акцэнтавання, калі абавязкова прыцягвае ўвагу тое, што рэзка і кантрасна вылучаецца на фоне падобных аб'ектаў па памеры, колеры і форме, значыць, графічна, а пры вусным маўленні гэта адпавядае лагічнаму націску ці эмафізе (эмацыянальна ўзмоцненае акцэнтаванне) [5, с. 62–63]. У рукапісе завяршальнае словазлучэнне (*Старонкай Роднаю*) паэтам падкрэслена; што да выдання кнігі, то ў іх вылучаныя аўтарам словы найлепш аформіць разрадкай, а не курсівам, паколькі курсівам падаюцца радкі-цытаты з твораў іншых аўтараў – такая фігура кваліфікуецца як рэмінісцэнцыя. Названая прыёмы акцэнтавання ставяць знак роўнасці паміж словамі *Спадчына* і *Радзіма: завецца ж спадчына мая ўсяго Старонкай Роднаю*. І за гэтым вылучальна-абмежавальным *ўсяго* хаваецца Купалава ўсмешка: трэба мець вялікае і шчырае сэрца, каб змясцілася ў ім уся Радзіма, і трэба мець вялікі талент паэта, каб так гарманічна, нешматслоўна, шчыра прызнацца ёй у высокай любові, у адданасці.

Філалагічны аналіз верша "Спадчына" пацвярджае выснову Н. Гаўрош, якая, даследуючы паэзію Янкі Купалы, слушна зазначыла: "Багацце зместу купалаўскага радка мае багатую форму выражэння" [6, с. 137]. Каб выказаць свае пачуцці, паэт задзейнічаў у адным вершы – у 28 радках – усе маўленчыя ўзроўні; так сціпла, але як глыбока, таму кранальна і запамінальна, малюе ён слоўным пэндзлем вобраз радзімы-спадчыны. Сапраўдная паэзія як малітва: яна заўсёды шчырая, гарачая, поўная любові. Гэта духоўны подзвіг – любіць, услаўляць шматпакутны край-Радзіму і верыць бясконца, *нязводна ў тое, што яна расквітнее, вясёлкавым шляхам прыйдзе да сонца*.

Спіс літаратуры

1. **Ларин, Б. А.** Эстетика слова и язык писателя : избр. статьи / Б. А. Ларин ; вступит. статья А. В. Фёдорова. – Ленинград : Худож. лит., 1973. – 283 с.
2. **Лойка, А.** Як агонь, як вада : раман-эсэ пра Янку Купалу / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 486 с.
3. **Лотман, Ю. М.** О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 848 с.
4. **Ляшчынская, В. А.** Слова ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 272 с.
5. **Москвин, В. П.** Стилистика русского языка : теор. курс / В. П. Москвин. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 630 с.
6. **Моўныя адзінкі і кантэкст** / Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 1992. – 271 с.
7. **Шкраба, Р.** Моваю вобразаў : выбранае / Р. Шкраба ; прадм. Д. Бугаёва. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 447 с.
8. **Якобсон, Р.** Работы по поэтике : переводы / Р. Якобсон ; сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.

Працяг. Пачатак на с. 27.

- 15 жніўня** – 110 гадоў з дня нараджэння Леаніда Царанкова (1912–1994), педагога, фалькларыста
100 гадоў з дня нараджэння Галіны Уладзімірскай (1922–2002), актрысы, рэжысёра
100 гадоў з дня нараджэння Пятра Харкова (1922–1983), драматурга, паэта, публіцыста, кінадраматурга
95 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Крывіцкага (1927–2017), мовазнаўцы
75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Таранды, мастака
16 жніўня – 140 гадоў з дня нараджэння Леаніда Леўшчанкі (Леўчанкі; 1882–1994), літаратуразнаўцы, педагога
17 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Васіля Каваля (сапр. Кавалёў; 1907–1937), празаіка
115 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Камінскага (1907–1989), кампазітара
115 гадоў з дня нараджэння Здзіслава Стомы (1907–1992), акцёра, народнага артыста Беларусі
19 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Барыса Мікуліча (1912–1954), празаіка, крытыка
20 жніўня – 80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Шамшура, мастака, мастацтвазнаўцы, педагога
70 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Падбярэскага, празаіка, публіцыста
21 жніўня – 115 гадоў з дня нараджэння Аляксея Клумава (1907–1944), кампазітара, піяніста, педагога
22 жніўня – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Кібальнікава (1912–1987), скульптара

- 23 жніўня** – 105 гадоў з дня нараджэння Пімена Панчанкі (1917–1995), паэта, перакладчыка, публіцыста, народнага паэта Беларусі
85 гадоў з дня нараджэння Людмілы Мельнікавай, літаратуразнаўцы
25 жніўня – 90 гадоў з дня нараджэння Петруся Макаля (1932–1996), паэта, драматурга
27 жніўня – 100 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Махначы (1922–2001), драматурга, празаіка, публіцыста, заслужанага работніка культуры Беларусі
75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Хадаровіча, мастака
60 гадоў з дня нараджэння Рамана Заслонова, мастака
28 жніўня – 85 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Ярашэвіча (1937–1986), празаіка
75 гадоў з дня нараджэння Віктара Барабанцава, мастака
70 гадоў з дня нараджэння Віктара Мядзвецкага, мастака
29 жніўня – 30 гадоў з дня адкрыцця філіяла Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы "Акопы"
31 жніўня – 100 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шыцкіка (1922–2000), празаіка
75 гадоў з дня нараджэння Алеся Цвіка (сапр. Алег Кавалёў), паэта

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Памяць зямлі – памяць людзей

Марыля БАРТКОВА,
загадчык аддзела навукова-экспазіцыйнай і выставачнай работы
Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

“НАД ЦІХАЙ ВЯЗЫНКАЙ РАКОЙ...”

ДА 50-ГОДДЗЯ КУПАЛАЎСКАГА МЕМАРЫЯЛЬНАГА ЗАПАВЕДНІКА “ВЯЗЫНКА”

Вязынка – знакавая мясціна для гісторыі і культуры Беларусі, бо тут нарадзіўся Ян Луцэвіч, будучы народны паэт Беларусі Янка Купала (1882–1942). “Адсюль ён выйшаў яшчэ чалавекам, каб першаю зоркаю ўзысці на беларускім небе” – такія словы пакінуў Уладзімір Караткевіч у кнізе водгукаў філіяла “Вязынка” ў 1952 г.

З нагоды 90-годдзя з дня нараджэння паэта быў створаны Купалаўскі мемарыяльны запаведнік “Вязынка”. Найстарэйшы філіял Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, ужо ў новым статусе, прыняў наведвальнікаў 10 ліпеня 1972 г., калі ўпершыню было зладжана Рэспубліканскае свята паэзіі, песні і народных рамёстваў “З адною думкаю аб шчасці Беларусі”.

У той жа год на карце Беларусі з’явілася новая адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка – на берагах аднайменнай рэчкі паўсталая вёска Вязынка, у якую з’ядналіся Сяледчыкі, Гурнавічы і Верамейкі, якія ўваходзілі ў колішні маёнтак Вязынь.

Дом хатковых з боку ракі, за ім – свіран і сядзібны дом. Вязынь, 1948 г.

З нагоды паўвекавых юбілеяў хочацца з удзячнасцю прыгадаць тых, хто захаваў Дом Купалы і распачаў яго музеефікацыю яшчэ ў 1945 г.

Гэта найперш стваральніца і першая дырэктарка Літаратурнага музея Янкі Купалы – Уладзіслава Францаўна Луцэвіч, жонка паэта, якая ў пасляваенны час рупліва збірала яго творчую спадчыну. Яна часта прыязджала на радзіму мужа, распытвала мясцовых жыхароў, што захавалі ў памяці вобразы маленькага вясёлага хлопчыка, а таксама куточкаў сядзібы.

Асаблівы плён мелі сустрэчы Уладзіславы Францаўны з апошнім дзедзічам Вязыні. Менавіта Юзаф Замбжыцкі (1861–1948) – той чалавек, які ўратаваў свой родны дом у час дзвюх сусветных войнаў, збырог і дом арандатараў – “хатковых”, – дзе жылі Луцэвічы. Асаблівая небяспека была ў 1941 г., калі нямецкія войскі мелі загад разбурыць усе будынкі, блізкія да чыгункі. Юзаф Замбжыцкі і пастух Рыгор Гладкі зачыніліся ў сядзібным доме і адмовіліся з яго выходзіць, рызыкуючы быць спаленымі, і здарыўся цуд – і людзі, і будынкі засталіся некранутымі [5].

Юзаф Замбжыцкі, пастух Рыгор Гладкі, Уладзіслава Луцэвіч ля дома хатковых, дзе нарадзіўся Янка Купала. 1945 г.

Сядзібны дом Замбжыцкіх. Вязьнь, 1945 г.

Юзаф Замбжыцкі ганарыўся тым, што яго маёнтак стаў калыскай паэта, і рабіў першыя спробы мемуарылізацыі сядзібных аб'ектаў: так, усе сцежкі саду, пасыпаныя жвірам і абкладзеныя пабеленымі вапнай камянямі, сыходзіліся да “Купалавага пянька”. Гэтую пашану і памяць пра паэта перанялі і нашчадкі роду Замбжыцкіх, дзякуючы іх успамінам мы можам падрабязней даведацца пра побыт Луцэвічаў у Вязынцы і сувязь яго з гэтай мясцінай.

Ва ўласнасць Замбжыцкіх маёнтак Вязьнь перайшоў у 1815 г. [1]. Дыхтоўныя будынкі, а таксама капліца на могілках у Сяледчыках узводзіліся ў 1818–1820 гг. на вякі, з лістоўніцы. Двор быў уладкаваны на старасвецкі манер. Сядзібны дом быў аднапавярховы, драўляны, з ганкам на чатырох калонах. Вялікую каштоўнасць мелі бібліятэка, разьбяная мэбля, фартэп'яна, шматлікія карціны і фотаздымкі, сабраныя ў ім прадстаўнікамі трох пакаленняў Замбжыцкіх: Юзафам, Валенціем, Станіславам цягам XIX ст. [4].

Дом атачалі фруктовы сад, ясеневая і ліпавая альтанкі і вялікі кветнік з дэкаратыўнымі і лекавымі раслінамі. Уязная аляя з клянова-ясеневымі прысадамі, а таксама гаспадарчы двор былі брукаваныя.

Дом хатковых, які прытуліў сям'ю Дамініка і Бянігны Луцэвічаў, месціўся над самым ставам непадалёк ад сядзібнага дома і ўваходзіў у комплекс забудовы двара.

Афіцыйная розніца ў саслоўнай прыналежнасці ніяк не паўплывала на адносіны да Дамініка Луцэвіча з боку гаспадара Вязьні Станіслава Замбжыцкага (1823–1908). Мелі абодва агульнае захапленне – пчалярства, разам хадзілі аглядаць пчол, абедалі за адным сталом у гаспадарскім доме. Жонка Станіслава, Алімпія, стала хроснай маці сына беззямельнага арандатара, пазбаўленага шляхецтва [3].

Мармуровая мемуарыяльная дошка, усталяваная ў 1946 г. на доме хатковых, засведчыла: “25 чэрвеня 1882 года ў гэтай хаце нарадзіўся

Янка Купала”. 12 ліпеня 1882 г. хлопчык, названы ў гонар дзеда па кудзелі і ў гонар Яна Хрысціцеля, успамін якога выпадае на 24 чэрвеня, быў ахрышчаны ў касцёле Найсвяцейшай Тройцы, збудаваным у 1850 г. у бліжнім мястэчку Радашковічы.

Успаміны ўнучкі Юзафа Замбжыцкага Тэрэзы Дудзір сведчаць пра жывую купальскую традыцыю ў Вязынцы. Купалле святкавалі на берагах старога става: “Дык тут жа, ля вязынкаўскай сажалкі... Паглядзіце, які гэты пекны куточак для Купалля... Нахіленыя над вадой вербы... Зялёныя беражкі. Гэтак і хочацца з тых вербаў вянкi пускаць... А як тут гожа, калі купальскія вогнішчы гараць... Пад гэтыя купальскія рытуалы і нарадзіўся Янка Купала. Таму ніяк інакш ён не мог сябе называць. На Святое Купалле на свет прыйшоў – то і Янка Купала” [5].

Моц архаічнага свята выявілася ў вершах Янкі Купалы “Заклятая кветка” (1909), “На Купалле” (1910), “У Купальскую ноч” (1911), а абраны псеўданім засведчыў: паэт усвядоміў свой талент як Божы дар дзеля служэння роднаму народу Беларусі.

Грунтуючыся на ўспамінах жыхара Вязьні Івана Бізюка (1884 г. н.) пра тое, што Луцэвічы неаднаразова прыезджалі сюды да сваіх родзічаў і кумоў [2], а таксама на сведчаннях унука Юзафа Замбжыцкага, Яна, пра візіты маладога і ўжо вядомага паэта ў Вязынку ў 1906–1908 гг. [5], можна выказаць дапушчэнне, што Янка Купала мог прысутнічаць на Купаллі ў Вязынцы ў розны час. І мог чуць старажытную песню пры абрадзе абыходу двароў, які ніколі не мінаў двара пана-гаспадара:

*Сядзела Купалка на плоце,
Яе галоўка у злоце.
Ручкі уніз апусціла,
Ў бога работкі прасіла.
Да даў жа божа пагоду,
На яе галоўку выгоду...*

(Запісана ў в. Вязынка каля 1972 г.)

Каб падрабязней даведацца пра гісторыю малой радзімы Янкі Купалы, завітвайце ў Вязынку!

Спіс літаратуры

1. **Дзяшкewіч, М.** Ад вытокаў радавонных / М. Дзяшкewіч. – Мінск : Маст. літ., 1991.
2. **Есакоў, А. А.** “Вязынка” : успаміны (машынапіс) / А. А. Есакоў // Навуковы архіў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. – Воп. 2. Спр. 106. 1970 г.
3. **Пуцявінамі Янкі Купалы : дакументы і матэрыялы.** – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 312 с.
4. **Aftanazy, R.** Dzieje rezydencji na dawnych Kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991. – Т. 1. – С. 167–168.
5. **Zambrzycki, J.** Szmata czasu. Wspomnienia / J. Zambrzycki. – Warszawa : SOWA Sp. z o.o., 2011.

Марына ПЛАЎСКАЯ,

вядучы навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

ЯНКА КУПАЛА І ЯГО МУЗЕЙ У ГІСТОРЫІ МІНСКА

Гісторыя горада складаецца з асабістых гісторый людзей, якія ў ім жылі. Адзін са знакамітых мінчан першай паловы ХХ ст. – Янка Купала. У сталіцы шмат мясцін, звязаных з яго імем.

Паэт нарадзіўся ў Вязынцы, але значная частка яго жыцця звязана з Мінскам. Упершыню Ясь Луцэвіч апынуўся тут у 1890 г., калі сям’я шукала лепшы заробак. Бацька працаваў рамізікам. Часта яны праязджалі міма Мінскага гарадскога тэатра. Янка любіў глядзець на яго, пытаўся пра прыгожы будынак. Бацька адказваў, што гэта тэатр, але ім, бедным людзям, туды закрытая дарога. Ён і падумаць не мог, што менш чым праз паўстагоддзя гэты тэатр будзе насіць імя яго сына.

Побач знаходзіліся знакамітыя рынкі Рыбны і Ніжні. Вельмі цікавілі малога Яся кірмашы. Успамінам дзяцінства гучыць адзін з ранніх вершаў “Бабулька – прадаўшчыца зёлак” (1905–1907): “У Менску на рынку, / У канцы агароды, / Бабулька старая / Садзіцца заўсёды...”

Ясь Луцэвіч вучыўся ў прыватнай школе, каб падрыхтавацца да паступлення ў рэальнае вучылішча. Хлопчык любіў шпацыраваць па горадзе з сябрам, сынам дырэктара Мінскага рэальнага вучылішча Уладзімірам Самойлам.

У 1891 г. сям’я Луцэвічаў пакінула Мінск. Але стасункі з горадам не скончыліся. 15 мая 1905 г. у мінскай газеце “Северо-Западный край” адбыўся літаратурны дэбют Янкі Купалы. У мінскім выдавецтве “Мінчук” рыхтаваўся да выхаду першы зборнік “Жалейка”. На жаль, сродкаў на выданне не хапіла. Выйшаў ён у 1908 г. у Пецярбургу. Але ў мінскім друку 1908–1910 гг. з’яўляліся водгукі на яго.

Менавіта ў Мінск на запрашэнне мясцовай інтэлігенцыі Іван Дамінікавіч у 1919 г. пераехаў са Смаленска на сталае месца жыхарства. Тут знакаміты паэт працаваў у “Беларускай хатцы”, дзе загадваў бібліятэкай. Тут ставіліся розныя спектаклі, у тым ліку і “Паўлінка”.

Вобраз любімага горада не часта сустракаецца ў творчасці песняра. У асноўным гэта публіцыстычныя артыкулы 1920-х гг., некаторыя вершы (“Над Свіслачай”, “Беларусі ардэнаноснай”). Галоўнае месца адведзена Мінску ў п’есе “Тутэйшыя” (1922), названай “трагічна-смяшлівыя сцэны з менскага нядаўняга жыцця”. Калі ўважліва чытаць твор, можна знайсці пералік розных куткоў тагачаснага Мінска: вуліцы Юр’еўская, Захар’еўская, Няміга, Камароўка, Ваньковічаў лес і іншыя мясціны горада 1920-х гг.

Найбольш вядомыя два адрасы народнага паэта ў Мінску: вул. Правіянцкая (цяпер вул. Захарава, 36), дзе ён жыў у 1924–1926 гг., і вул. Кастрычніцкая, 36.

Вуліца Правіянцкая была ціхая, утульная, амаль правінцыйная, яе ўпрыгожвалі сады, праз яе сяляне з навакольных вёсак везлі на Траецкі рынак (цяпер на тым месцы стаіць Вялікі тэатр оперы і балета) свае вырабы.

На Кастрычніцкай, 40 (36), на рагу з Садова-Узбярэжнай, ля Свіслачы, паэт пражыў з 1927 да 1941 г. Сёння амаль на гэтым месцы – Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы. Разам з Я. Купалам і яго жонкай Уладзіславай Францаўнай тут жылі сёстры паэта Леакадзія Раманоўская з дзецьмі, Ганна Луцэвіч і маці Бянігна Іванаўна, а таксама Зося, сірата, якую абагрэў Купалаў дом, яна дапамагала па гаспадарцы. У гасцінным будынку бывалі многія беларускія пісьменнікі і наведнікі з-за мяжы. Там чыталі вершы, спявалі, спрачаліся, абмяркоўвалі надзённыя пытанні, разам перажывалі радасці і нягоды. Гасцёўню паэта называлі “Салон Купалы” на ўзор салона яго юнацтва ў пецярбургскіх кватэрах прафесара Браніслава Элімаха-Шыпілы і Апалона Карыньскага. “Дом пад таполяй” не раз апісаны сучаснікамі Янкі Купалы.

Пазней, у цяжкія гады рэпрэсій, галоўным абвінавачаннем для многіх было тое, што яны збіраліся ў “Салоне Купалы”.

Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы спачатку расчыніў свае дзверы 20 верасня 1945 г. у Доме прафсаюзаў. Наведвальнікаў сустрэла заснавальніца і першая дырэктарка музея – жонка паэта Уладзіслава Францаўна Луцэвіч.

Новы будынак музея (праект архітэктараў І. Валодзькі і В. Волчака) пачаў працу 17 мая 1960 г. у парку імя Янкі Купалы. Яго і сёння называюць Купалавым домам, які рады прымаць мінчан і гасцей з усяго свету.

У 2014 г. адкрыта новая экспазіцыя музея, дзе Мінску адводзіцца значная частка. Тэма горада раскрытая ў дакументах, успамінах, фотаздымках, рэчах. Яны перадаюць атмасферу эпохі.

Паэт загінуў 80 гадоў таму. Але яго імя і дагэтуль жыве ў Мінску. У 1972 г. у дні святкавання 90-годдзя народнага песняра быў адкрыты помнік (скульптар А. Анікейчык). У 1962 г. адбылося перазахаванне з Масквы праху народнага паэта на Вайсковых могілках у Мінску. Імя Янкі Купалы сёння жыве ў назвах вуліцы, тэатра, школы, станцыі метро, парку, бібліятэкі...

Надзея САЕВІЧ,
галоўны захавальнік фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы

ФОТАЛЕТАПІС ЖЫЦЦЯ

З ГІСТОРЫІ КАМПЛЕКТАВАННЯ КАЛЕКЦЫІ ФАТАГРАФІЙ ДЗЯРЖАЎНАГА ЛІТАРАТУРНАГА МУЗЕЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

Зрабіце гэта не для яго, бо лепшы помнік яму – нашы сэрцы і яго песні, што жывуць у іх.

Зрабіце гэта не для яго, бо яго славу не ўзвялічаць помнікі.

Зрабіце гэта для сябе, каб нас не вінавацілі ў няўдзячнасці, у дрэннай памяці, у адсутнасці вялікай павагі да лепшага свайго паэта, без якой не жывы кожны народ.

Уладзімір Караткевіч.

**Фота Янкі Купалы
з дарчым надпісам Аляксею Новікаву-Прыбою.**

У кожнага народа ёсць свае песняры, прарокі, якія сілай паэтычнага таленту не толькі вызначаюць шляхі развіцця роднай мовы і літаратуры, культуры, але і фарміруюць нацыянальную сама-свядомасць, адлюстроўваюць нацыянальную ідэю, даючы мэту і сэнс існавання не аднаму пакаленню. Яны становяцца сімваламі свайго народа. Для беларусаў такім сімвалам стаў Янка Купала.

Янка Купала – першы і самы народны паэт зямлі беларускай, трыбун нацыянальнага Адраджэння, паэт-прарок. Ён адзін з самых вядомых беларускіх пісьменнікаў не толькі на радзіме, але і далёка за яе межамі. Яго літаратурная спадчына перакладзена больш чым на 100 моў свету. Імем беларускага Песняра названы вуліцы, паркі, школы, бібліятэкі, тэатры. У гонар яго ўсталяваны

помнікі і памятныя знакі ў розных краінах. Але нягледзячы на такую папулярнасць, нягледзячы на тое, што Янка Купала – адзін з самых даследаваных беларускіх літаратараў, што яго жыццю і творчасці прысвечана мноства манаграфій, артыкулаў, навуковых распрацовак, многія факты яго біяграфіі яшчэ чакаюць больш грунтоўнага вывучэння, свайго ўважлівага, дапытлівага даследчыка.

Зазірнуць у вочы паэта, наблізіцца да яго думак і пачуццяў, “глянуць будучыні ў вочы” [1] нам дапамагаюць калекцыі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы – аднаго з найстарэйшых літаратурных музеяў Беларусі. З дня заснавання дзейнасць музея накіравана на пошук матэрыялаў і прадметаў музейнага значэння, фарміраванне пастаяннага музейнага збору, стварэнне экспазіцый і выставак, складанне бібліяграфічных даведнікаў і правядзенне навукова-даследчай працы, звязанай з жыццём і дзейнасцю класіка беларускай літаратуры.

Першым збіральнікам музейных рэліквій стала жонка паэта Уладзіслава Францаўна Луцэвіч, заслужаны дзеяч культуры БССР, стваральніца і першы дырэктар Літаратурнага музея Янкі Купалы. Менавіта ёй належыць выключная заслуга ў пошуку, набыцці, захаванні рукапісаў, першадрукаў твораў, фотаздымкаў, асабістых рэчаў паэта і яго паплечнікаў – матэрыялаў, якія сталі ядром музейных калекцый. Наколькі складаным быў збор экспанатаў, можна ўбачыць на прыкладзе калекцыі фатаграфій Янкі Купалы, якая ўключае яго партрэты, парныя і групавыя фотопартрэты. Іван Дамінікавіч свайму архіву надаваў вялікае значэнне, старанна зберагаў яго. Але абставіны склаліся так, што спадчына беларускага Песняра захавалася далёка не поўна.

Сёння Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы валодае самым поўным зборам рукапісаў паэта, яго дакументаў, асабістых рэчаў, прыжыццёвых выданняў, багатай і разнастайнай калекцыяй мастацкай купаліяны. Не выключэнне і калекцыя фотаздымкаў Янкі Купалы – 325 фота, арыгінальных

і капійных. Фатаграфічная купаліяна шматлікая і рознабаковая. Гэта фактычна фоталетапіс жыцця паэта, які ствараўся на працягу амаль 60 гадоў – ад першага здымка маленькага шасцігадовага хлопчыка (1888) да апошніх фотавыяў знакамітага беларускага Песняра (1942). Фотаздымкі часам могуць расказаць пра чалавека болей, чым сухія факты яго біяграфіі, яны не толькі перадаюць вобраз, воблік асобы, але і дакладна адлюстроўваюць настрой эпохі, транслююць эмоцыі, пачуцці, нюансы жыцця. І за кожным здымкам хаваецца гісторыя, кожны з іх адчыняе дзверы ў мінулае.

Аснову калекцыі складаюць фотадакументы з асабістага архіва Уладзіслава Францаўны Луцэвіч, а таксама дарункі знаёмых, сяброў, сучаснікаў паэта. Актыўна папаўнялася калекцыя фатаграфій Янкі Купалы ў 1960–1970-я гг. У той час пошукам і збіральніцтвам артэфактаў займалася Ядвіга Юльянаўна Раманоўская, пляменніца паэта, галоўны захавальнік музейных фондаў (1960–1986). Дзякуючы ёй не перарывалася жывая сувязь з людзьмі, якія ведалі і любілі Купалу, сябравалі, сустракаліся з ім: Язэпам Пушчам, Сяргеем Гарадзецім, Яўгенам Мазальковым, Пятром Бычкоўскім, Аленай Полазавай-Бурсікавай, Эліко Метэхелі, Іларыем Барашкам, Міколам Шыманкам, Паўлінай Мядзёлкай, Уладзімірам Дубоўкам, Максімам Лужаніным, Соф’яй Шамардзіной, Паўлам Кабзарэўскім, Міхасём Нарэйкам, Таццянай і Максімам Турлаковымі, Язэпам Сушынскім, Сямёнам Харко, Марыяй Хайноўскай, Мікалаем і Марыяй Шыманскімі, Аляксандрам Шанідзэ, Міхаілам Ільющчанкам, Мікалаем Гурло і іншымі, а музейныя калекцыі папаўняліся новымі рэдкімі матэрыяламі.

У 1970–1990-я гг. шмат часу, сіл і энергіі аддала збору матэрыялаў Жанна Казіміраўна Дапкюнас, унучатая пляменніца Янкі Купалы (працавала ў музеі з 1963 г., з 1980 г. – намеснік дырэктара, у 1987–2002 гг. – дырэктар).

Вялікая праца па пошуку фатаграфій праводзілася рознымі пакаленнямі супрацоўнікаў Купалаўскага музея ў Беларусі (Дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей Якуба Коласа; Беларускі дзяржаўны архіў кінафотатадакументаў, г. Дзяржынск), Латвіі (Дзяржаўны архіў кінафотатадакументаў Латвіі, г. Рыга), Літве (Вільнюс), Расіі (Расійскі дзяржаўны архіў кінафотатадакументаў, г. Краснагорск; Арлоўскі Дзяржаўны літаратурны музей І. С. Тургенева; Музей-кватэра М. Горкага ў Маскве, Дзяржаўны архіў Смаленскай вобласці ў Смаленску), ва Украіне (Цэнтральны дзяржаўны кінафотатаархіў Украіны імя Пшанічнага, г. Кіеў) і інш. Так, у 1962 г. у музеі І. С. Тургенева Ядвіга Раманоўская выявіла арыгінальны фотаздымак 1916 г. На адвароце паспарту напісана: “Слева направо: предполож[ительно] Янка Купала, неизв[естная] дама и С. К. Живопис-

цев”. Сёння мы ведаем, што на здымку сапраўды Янка Купала, а “невядомай дамай” аказалася жонка паэта Уладзіслава Луцэвіч.

Навуковыя супрацоўнікі музея выязджалі ў камандзіроўкі ў Арменію і Грузію, Літву і Расію: Ерэван, Тбілісі, Цхалтуба, Вільнюс, Арол, Кіславодск, Ленінград, Масква і г. д. Вялася актыўная перапіска з тымі, хто ведаў Купалу, хто мог хоць што-небудзь расказаць пра паэта – не толькі ў краіне, але і за яе межамі: у Польшчы, Чэхіі і Славакіі. Каштоўныя арыгінальныя матэрыялы – фотаздымкі, кнігі, успаміны – былі перададзены Ніне Цвірцы (навуковы супрацоўнік музея ў 1972–1986 гг.) доктарам Эліко Метэхелі, грузінскім паэтам Аляксандрам Шанідзэ. Высвятленнем асобных старонак жыцця Янкі Купалы, расшыфроўкай фота займалася Тамара Тарасава (навуковы супрацоўнік музея ў 1961–1973 гг.). Дзякуючы нястомнай працы Алеся Есакова (вучоны сакратар музея з 1960 да 1974 г.) прыадкрыты малавядомыя старонкі жыцця і дзейнасці Янкі Купалы ў Смаленску; музей атрымаў фатаграфіі вядомага рускага жывапісца, сябра Янкі Купалы Дзмітрыя Полазава, яго асабістыя дакументы, жывапісныя работы; расшыфравана частка фотаздымкаў; сёння нам вядомы прозвішчы многіх людзей і іх стасункі з Янкам Купалам, мы маем вялікую цікавую перапіску музея з тымі, хто ведаў паэта (з Мікалаем Шыманкам, Вольгай Шандаравай, Здэнай Горавай і інш.). Гэтыя тамы перапіскі Літаратурнага музея Янкі Купалы з рознымі асобамі і ўстановамі захоўваюцца ў музеі і могуць стаць прадметам асобнага навуковага даследавання.

Частку калекцыі фатаграфій Янкі Купалы складаюць копіі з газет і часопісаў, а таксама копіі з арыгінальных фота, якія доўгі час захоўваліся ці захоўваюцца і цяпер у сямейных архівах Гургена Маары, Яўгена Калітоўскага, Уладзіміра Дубоўкі і інш. Пазней у музей былі перададзены і некаторыя арыгіналы. Гэта дазваляе прасачыць увесь складаны шлях фарміравання і папаўнення калекцыі здымкаў Янкі Купалы.

Пошукавая праца працягваецца і сёння. У 2012 г. дзякуючы дачцэ А. Новікава-Прыбова Вользе Новікавай музей атрымаў каштоўныя арыгінальныя матэрыялы з асабістага архіва пісьменніка: кнігі і фатаграфіі Янкі Купалы з дарчымі надпісамі беларускага паэта свайму сябру, выдатнаму пісьменніку Аляксею Новікаву-Прыбою. У канцы 2018 г. у архіве Марыі Хайноўскай выяўлены арыгінальны здымак Янкі Купалы (1925 г.) і паштоўкі з яго дарчымі надпісамі, якія сёння зберагаюцца ў фондах музея. Калекцыя фотавыяў папаўняецца і копіямі: вялікую цікавасць уяўляюць фатаграфіі паэта, зробленыя з кінахронікі, з асабістых архіваў яго сяброў і знаёмых, з іншых устаноў краіны і замежжа. Мы верым, што цуды

здараюцца – калі-небудзь арыгіналы гэтых фотаздымкаў будуць захоўвацца ў нашым музеі, а пакуль будзем рупліва збіраць “зярно к зярняці” [2] і радаваць навукоўцаў і аматараў беларускай літаратуры новымі адкрыццямі і знаходкамі, удакладняць, здаецца, ужо вядомыя факты. Так, на сайце Дзяржаўнага музея грузінскай літаратуры імя Георгія Леанідзе выстаўлена фатаграфія групы грузінскіх пісьменнікаў. Надпіс паведамляе: “Сядзяць (злева-направа): Беніта Буачыдзе, Раждзен Гветадзе, ?, Канстанцін Лордкіпанідзе. Стаяць: Іла Масашвілі, Аляксандр Кутатэлі”. Фота было зроблена ў Мінску ў 1935 г. падчас наведвання беларускай сталіцы грузінскімі пісьменнікамі, а асоба пад знакам пыталніка – наш Купала!

Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы не толькі збірае і захоўвае спадчыну першага народнага паэта Беларусі, але і спрыяе выхаду ў свет унікальных выданняў, прысвечаных жыццю і дзейнасці песняра. Усе яны маюць адну мэту – папулярызацыя купалаўскай спадчыны ў нацыянальным, еўрапейскім і сусветным кантэксце. Каталягізацыя музейных калекцый і знаёмства шырокай публікі з найбольш важнымі артэфактамі – сведчанні жыцця паэта выконваюць надзвычай важную ролю ў гэтым працэсе.

Да 120-годдзя з дня нараджэння паэта зроблены першы крок – створаны каталог “Янка Купала ў выяўленчым мастацтве”. У 2008–2010 гг. выдадзены дзве часткі каталога “Рукапісная спадчына Янкі Купалы”, першага з падобных выданняў у музейнай практыцы Беларусі. На пачатку юбілейнага, 2012 года ўбачыў свет каталог “Аўтографы першага народнага паэта Беларусі Янкі Купалы” [3]. У 2012 г. да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы падрыхтаваны каталог фатаграфій “Ты гэтых вачэй не забудзь...”. Гэта ўнікальнае выданне: упершыню пад адной вокладкай сабралі, навукова анатавалі найбольш поўны збор фотаздымкаў пісьменніка. Сёння мы можам гаварыць пра пэўную недасканаласць першага выдання: недакладнасць у датаванні і месцы стварэння некаторых фота, а таксама ў расшыфраванні пэўных асоб. Але кніга мела вялікі поспех: яе шукалі ў кнігарнях, замаўлялі ў музеі; даследчыкі, настаўнікі, аматары беларускай літаратуры звярталіся з просьбамі аб набыцці, з удакладненнямі і прапановамі. Менавіта зваротная сувязь з чытачамі разам з увядзеннем здымкаў Купалы ў навуковы зварот і папулярызацыя калекцый музея і стала адной з мэт стварэння каталога, натхніла на далейшыя пошукі і аналіз дакументаў, падзей, з’яў, фатаграфій.

Праз два гады, да 70-годдзя Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, было падрыхтавана да друку другое выданне каталога, якое дапоўнілася новымі фотаздымкамі. Былі вы-

праўлены выяўленыя недакладнасці і ўлічаны прапановы чытачоў.

У 2022 г. да 140-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы падрыхтавана трэцяе выданне каталога “Ты гэтых вачэй не забудзь...”. Альбом значна перапрацаваны, у яго дададзены новыя здымкі, якія не ўвайшлі ў ранейшыя выданні. Акрамя таго, на падставе аналізу архіўных, бібліятэчных і музейных матэрыялаў, публікацый у навуковых выданнях, перыядычным друку вызначаны дакладныя даты і месцы стварэння асобных фатаграфій, выяўлены імёны і прозвішчы фатографістаў, назвы фотамайстэрняў. Дзякуючы агульным намаганням навукоўцаў, краязнаўцаў і аматараў творчасці Янкі Купалы ўдалося знайсці новыя матэрыялы, што асвятляюць старонкі жыцця паэта, назваць імёны асоб, якія раней лічыліся невядомымі. Так паступова, крок за крокам, мы высвятляем малавядомыя факты жыцця і дзейнасці песняра, адкрываем для сябе Купалу.

Каталог “Ты гэтых вачэй не забудзь...” створаны на аснове калекцыі фатаграфій паэта са збору музея і дапоўнены арыгінальнымі фота з дакументаў Янкі Купалы, а таксама фотакопіямі з перыядычнага друку і кінахронікі. У каталогу 241 фотаздымак паэта. З іх (з улікам і арыгіналаў, і копій) 101 партрэт і 140 групавых фотопартрэтаў; 146 арыгінальных фатаграфій і 95 фотакопій; 49 фота, вырабленых у фотаатэлье Вільні, Мінска, Пецярбурга, Полацка, Смаленска і іншых гарадоў, а таксама 16 аматарскіх здымкаў (І. Барашкі, К. Елісеева, У. Раждзественскага); 5 фотавыяў – з дакументаў паэта розных часоў; 4 уклэйкі ў кнігі.

Каталог мае суцэльную нумарацыю. Увесь матэрыял згрупаваны ў два раздзелы, у якіх фотадакументы падаюцца ў храналагічным парадку: 1) партрэтныя фота Янкі Купалы; 2) Янка Купала на групавых фотаздымках.

Пераважная большасць выяў добра вядомая навукоўцам, даследчыкам, літаратуразнаўцам, журналістам, усім, хто цікавіцца жыццём і творчасцю першага народнага паэта Беларусі. Але ёсць і раней невядомыя ці малавядомыя чытачам і даследчыкам.

Кожны фотаздымак суправаджаецца анатацыяй, якая ўключае наступную інфармацыю: назва; дата і месца стварэння (калі вядома); арыгінальнасць; аўтар фота ці назва фотаатэлье з указаннем населенага пункта, дзе яно знаходзілася (пры наяўнасці); памер (асобна фатаграфіі і паспарту / бланка) у сантыметрах (першая лічба – вышыня, другая – шырыня); ідэнтыфікацыйны нумар; штампы фотаатэлье, надпісы, подпісы; першая публікацыя (калі выяўлена); расшыфраванне фотаздымка (пры наяўнасці).

Ілюстрацыі знаходзяцца ў тэкставай частцы каталога, што дапамагае больш ярка і эмацыя-

нальна ўспрыняць асобу Янкі Купалы. Гэтую ж задачу вырашаюць змешчаныя тут успаміны і дакументальныя матэрыялы пра Купалу, гісторыю стварэння фатаграфіі, гістарычную падзею ці перыяд жыцця песняра, што дае магчымасць не толькі пазнаёміцца з абліччам першага народнага паэта Беларусі ў розныя гады жыцця, але і паказаць тагачаснае асяроддзе, адносіны да падзей, што адбыліся ў краіне і ўплывалі на лёсы людзей.

На жаль, у каталогу часам адсутнічаюць дагаванне і месца стварэння фатаграфіі, прозвішча фатографа, дата першай публікацыі, фота не заўсёды цалкам расшыфраваны, мы не веда-

ем імёнаў многіх людзей, іх стасункі з паэтам. Значыць, вывучэнне, навуковы аналіз калекцыі фотаздымкаў Янкі Купалы ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы працягваецца.

Спіс літаратуры

1. Купала, Я. На Узвіжэнне. Чарнавыя накіды / Я. Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 4. – С. 247.
2. Купала, Я. Магіла льва / Я. Купала // Поўны збор твораў : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1999. – Т. 6. – С. 91.
3. Ляшковіч, А. [Уступнае слова] / А. Ляшковіч // “Ты гэтых вачэй не забудзь...”: Фатаграфіі Янкі Купалы : каталог. – Мінск, 2014. – С. 7.

Выяўленчая купаліяна

Настасся ТРАФІМЧЫК,
вядучы навуковы супрацоўнік
Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь

“ЁН – КУПАЛА...”

ВОБРАЗ НАРОДНАГА ПАЭТА БЕЛАРУСІ ЯНКІ КУПАЛАЎ У ЖЫВАПІСНЫХ ТВОРАХ СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

УДК 069.5(476):75.041.5:821.161.3.09(092)Купала

У артыкуле разглядаюцца жывапісныя працы з фондаў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь, на якіх прысутнічае вобраз народнага паэта Беларусі Янкі Купалы. Звяртаецца ўвага на разнастайнасць мастацкай трактоўкі асобы пісьменніка, фактаў яго біяграфіі, значнасць яго фігуры для беларускай культуры.

Ключавыя словы: *Янка Купала, мастацкі вобраз, жывапіс, выяўленчая купаліяна.*

The article reviews paintings from the funds of the National Art Museum of the Republic of Belarus that depict the image of the national poet of Belarus Yanka Kupala. It draws attention to the diversity of the art interpretations of writer's personality, the facts of his biography, the significance of his figure for the Belarusian culture.

Натан Воранаў.
Партрэт Янкі Купалы. 1972 г.

Чароўны свет літаратуры, постаці аўтараў вядомых твораў заўсёды прыцягвалі ўвагу жывапісцаў, скульптараў, майстроў кніжнай і станковай графікі. Пісьменнікі таксама часта знаходзілі натхненне ў творах выяўленчага мастацтва. Літаратура і мастацтва, такім чынам, “бы двое блізнят неразлучных, якіх не ўявіць паасобку” [3, с. 374].

Адна з самых натхняльных, прывабных для мастакоў – асоба на-

роднага паэта Беларусі Янкі Купалы. Трыбун нацыянальнага адраджэння, ён стаў менавіта той гістарычнай фігурай, якая ці не найярчэй адлюстравала душу, характар і спадзяванні беларусаў. Факты біяграфіі паэта, героі яго твораў, але ў першую чаргу сама постаць песняра неаднаразова з’яўляліся на жывапісных палотнах. Мастацкая купаліяна ўвайшла асобным раздзелам у энцыклапедычны даведнік “Янка Купала” (1986), тым самым замацаваўшы права на вывучэнне гэтай істотнай часткі беларускага мастацтва XX–XXI стст. Сёння найбольш грунтоўнае выданне, прысвечанае вобразу паэта ў мастацтве, – альбом-каталог “Я адплаціў народу, чым моц мая магла”, які прэзентуе прадметы з калекцыі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы – найбуйнейшага захавальніка гістарычных дакументаў і твораў выяўленчай купаліяны.

Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь не прэтэндуе на ўсебаковае асвятленне жыцця і творчасці народнага паэта ў творах са сваіх збораў. І тым не менш уявіць калекцыю беларускага жывапісу без вобраза Янкі Купалы

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

каштоўныя карціны, створаныя мастакамі, якія асабіста ведалі паэта ці сустракаліся з ім, а значыць, маглі абапірацца на ўласныя ўспаміны.

Адным з такіх майстроў быў **Сцяпан Андруховіч**, які пазнаёміўся з Купалам у 1938 г. і часта гасціў у мінскім доме паэта. На партрэце ↓, напісаным у 1963 г., Купала паўстае ў дастаткова пазнавальным выглядзе: элегантны класічны касцюм-тройка, гальштук, свабодная, разняволеная поза, прыхаваная ўсмешка. Светлы нейтральны фон дазваляе засяродзіцца выключна на вобразе паэта, адзначыць для сябе падабенства не толькі партрэтнае, але і душэўнае, якое раскрывае нам характар песняра. Па ўспамінах сучаснікаў, Янка Купала быў чалавекам вялікага сэрца, “чулай душы, чэсны і праўдзівы ад прыроды” [5, с. 61], яму былі ўласцівы сціпласць і тонкі гумар.

Цікавасць да жыцця і творчасці Купалы, жаданне зафіксаваць вобраз паэта жывапіснымі сродкамі асабліва ўзрасталі па меры набліжэння юбілейных дат. У 1972 г. у Дзяржаўным мастацкім музеі БССР (цяпер Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь) прайшла выстава беларускіх мастакоў, прысвечаная 90-годдзю з дня нараджэння народных паэтаў Янкі Купалы і Якуба Коласа. На гэтай выставе экспанаваліся партрэт Купалы **Натана Воранава** ↓. Мастак і паэт пры жыцці ніколі не сустракаліся, але асабістае захапленне творчасцю Янкі Купалы, любоў да спадчыны песняра дапамаглі Н. Воранаву стварыць запамінальны вобраз. Мастацтвазнаўца П. Герасімовіч, даючы ацэнку гэтаму твору, пісаў: “Мастак падкрэслівае прывабнасць, дабрыву Янкі Купалы, тую ўнутраную прыгажосць, якая так захапляла людзей вакол” [2, с. 25]. Разам з тым, як нам бачыцца, Н. Воранаву ўдалося максімальна дакладна перадаць няпросты псіхалагічны стан народнага паэта, паказаць Купалу асвечаным арэалам не толькі героя, прарока, але і пакутніка. Ушанаваны і ўганараваны майстар паэтычнага слова глядзіць з палатна як быццам міма нас, у задумным позірку вачэй – стомленасць, перажыванні, боль і ўспаміны, нямногія

з якіх поўняцца радасцю. А яшчэ – усведамленне, што і ў будучыні не будзе лягчэй. На лацкане пінжака – ордэн Леніна, атрыманы Купалам у 1939 г. (“Нібы цудоўная кветка, / Ордэн галубіць мне грудзі. <...> Будзе ён мне талісманам, / Зоркай маёй пуцяводнай” [1, с. 142]). Але перад гэтай высокай узнагародай паэт прайшоў праз допыты ў ДПУ, пагрозы арышту і спробу самагубства. Ці не занадта высокі кошт? Нягледзячы на знешні спакой Купалы на палатне, вочы паэта выдаюць самотны жал, расказваюць нам пра няпросты і пакручасты лёс.

Дзве названыя працы паказваюць народнага паэта ў абліччы, найбольш знаёмым большасці – мужчына ў гадах у строгім касцюме. Мы прывыклі ўспрымаць народных паэтаў у вельмі паважаным узросце, забываючы пра тое, што росквіт творчай энергіі, стварэнне асноўных, праграмных твораў прыпадае, як правіла, на маладыя гады. Купала не выключэнне. Між тым партрэты, якія прэзентуюць маладога паэта, сустрэнеш не так часта.

Адзін з іх – партрэт песняра, напісаны ў 2007 г. народным мастаком Беларусі **Гаўрылам Вашчанкам**. У працы “**Нараджэнне Купалы**” ↓ мастак звяртаецца да сімвалічных асацыяцый і пераносіць нас на бераг ракі, дзе моладзь святкуе Купалле. На пярэднім плане – даволі схематычная, але цалкам пазнавальная выява маладога Янкі Купалы, нараджэнне якога прыйшлося на старажытнае свята, тым самым вызначыўшы выбар псеўданіма. Будучы песняр – увесь у залатым ззянні, якое ідзе ад купальскага вогнішча. Юнак бы набіраецца сіл і творчага запалу ад гэтага асаблівага боскага святла і нараджаецца яшчэ раз ужо як паэт. На другім беразе ракі хлопцы і дзяўчаты водзяць карагоды, а недалёка ад Купалы – выява дзяўчыны з вянком у руках, якая быццам збіраецца ўганаравана творцу той неверагоднай народнай славай, што чакае яго ў будучыні.

Падобныя сімвалічна-абагульненыя падыходы ў адлюстраванні паэта сустракаюцца не так часта. Значна больш распаўсюджаны класічныя выявы песняра, напісаныя паводле яго прыжыццёвых фота. Малады рамантычны вобраз Янкі Купалы прэзентаваў у 1981 г. **Міхаіл Савіцкі** ↓ (сёння гэтую працу можна ўбачыць у пастаяннай экспазіцыі Мастацкай галерэі Міхаіла Савіцкага). Задумены паэт сядзіць у крэсле, трымаючы ў руках кнігу. Паўстае ён перад намі такім, якім мы бачым яго на фотаздымках 1908–1909 гг.: апрануты з іголачкі, па апошнім модзе свайго часу ў касцюм тройку з шаўковым гальштукам-самавязам. Дагледжаны прычоска і англійскія вусы выдаюць прадстаўніка багемы, які, аднак, прытрымліваючыся модных павеваў, робіць гэта без эпажажу і фанатызму. На твары Купалы чы-

таецца творчы роздум. Магчыма, у гэты момант нараджаюцца паэтычныя радкі. М. Савіцкі ўдала перадаў ці не самыя яркія асаблівасці характарау песняра, засведчаныя шматлікімі ўспамінамі сучаснікаў: стрыманасць, заглыбленасць у сябе, жаданне больш слухаць, чым гаварыць самому. Менавіта гэты партрэт лёг у аснову паштовай маркі, выпушчанай Міністэрствам сувязі і інфарматызацыі ў 2017 г. з нагоды 135-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы.

Вялікі прастор для творчага самавыяўлення мастакоў дае біяграфія Купалы. Яскравыя эпізоды з жыцця пісьменніка не раз станавіліся сюжэтамі тэматычных карцін, даючы жывапісцам магчымасць адлюстраваць паэта ў кантэксте часу, поруч з яго сучаснікамі, сябрамі, паплечнікамі.

Значную ролю ў станаўленні Янкі Купалы як літаратара адыгралі віленскі і пецяўбургскі перыяды яго біяграфіі. У 1908–1909 гг. ён жыў у Вільні, дзе адбылося яго асабістае знаёмства з Браніславам Эпімахам-Шыпілам – выдатным дзеячам беларускай культуры, выдаўцом, фалькларыстам, літаратуразнаўцам. У выдавецтве “Загляне сонца і ў наша аконца”, арганізаваным Эпімахам-Шыпілам у 1906 г. у Пецяўбургу, выйшаў першы зборнік Янкі Купалы – “Жалейка”. Менавіта Браніславаў Іванавіч дапамог Купалу з паступленнем на агульнаадукацыйныя курсы А. Чарняева ў Пецяўбургу і аказваў усебаковую падтрымку маладому літаратару. На працягу ўсяго перыяду навучання Купала жыў на кватэры Б. Эпімаха-Шыпілы, у своеасаблівым “беларускім штабе” (Цішка Гартны), дзе бывалі многія дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэння, навукі і культуры – Язэп Драздовіч, Антон Грыневіч, Браніслаў Тарашкевіч, Змітрок Бядуля, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Вацлаў Ластоўскі і інш.

Якраз адной з такіх сустрэч у Пецяўбургу ў кватэры Эпімаха-Шыпілы на Васільеўскім востраве прысвечана праца беларускага мастака **Абрама Кроля “Янка Купала і Цётка ў Пецяўбургу”** (1954) \perp . Шмат гадоў супрацоўнічаючы з рознымі музеямі, афармляючы экспазіцыі, у тым ліку музея Янкі Купалы ў Мінску, А. Кроль працаваў з архіўнымі матэрыяламі, дакументамі і фотаздымкамі, якія потым знаходзілі ўвасабленне ў жывапісе.

Абрам Кроль – мастак-апавядальнік. Ён імкнуўся да нагляднасці вобразаў, яснасці сюжэта. Да падрыхтоўкі карціны жывапісец падышоў надзвычай адказна. У Маскве ён адшукаў былога кіраўніка Беларускага навукова-літаратурнага гуртка студэнтаў Пецяўбургскага ўніверсітэта Я. Хлябцэвіча (некаторыя пасяджэнні гуртка праходзілі ў кватэры Б. Эпімаха-Шыпілы), у Пецяўбургу рабіў замалёўкі той самай кватэры, дзе жыў Янка Купала. Акрамя таго,

у стварэнні вобраза паэта А. Кролю дапамаглі яго асабістыя ўспаміны ад сустрэч з Купалам. І няхай блізім сяброўствам мастак пахваліцца не мог (гэта, хутчэй, былі кароткія сустрэчы ў Мінску ў мастацкім аддзеле Белдзяржвыда, дзе тады працаваў Кроль і куды часта наведваўся Купала), аднак вострае мастакоўскае вока зафіксавала ў памяці постаць паэта, “яго твар, усмешлівыя і ўважлівыя вочы, тое, як ён хадзіў, размаўляў, спыняючыся, прыкурваў, павесіўшы на руку нязменную палку з закругленай паліраванай будавешкай” [4, с. 16].

На палатне пясняр у коле сяброў і аднадумцаў – Алаізы Пашкевіч (Цёткі), Яўгена Хлябцэвіча, Браніслава Эпімаха-Шыпілы – чытае свае вершы. Ён звернуты ў асноўным да Цёткі, паэткі, з якой яго звязвалі цёплыя сяброўскія адносіны, агульнасць поглядаў, імкненняў і спадзяванняў. Па ўспамінах сучаснікаў, Купала “не вельмі любіў чытаць свае вершы, часцей за ўсё прапаноўваў каму-небудзь з гасцей зрабіць гэта замест сябе. <...> Калі прасілі яго самога прачытаць што-небудзь новае, то заўважна было, як Купала мяняўся знешне. Ён станавіўся сур’ёзным, знікала купалаўская ўсмешка... пачынаў чытаць паволі, з паўзамі, то сур’ёзна, то з сумам...” [6, с. 41].

На карціне звяртае на сябе ўвагу расчыненнае акно, праз якое ў пакой пранікае сонца. У гэтым нам бачыцца не толькі адсылка да ўжо згаданай выдавецкай суполкі, але і ўказанне на асаблівую азоранасць гэтай сустрэчы геніем вялікага песняра, яе выключнасць.

Яшчэ адной сустрэчы з Цёткай прысвечана праца **“Янка Купала і Цётка ў Вільні”** (1976) \perp **Леаніда Дударэнкі**. Напісаная, верагодна, да 100-годдзя паэтэсы, карціна паказвае нам творцаў на фоне горада, які быў знакавым у іх біяграфіях. Строгая выява Цёткі ў профіль колерава вылучаецца на палатне, прыцягвае да сябе ўвагу. Купала, што сядзіць побач, наадварот, як быццам зліваецца з гарадскімі мурамі, становіцца арганічнай часткай Вільні, увасабленнем яе беларускага духу. Блізкасць колеравай гамы касцюма Купалы і будынкаў, на фоне якіх ён адлюстраваны, наводзіць на думку, ці не з’яўляецца вобраз песняра ўспамінам Цёткі пра тыя шчаслівыя часы, калі, з’яднання адзінымі памкненнямі, яны сустракаліся ў Вільні. Асабістае знаёмства паэтаў адбылося ў Пецяўбургу, але Вільня аказалася тым месцам, што моцна зблізіла Купалу і Цётку на літаратурных сустрэчах і вечарах Беларускага клуба, падчас сяброўскіх спрэчак на кватэры ў Цёткі, напоўніла іх адносіны асаблівай сардэчнасцю і цеплынёй.

Менавіта ў Вільні ўпершыню была пастаўлена камедыя “Паўлінка”. Але, хіба, больш гучна пра сябе заявіла другая пастаноўка, арганізава-

ная 9 лютага (па ст. ст.) 1913 г. у сталіцы Расійскай імперыі Беларуска-літаратурным гуртком студэнтаў Пецябургскага ўніверсітэта. Гэтую знакавую старонку з гісторыі нацыянальнага тэатра ўзнавіў пры дапамозе мастацкіх сродкаў на карціне **“9 лютага. Пецябургская прэм’ера”** (1982) ↓ народны мастак Беларусі **Уладзімір Тоўсцік**. Жывапісец адлюстравваў заключны, надзвычай эмацыйны момант – выхад аўтара п’есы разам з артыстамі на паклон. Выканаўца ролі Паўлінкі – Паўліна Мядзёлка – успамінала: “...спектакль ішоў гладка, без запінак. А як скончыўся – гром воплескаў, крыкі прымуслі нас не раз выходзіць на сцэну і кланяцца. Асабліва доўга выклікалі аўтара. Разоў з дзесяць Янка, узяўшы за руку мяне, выходзіў на сцэну” [5, с. 53]. Удзячны публіцы Купала на карціне Тоўсціка ў акружэнні тых, з кім па праве мусіць быць падзелены гэты агульшальны поспех: Паўліна Мядзёлка, муза песняра і правобраз галоўнай герані, Уладзіслаў Эпімах-Шыпіла, арганізатар пастаноўкі і выканаўца ролі Пустарэвіча, ужо згаданыя сябры і паплечнікі паэта Яўген Хлябцэвіч і Браніслаў Эпімах-Шыпіла, а таксама Аляксандр Ярэміч, доктар і мецэнат, дзякуючы фінансавай падтрымцы якога ў 1913 г. убачыў свет трэці зборнік Купала **“Шляхам жыцця”**.

Біяграфія Купала, кола яго кантактаў, як бачым, даюць магчымасць мастакам аддаць даніну павагі не толькі паэту, але і іншым выдатным дзеячам беларускай культуры, вобразы якіх па тых ці іншых прычынах не так часта з’яўляюцца на жывапісных палотнах. У 1982 г. жывапісец **Фелікс Янушкевіч** напісаў працу **“Янка Купала і Браніслаў Тарашкевіч”** ↓. Стваральнік першай беларускай граматыкі Б. Тарашкевіч быў знаёмы з Купалам яшчэ па Пецябургу. Маладыя людзі даволі блізка сышліся, нягледзячы на розніцу ва ўзросце (паэт быў старэйшы на 10 гадоў). На карціне Ф. Янушкевіча мы быццам прысутнічаем пры дыялогу двух дзеячаў, назіраем за іх сустрэчай у варшаўскіх Лазенках, якая адбылася, па ўсім відаць, у кастрычніку 1925 г. падчас замежнай камандзіроўкі Купала ў Чэхаславакію і Германію. Фігуры суразмоўцаў у светлых плашчах кантрасна вылучаюцца на фоне цёмнага начнога неба. Тарашкевіч, відавочна, прамаўляе (пра гэта сведчыць яго адкрытая пастава і жэстыкуляцыя, характэрная для гутаркі). Купала ўважліва, сканцэнтравана слухае сябра. Пэўнае падабенства двух суразмоўцаў, якое праглядаецца не толькі ў адзенні, але і ў знешнім вобліку, наводзіць на думку аб духоўнай еднасці Купала і Тарашкевіча, падтрымцы адзін аднаго. А аб’ядноўвала іх адданасць Бацькаўшчыне, непакісная вера ў лепшую будучыню сваёй краіны і жаданне зрабіць для Айчыны як мага больш.

Менавіта такіх блізкіх па духу людзей заўсёды выбіраў для свайго акружэння Янка Купала. Сярод іх апынуўся і пісьменнік Кузьма Чорны, якога народны пясняр вельмі любіў і шанавваў. Чуласць да людзей, спагадлівасць і душэўная цеплыня, уважлівасць да чалавека з народа, да яго жыцця і думак ядналі пісьменнікаў. Іх шчырае сяброўства працягвалася да смерці Купала. Мастак **Хаім Ліўшыц** у працы **“Янка Купала і Кузьма Чорны ў Пячышчах у 1942 годзе”** (1963) ↓ падаў эпізод з апошняга года жыцця Купала. Пасля пачатку Вялікай Айчыннай вайны народны паэт быў вымушаны тэрмінова эвакуявацца ў Казань, куды была накіравана Акадэмія навук БССР. За 30 км ад Казані, на пераправе сяла Пячышчы, паэт пазнаёміўся з дырэктарам млыназавода Іванам Наякшыным і па запрашэнні апошняга пасяліўся ў кватэры дома, які знаходзіўся на тэрыторыі прадпрыемства. Гэтая кватэра стала апошнім прытулкам Янкі Купала. Тут ён пражыў з 13 лістапада 1941 г. да 13 чэрвеня 1942 г., калі выправіўся ў Маскву, дзе нечаканая смерць 28 чэрвеня 1942 г. спыніла яго жыццё.

Кузьма Чорны ў час вайны, будучы рэдактарам газеты “Звязда”, некаторы час жыў у Казані ў гасцініцы “Татарстан”, дзе месцілася рэдакцыя выдання. Пісьменнікі перыядычна наведвалі адзін аднаго, разам удзельнічалі ў радыёмітыngu беларускага народа ў Казані (1942).

На карціне Х. Ліўшыца перад намі паўстае невялікі пакой, дзе правёў апошнія месяцы свайго жыцця народны паэт. Дэталёва ўзноўлена абстаноўка – ложка з геаграфічнай картай над ім, печка, этажэрка з кнігамі, стол з газетамі, паперамі і лістамі палявой пошты, а таксама рэпрадуктар, да паведамлення з якога прагна прыслухоўваюцца Янка Купала і Кузьма Чорны. Трэба адзначыць, што радыёрэпрадуктар у кватэру Купала паставілі адразу па прыездзе паэта (яшчэ адзін у Пячышчах быў толькі на будынку сельсавета). Пясняр вельмі турбаваўся пра родную Беларусь, акупаваную гітлераўцамі, і пільна сачыў за апошнімі навінамі, з вялікім хваляваннем успрымаў кожную вестку. Х. Ліўшыцу ўдалося перадаць не толькі цяжкую атмасферу ваеннага часу, падых драматычнага 1942-га, але і адзінства псіхалагічнага стану пісьменнікаў – смутак, боль і трывогу за будучыню. Нягледзячы на тое, што Янка Купала пададзены са спіны і яго фігура заглыблена ў ценё, ён усё адно паўстае як цэнтральны персанаж, на ім сканцэнтравана ўвага гледача. Апануты ў паліто, заспеты нечаканай весткай, пясняр не прысаджаецца, не распранаецца, а стаіць ля стала, увесь унутрана засяроджаны.

Жывапісныя творы, на якіх паказаны Янка Купала, далёка не заўсёды ўяўляюць сабой прыклад ілюстраванай храналогіі жыцця паэ-

та. Паколькі пясняр стаў адной з цэнтральных постацей нацыянальнага адраджэння, яго вобраз інтэрпрэтаваўся шэрагам мастакоў з пункту гледжання своеасаблівага сімвала нацыі, яе сумлення.

Так, выяву Купалы бачым у трыпціху **Уладзіміра Стэльмашонка** “*Сыны Радзімы*” (1970). Гісторыя сям’і мастака была незвычайным чынам звязана з народным паэтам. Бацька У. Стэльмашонка, славуты хірург І. Стэльмашонак, у 1930 г. ратаваў жыццё Янкі Купалы пасля спробы самагубства. Сам жывапісец, па ўспамінах жонкі, мастацтвазнаўцы І. Назімавай, згадваў, як у дзяцінстве яго гушкала на каленях цётка Уладзя, спадарожніца жыцця Купалы. Творчасць песняра мела вялікі ўплыў на мастака. Нядзіўна, што менавіта яго вобраз ён выбраў для сваёй карціны, дзе імкнуўся паказаць нацыянальны характар беларускага народа, яго жыццёвую пазіцыю. Героямі трыпціха сталі людзі самаадданага патрыятычнага пачуцця. У цэнтральнай частцы пад назвай “Праўда” – першы ў рэспубліцы кавалер ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга беларускі селянін М. Менчукоў, побач з якім мастак напісаў вобраз Маці-Радзімы. Правая частка трыпціха – “Сыны” – паказвае слаўных прадстаўнікоў беларускага народа, людзей, якіх яднае грамадзянская адказнасць: удзельнік штурму Зімянга палаца, герой грамадзянскай вайны А. Салавей, адзін з кіраўнікоў партызанскага руху, старшыня першага калгаса-мільянера ў СССР К. Арлоўскі, арганізатар і кіраўнік партызанскага руху на Віцебшчыне М. Шмыроў, а таксама “ўсебеларускі стараста” А. Чарвякоў. Як сімвал творчай моцы народа, яго заветных мар і надзей выступае вобраз Янкі Купалы ў левай частцы трыпціха, якая называецца “Паэт”.

Купала прысутнічае і яшчэ ў адной працы **У. Стэльмашонка** з фондаў Нацыянальнага мастацкага музея – “*Слова аб Беларусі*” (1972) ↓. Пры стварэнні гэтага своеасаблівага групавога партрэта выдатных беларускіх асветнікаў, пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў жывапісец звяртаецца да багатай спадчыны народнага мастацтва. Каларыт палатна ўзнаўляе ў памяці вышытыя ручнікі, даматканыя дываны. Падкрэсленыя контуры, арнаментальныя матывы, уключаныя ў кампазіцыю тэксты надаюць твору характар плаката, дэкаратыўнага пано. Янка Купала ў вышыванай кашулі, са зборнікамі “Жалейка” і “Спадчына” ў руках адлюстраваны побач з Якубам Коласам. Іх імёны нярэдка прамаўляюцца разам. Пісьменнікі амаль у адзін час выйшлі на літаратурную ніву, дэкларуючы права свайго народа на годнае жыццё, скіроўваючы яго на шлях свабоды і незалежнасці, умацоўваючы яго сілы. Будучы, па трапным выразе Якуба Коласа, як

два яблыкі на адной галінцы, што растуць побач і не зрастаюцца, кожны з песняроў меў асобны творчы лёс, сваю манеру і ўласны стыль.

Роўнавялікасць класікаў беларускай літаратуры дэманструе на карціне “*Сейбіты*” (1972) ↓ народны мастак Беларусі **Міхаіл Савіцкі**. Натхняючыся традыцыямі старажытнарускага іканапісу, аўтар выкарыстаў матыў прадстаяння, узводзячы вобразы Янкі Купалы і Якуба Коласа да ўзроўню святых. У цэнтры – своеасаблівая Мадонна ў выглядзе беларускай сялянкі, якая ўвасабляе Беларусь. Злева і справа – два прарокі, сейбіты беларускай мовы і літаратуры, народныя паэты з радкамі са сваіх твораў як з малітоўнымі тэкстамі. Насычаны чырвоны колер, які запаўняе палатно, сімвалізуе творчую энергію, трыумф жыцця, але разам з тым і пакуты, напружанасць і складанасць як творчага шляху пісьменнікаў, так і лёсу, што выпаў на долю роднай краіны.

Такім чынам, нават разгляд параўнальна невялікай калекцыі жывапісных выяў Янкі Купалы са збораў Нацыянальнага мастацкага музея, створаных у розныя часы мастакамі з рознымі манерамі, розным поглядам на творчасць песняра, дазваляе прасачыць асаблівасці ў трактоўцы вобраза народнага паэта. Працы, дзе Янка Купала выяўлены аднаасобна, заглыбляюць нас у яго характар, знаёмяць з яго індывідуальнасцю. Групавыя партрэты, напісаныя на аснове фактаў біяграфіі, валодаюць дакументальна-інфармацыйнай каштоўнасцю, даюць магчымасць прыгледзецца да акружэння паэта і тым самым зрабіць выснову аб яго ўласным светапоглядзе. Карціны, на якіх Купала выступае вобразам-сімвалам, раскрываюць перад намі знакавае асобы песняра для беларускай гісторыі і культуры.

Імя Янкі Купалы, яго творчасць, яго мастацкі вобраз працягваюць хваляваць кожнае новае пакаленне, нягледзячы на аддаленасць у часе. Спадзяёмся, што мастацкая купаліяна будзе мець годны працяг, які знойдзе сваё пачэснае месца ў фондах Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

Спіс літаратуры

1. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1998. – Т. 5. – 278 с.
2. **Натан Воранаў** / аўт. тэксту і скл. Н. Л. Сяліцкая. – Мінск : Беларусь, 2016. – 94 с.
3. **Стасов, В.** Избранные сочинения : в 3 т. / В. Стасов. – М. : Искусство, 1952. – Т. 1. – 736 с.
4. **Сурскі, А. А.** Абрам Кроль / А. А. Сурскі. – Мінск : Беларусь, 1986. – 55 с.
5. **Такі ён быў** : успаміны пра Янку Купалу / склад. І. К. Жыдовіч. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 364 с.
6. **Успаміны пра Янку Купалу** / склад. А. Кулакоўскі і Н. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 271 с.

Вераніка ЯРМАЛІНСКАЯ,
доктар мастацтвазнаўства

“МНЕ СНЯЦЦА СНЫ АБ БЕЛАРУСІ...”

ЯНКА КУПАЛА І БЕЛАРУСКІ ТЭАТР

Гісторыю беларускага тэатра немагчыма ўявіць без імя Янкі Купалы, без яго драматургіі, хоць напісаны ім толькі чатыры п’есы: “Паўлінка”, “Раскіданае гняздо”, “Прымакі” і “Тутэйшыя”. Кожны з гэтых твораў карыстаецца асаблівай увагай у кожным тэатры. Нельга не заўважыць і таго станоўчага ўплыву, які робіць класіка на акцёраў, на ўсіх стваральнікаў спектакля.

“ПАЎЛІНКА” – ФЕНОМЕН НЕМАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ

Купалаўская камедыя “Паўлінка”, напісаная ў 1912 г., вось ужо больш за стагоддзе не сыходзіць з рэпертуару айчыннага тэатра. Упершыню яна была пастаўлена Беларускім музычна-драматычным гуртком у Вільні у 1913 г. Газета “Наша Ніва” пісала: «Вечарынка 27 студзеня была незвычайная: ставілі на сцэне першы раз “Паўлінку”, сцэнічны абразок у двух актах Янкі Купалы... Аўтар патрапіў жыва выразіць тыпы дробнай засцяпковай шляхты, выказаўшы гэтым вялікую знаёмасць жыцця беларускага сялянства, чуваць было, што гэта не робленыя, а жывыя тыпы нашай вёскі... У зале панавалі дзіўны настрой: вось здавалася, што гэта адна згодная сямейка сабралася на нейкае мілае свята, гэтак было ўсім весела і міла» (1.02.1913). Можна адзначыць і прыкметныя пастаноўкі “Паўлінкі” на прафесійнай сцэне: Беларускага дзяржаўнага тэатра (1920), Беларускага дзяржаўнага другога тэатра (1936).

У “Паўлінцы” сышліся адразу некалькі момантаў, якія робяць гэты феномен сапраўднай спадчынай беларускага народа. П’еса, напісаная геніем беларускай літаратуры Янкам Купалам, стала сапраўды класічнай: вечная гісторыя няпростага кахання ў выдатным моўным абрамленні не можа надакучыць публіцы. Аўтар стварыў цэлую галерэю пазнавальных народных вобразаў, у тым ліку важкі для беларускай літаратуры і культуры ў цэлым жаночы вобраз Паўлінкі, рашучай, кемлівай дзяўчыны з незалежным характарам. П’еса мае даўнюю сувязь менавіта з Тэатрам імя Янкі Купалы, які не толькі названы ў гонар паэта, але і з’яўляецца першым прафесійным драматычным тэатрам краіны. На аснове пастаноўкі 1913 г., паказанай 15 жніўня ў Радашковічах, Ф. Ждановіч у 1920 г. перанёс камедыю на сцэну БДТ-1. У 1927 г. спектакль на сцэне тэатра быў адноўлены ў прачытанні рэжысёра Е. Міровіча.

Адметнасць жа пастаноўкі, якая ідзе сёння, у тым, што яна – са сваёй доўгай складанай гісторыяй, з мільённымі праглядамі – пераўтварылася ў сапраўдную легенду, стала візітоўкай Купалаўскага тэатра і класічнага беларускага тэатра ў цэлым. Пастаўленая ўпершыню ў 1944 г. у Томску, дзе тэатр падчас Вялікай Айчыннай вайны знаходзіўся ў эвакуацыі, “Паўлінка” Л. Літвінава (а таксама мастака Б. Малкіна і кампазітара Я. Цікоцкага) не сыходзіла з тэатральнага рэпертуару і цяпер ідзе на сцэне тэатра ў тым жа самым мізансцэніраванні і ў адрэстаўраваных у арыгінальным выглядзе дэкарацыях. Асобы, што маюць дачыненне да ўзнікнення феномена купалаўскай “Паўлінкі” і да падтрымкі яе шматгадовага легендарнага жыцця на сцэне, сапраўды ўклалі ў яе душу і стварылі знакавы мастацкі твор, у якім жыве душа беларускага народа.

Для купалаўскіх артыстаў розных пакаленняў “Паўлінка” стала сапраўднай школай майстэрства. У розныя гады ў ролях Сцяпана Крыніцкага выступалі Уладзімір Дзядзюшка, Эдуард Шапко, Павел Кармунін, Генадзь Аўсяннікаў, Генадзь Гарбук. Альжбету выконвалі Лідзія Ржэцкая, Раіса Кашэльнікава, Яўгенія Кавалёва, Марыя Захарэвіч, Галіна Бальчэўская, Агату – Вера Пола, Галіна Макарава, Алена Рынковіч, Марыя Зінкевіч, Лілія Давідовіч, Наталля Качаткова; Паўлінку – Раіса Кашэльнікава, Лідзія Драздова, Бірута Дакальская, Лідзія Шынка, Ала Доўгая, Іна Усовіч, Таццяна Ліцвіненка, Юлія Шпілеўская і інш. Сёння ў ролі Паўлінкі на сцэну выходзіць Анастасія Варанкова.

Купалаўскі спектакль нібы своеасаблівы рэдкі музейны экспанат у сучаснай тэатральнай прасторы. І кожны вобраз у ім – дыямент. Адзін з самых прыкметных і цікавых – вобраз пана Быкоўскага, які ў розныя часы на купалаўскай сцэне стваралі Барыс Платонаў, Тадэвуш Кін-Камінскі, Здзіслаў Стома, Арнольд Памазан, цяпер – Міхаіл Світа.

Многія крытыкі адразу ж заўважылі падабенства Якіма Сарокі з самім Янкам Купалам. І ніхто сёння гэта не аспрэчвае. Але магчыма і тое, што Быкоўскі ў нечым таксама падобны на Купалу. Калі зазірнуць ва ўспаміны Паўліны Мядзёлкі, то там можна знайсці шмат цікавага. Яна прыгадвае свае першыя сустрэчы з паэтам як з модна апранутым франтам, які сарам-

ліва апускаў вочы і не ўмеў весяліцца. І толькі баявая, жыццярэдасная Алаіза Пашкевіч магла выцягнуць яго патанцаваць. Можна дапусціць, што Якім Сарока і Адольф Быкоўскі – два бакі, дзве праявы адной асобы. “Думаецца, што іронія, з якой ставіцца Купала да Быкоўскага, – ёсць пэўным чынам і самаіронія. Купалу нават у самых вялікіх жыццёвых выпрабаваннях, рэдка калі здраджвала пачуццё гумару...” – адзначаў П. Васючэнка.

Ганарысты пан у цэнтры ўвагі ў традыцыйным сюжэце аб тым, як бацька стараецца выдаць замуж прыгожую дачку за немаладога, але знатнага і багатага чалавека. Гэты сюжэт характэрны не толькі для беларускай літаратуры. Ён нібы працягвае вядомыя сітуацыі з еўрапейскай антычнай і сярэднявечнай культуры. Дастаткова прыгадаць навелы Бакача, шэкспіраўскія і мальераўскія камедыі... Вобраз пана Быкоўскага не менш цікавы, чым вобразы Тарцюфа ці Дон Жуана. А яго роля ў драматычным спектаклі – адна з самых складаных. Невыпадкова, што на купалаўскай сцэне больш як тры дзесяцігоддзі яе бліскуча выконваў А. Памазан.

“Паўлінка” ставілася і ў некаторых абласных тэатрах Беларусі, у Мазырскім драматычным тэатры імя Івана Мележа, у народных калектывах, але ні адзін з гэтых спектакляў не меў такога поспеху і такой багатай сцэнічнай гісторыі, як “Паўлінка” Тэатра імя Янкі Купалы. Важна адзначыць і тое, што мастацкі густ кожнага выхоўваецца дзякуючы існаванню такіх культурных феноменаў, як “Паўлінка” ў пастаноўцы Л. Літвінава. Удалае адлюстраванне беларускага характару робіць гэтую камедыю цікавай самым розным групам глядачоў: беларусам і іншаземцам, дарослым і дзецям. І тэатральная, і глядацкая супольнасць мае цудоўную магчымасць дакрануцца да жывой беларускай мовы. Такім чынам, купалаўская “Паўлінка” выконвае значныя сацыяльныя і культурныя функцыі: функцыі сацыялізацыі, кансалідацыі, выхавання мастацкага густу, фарміравання і падтрымкі нацыянальнай ідэнтычнасці, спрыяння дыялогу паміж пакаленнямі.

“РАСКІДАНАЕ ГНЯЗДО”, “ПРЫМАКІ”, “ТУТЭЙШЫЯ”

“Раскіданае гняздо” напісана ў 1913 г., упершыню пастаўлена ў 1917 г. Першым таварыствам беларускай драмы і камедыі. Прыкметнай была пастаноўка Беларускага дзяржаўнага тэатра (1921). Газета “Звязда” пісала: “...цудоўная п’еса, якая ідзе зараз у Беларускам дзяржтэатры лепшага беларускага паэта Янкі Купалы, глядзіцца з глыбокай увагай. Яе трэба як мага хутчэй павесці ў вёску, да беларускага сялянства, якому яна нагадае многае з нядаўняга мінулага...”

(16.04.1921). Яркімі ў гісторыі беларускага тэатра сталі пастаноўкі Тэатра імя Якуба Коласа (1951), Тэатра імя Янкі Купалы (1972). У 1997 г. п’есу паставіў Б. Луцэнка на сцэне Дзяржаўнага акадэмічнага рускага драматычнага тэатра імя М. Горкага (сцэнаграфія У. Чарнышова і А. Удавічэнкі).

Спектакль Рускага тэатра імя М. Горкага вызначаўся сучаснай пабудовай тэмпа-рытмічнай структуры сцэнічнага відовішча. Адно з асноўных месцаў у ім займала музыка, па-майстэрску знітаваная з пластыкай і драматычнымі дыялогамі персанажаў. Пастаноўшчык свядома не засяроджваў увагу на побытавых дэталях і рэчах, напоўніўшы сцэнічнае відовішча сапраўднай паэзіяй і шчырымі чалавечымі пачуццямі.

Мастацкае афармленне спектакля падкрэслівала паэтычнасць рэжысёрскай задумы. Этнаграфічныя прадметы, уведзеныя ў сцэнічную прастору, сціплыя касцюмы персанажаў па колеравай гаме ўдала дапаўнялі адзін аднаго, падкрэслівалі не толькі гармонію і прыгажосць рэчаў і прыроды, але і ўяўную, крохкую цішыню і спакой, якія могуць вельмі хутка ператварыцца ў варожасць, нядобразычлівасць і няўтульнасць. І ў пацвярджанне гэтаму зусім нечакана ў спакойную плынь сцэнічнага аповеду ўпісваўся вялікі драўляны крыж, які ўносіў на плячах Сымон. Цяжкі крыж станавіўся своеасаблівым знакам, сімвалам сямейнай драмы: так ці інакш, усе мы нясем па жыцці свой крыж, свае пакуты, абавязкі і абяцанні.

Спектакль у пастаноўцы Б. Луцэнкі вызначаўся цікавымі акцёрскімі работамі. Пяшчотны, мяккі вобраз Марылі стварала актрыса Вольга Клебановіч. Яе гераіня была занадта хворая і кволая, але ў ёй жыла бясконца крыніца дабрывы і любові да родных. Кранальнай, рамантычнай паўставала перад глядачом Зоська ў выкананні актрысы Аксаны Лясной. Побач з ёю Данілка (Валянцін Серада) здаваўся крыху недарэчным і блазнаватым. Моцным і занадта зямным выглядаў Сымон (Аляксей Шадзько). Прыцягальным вобразам у спектаклі быў Стары ў таленавітым выкананні Віталія Быкава. Яго характар нібы канцэнтраваў у сабе даўно забытую міласэрнасць і чалавечнасць. Герой В. Быкава быў вельмі памяркоўным, разважлівым і мудрым. Увесь час хацелася прыслухоўвацца да яго нетаропкай гаворкі, прыгожага слова. Ён пагаджаўся з цярплівасцю Марылі, але і не перашкаджаў Сымону ісці сваім шляхам да свабоднага жыцця.

Спектакль “Раскіданае гняздо” Рускага тэатра імя М. Горкага быў адметным у рэпертуары. І не толькі таму, што ішоў на беларускай мове і ў ім беражліва вымаўлялася кожнае слова класіка. Пастаноўка прыцягвала да сябе ўвагу, бо была прачытана тэатрам таленавіта, шчыра і сучасна.

“Прымакі” Янкі Купалы – адна з самых буфанадных п’ес класіка. Яна не прэтэндуе на складанасць і філасофскія разважанні. Звычайны народны лубок, які нельга ўявіць без вадэвільных прыёмаў і гумару. Гэта адзіны твор Янкі Купалы, дзе першаступеннай становіцца відовішчанасць. У ім увага засяроджваецца на смешных, нават пікантных і недарэчных, сітуацыях. “Прымакі” Купалы сёння з поспехам ідуць на малой сцэне Брэсцкага тэатра драмы і музыкі (рэж. В. Янавец). Сцэнаграфія В. Лесіна падкрэслена яркая – амаль увесь пакой, дзе адбываецца дзеянне – у арнаментавых перапляценнях чырвоных, зялёных, жоўтых тканін. Магчыма, дзякуючы такому бачанню мастака спектакль і ўяўляе сабой свята, дзеянне ж яго і на самай справе адбываецца ў вялікае свята – другі дзень Тройцы. З афармленнем удала спалучаюцца і элегантныя, аўтарскія касцюмы Т. Карвяковай, выкананыя пераважна ў светлых колерах. У іх тонка знітаваныя як сучасныя, так і этнаграфічныя матывы: вышыўка, карункі і аплікацыя. Тэатр жыццярэдасна іграе п’есу-жарт. Акцёры з гумарам і любоўю падаюць глядачу сваіх герояў.

У гісторыі беларускага тэатра і іншыя спектаклі – “Прымакі” Тэатра імя Янкі Купалы (1944), Тэатра юнага глядача (1972; “Чаму ж мне не пець, чаму ж не гудзец?”), Гродзенскага абласнога драматычнага тэатра (1974) – запамніліся глядачам дасціпным народным гумарам, яркімі самабытнымі характарамі. У БДТ-1 вялікую цікавасць выклікала “Раскіданае гняздо” (1921; рэж. Ф. Ждановіч). У 1926 г. адбылася прэм’ера “Тутэйшых” (рэж. М. Папоў). Мікіту Зноска ў гэтым спектаклі іграў Генрых Грыгоніс, Янку Здольніка – Уладзімір Крыловіч. У БДТ-2 (Тэатр імя Я. Коласа) у 1926 г. П. Малчанавым быў пастаўлены спектакль “Вечар беларускіх вадэвіляў”, які складаўся з п’ес “Паўлінка”, “Прымакі” Я. Купалы і “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча. Выключнай выразнасцю і трапяткой абаяльнасцю вылучалася ў гэтым спектаклі Раіса Кашэльнікава ў ролі Паўлінкі. Пастаноўкі па творах Я. Купалы развівалі найлепшыя традыцыі нацыянальнага тэатра – яны знаёмлілі глядача з самабытнымі беларускімі характарамі, своеасаблівым народным каларытам і дасціпным гумарам, вабілі яркім акцёрскім выкананнем.

Самай загадкавай застаецца ў творчасці Янкі Купалы п’еса “Тутэйшыя”. Гісторыя айчыннага тэатра не рабіла аналізу пастановак “Тутэйшых”, напісаных у 1921–1922 гг. П’еса па розных прычынах замоўчвалася, да пэўнага часу была неразгаданай. І вось у пачатку 90-х гг. ХХ ст. купалаўскія “Тутэйшыя” прагучалі надзвычай сучасна і па-тэатральнаму відовішчна на сцэне Тэатра імя Янкі Купалы дзякуючы арыгіналь-

най рэжысёрскай задуме М. Пінігіна і вынаходніцкаму мастацкаму афармленню Б. Герлавана. Мастаком былі пабудаваны ў стылі батлейкі два храмы – касцёл і праваслаўная царква, – якія стаялі адзін насупраць другога. У невялікай сціснутай прасторы паміж храмамі, паміж сімвалічнымі Усходам і Захадам, жылі і пакутавалі людзі, якія былі вымушаны сустракаць чужынцаў, прыстасоўвацца да іх звычак, кланяцца і вучыцца жыць наноў, самі таго не жадаючы. Памясціўшы персанажаў спектакля ў вымушанае батлеечнае існаванне, пастаноўшчыкі надавалі сцэнічнаму дзеянню самыя розныя адценні – ад традыцыйнага, памяркоўна-побытавага да гумарыстычнага, ператвараючы асобныя мізансцэны ў адкрытую сатыру. Захоўваючы традыцыі айчынай сцэны і ўзбагачаючы іх авангарднымі пастановачнымі прыёмамі, спектакль Купалаўскага тэатра імкнуўся да глыбока філасофскіх, касмічных абагульненняў.

КУПАЛА – ЗАЎСЁДЫ ГУЧЫЦЬ, ЯК ПЕСНЯ...

Імя Янкі Купалы натхняе і многіх сучасных драматургаў на стварэнне гістарычных твораў, дзе так ці інакш вымалёўваюцца купалаўскія сюжэты і героі. Так, упершыню на гомельскай сцэне была пастаўлена п’еса “Купала” Аляксея Дударова, напісаная ў 1993 г. (рэжысёр В. Мазынскі). Гэты вершаваны твор вызначаецца сапраўднай шэкспіраўскай маштабнасцю. Яго жанр – трагедыя. Драматург звяртаецца да падзей XIV ст., калі жылі Вітаўт, Кейстут, Ягайла. Галоўная гераіня – Купала, вобраз якой навеяны фальклорам і звязаны са святкаваннем Купалля. У адзіную летнюю ноч для Купалы спяваюцца песні і водзяцца карагоды, каб маладыя знайшлі каханне, чароўную кветку шчасця, якая расцвітае толькі для іх.

Асоба Янкі Купалы, яго творчасць натхнілі ў свой час Уладзіміра Караткевіча на стварэнне п’есы “Калыска чатырох чараўніц”. Прэм’ера спектакля “Сны аб Беларусі” паводле У. Караткевіча ў 2007 г. адбылася на сцэне Тэатра імя Янкі Купалы (аўтар інсцэніроўкі і рэжысёр У. Савіцкі, мастак В. Цімафееў). Шчырае, трапяткое слова песняра прыцягнула і ўзрушыла глядача. Тэатр прапаноўваў свой варыянт прачытання вядомага твора, уводзіў шэраг новых біяграфічных звестак, падзей з жыцця Янкі Купалы, дапаўняў сцэнічную плынь паэтычнымі радкамі.

Спектакль запамніўся арыгінальнымі знакавымі вобразамі: Паэта, Радзімы, Маці, Жыцця... Пастаноўка была незвычайная і поглядам на асобу, лёс і творчасць Янкі Купалы. Мастацкае афармленне В. Цімафеева, далёкае ад традыцыйнага, можна назваць авангардным, эксперыментальным для беларускага тэатра. На сцэне ў нечаканым ракурсе ўзнікаў хол маскоўскага

гатэля, у якім правёў апошнія дні народны паэт. Вялікія экзатычныя пальмы, крутыя лесвіцы – ва ўсім неапраўданая веліч і раскоша побач з нязначным чалавечым жыццём. Высокія магутныя калоны свядома падаваліся пад нахілам. Сцэнічная прастора выглядала падкрэслена няроўнай і нагадвала карабель, які тоне. Відавочна, што і раскошы гатэля, і караблю было накіравана загінуць і знікнуць у бездані і ў часе.

Тэатральнасць “Сноў аб Беларусі” падкрэслівалася і асвятленнем сцэнічнай прасторы. У залежнасці ад той ці іншай мізансцэны, ад стану галоўнага героя сцэна мяняла колеры: становілася ўрачыстай, злучанай з прыродай, запоўненай зялёным святлом у самыя радасныя часіны паэта; набывала змрочныя шэра-чорныя фарбы, калі жыццё не радала і павінна было хутка абарвацца. Прасторавае вырашэнне спектакля “Сны аб Беларусі” нагадвала вялікае зменлівае жывапіснае палатно. Яно было неад’емным ад лёсу паэта, лёсу незвычайнага, складанага і да нашых дзён да канца неразгаданага.

Адным з любімых спектакляў прыхільнікаў Тэатра беларускай драматургіі стала купалаўская “Адвечная песня”, пастаўленая ў 2002 г. На сцэне “Адвечная песня” ішла ў жанры оперы-фольк. Дзякуючы музычна-пластычнаму вырашэнню рэжысёр С. Кавальчык ператвараў сцэнічнае дзеянне ў сапраўднае яркае тэатральнае відовішча. Музыка, песня сталі першаступеннымі ў пастаноўцы (кампазітар Ц. Каліноўскі). Асабліва прыцягальнай і цікавай была пабудова пластычных мізансцэн (балетмайстар Т. Федасеева). Але ўсё ж “Адвечная песня” захапляла гледача не відовішчным бокам, а ў першую чаргу тым, што спектакль апаўвадаў гледачу пра чалавека, яго радасці і пакуты. Перад намі праходзілі ўсе значныя праявы жыцця галоўнага героя: “Хрэсьбіны”, “На службе”, “Вяселле”, “Хаўтуры”, усе цяжкасці, выпрабаванні, усе поры года. Галоўны герой, спакойны, працавіты і добразычлівы, пераадоўваючы пакуты жыцця, нібы з удзячнасцю пражываючы вясну, лета, восень і зіму, заўсёды захоўваў пачуццё ўласнай годнасці і ў любой сітуацыі заставаўся чалавекам.

Рэжысёр будаваў відовішча так, што масоўка не заставалася на заднім плане, а заўсёды была ў цэнтры ўвагі. Яна ішла ўслед за героем і стварала яго прывабнае акружанне – гэта і карагод дзяўчат, і вясновае поле, і таямнічы лес. Для абранага жанру былі неабходнымі і хор, і кардэбалет. Дастаткова нагадаць напружаная, яркія па эмацыйным гучанні карціны “Вясны” і “Лета”, дзе ўдала змяняліся не толькі пластычныя мізансцэны, але і фарбы спектакля (мастак У. Ціханаў) – ад вясновых, сонечных блакітнажоўтых, да спакойных зялёных і насычана-ка-

рычневых колераў лета. Цікава былі выкананы і касцюмы – плеченыя ўборы дзяўчат выглядалі сучасна і нават эратычна. Іх удала адцянялі маскі з бубнамі. Усё гэта нагадвала пра язычніцкую гісторыю народа, якая на працягу стагоддзяў не знікае з нашай памяці і культуры.

Пабудова карціны “Зіма” прыцягвала жывапіснасцю, лірычнай цішынёй, тонкім і мяккім вакалам Таццяны Мархель, які ствараў асаблівую атмасферу смутку і адзіноты. Спакойна падаў снег, хутка паглынаючы чорную прастору сцэны, і Зіма-Мархель у раскошным белым адзенні нагадвала халодную, недасягальную і містычную каралеву.

Купалава “Адвечная песня” – адна з самых яркіх пастановак у гісторыі беларускага тэатра. Перш за ўсё таму, што вядомы класічны твор быў убачаны тэатрам вачыма сучаснага гледача, выкананы эмацыйна, шчыра і пранікнёна.

Сярод іншых пастановак твораў Янкі Купалы, здзейсненых у розныя гады, можна назваць наступныя. “Паўлінка” – Беларускі савецкі тэатр (1919), Пінскі абласны драматычны тэатр (1952; рэж. В. Пацехін), Гродзенскі абласны драматычны тэатр (1979; рэж. А. Ушацкі; 1992; рэж. У. Мішчанчук), Гомельскі абласны драматычны тэатр (1992; рэж. А. Гузій). “Раскіданае гняздо” – Беларускі савецкі тэатр (1919), Бабруйскі вандроўны беларускі тэатр (1957; рэж. А. Аркадзьеў). “Прымакі” ў Гродзенскім (1972; рэж. В. Скорабагатаў) і ў Магілёўскім абласным драмтэатрах увайшлі ў прадстаўленне “І смех, і грэх” (1974; рэж. У. Караткевіч), у Беларускім тэатры юнага гледача – у спектакль “Чаму ж мне не пець, чаму ж не гудзець” (1972; рэж. Л. Тарасава). “Тутэйшыя” – Гродзенскі абласны тэатр лялек (1991; рэж. М. Андрэеў). У Дзяржаўным тэатры оперы і балета Беларусі пастаўлены балет “Выбранніца” (1969; лібрэта А. Вярцінскага і А. Дадышкіліяні паводле паэм “Курган”, “Магіла льва”, “Сон на кургане”; балетмайстар А. Дадышкіліяні). П’есы Янкі Купалы ставіліся таксама і за межамі Беларусі. Сярод іх найбольш значныя: “Паўлінка” ў кіеўскім Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Івана Франка (1992; рэж. В. Раеўскі) і “Раскіданае гняздо” (львоўскі Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Марыі Занькавецка; 1992; рэж. А. Бабенка).

Творы песняра і сённа не сыходзяць з рэпертуараў прафесійных і аматарскіх тэатраў Беларусі. Драматургічная спадчына Янкі Купалы застаецца нязменна прыцягальнай і да канца неразгаданай як для даследчыкаў тэатра і літаратуры, так і для практыкаў сцэны. Магчыма, у рэпертуары тэатраў Беларусі хутка з’явіцца спектаклі па купалаўскіх творах, якія шчыра зацікавяць і ўразыць гледача.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новае прачытанне

Алесь МАКАРЭВІЧ,
доктар філалагічных навук

ЛІРЫЧНЫ ТВОР: ХАРАКТАРЫСТЫКА МАСТАЦКІХ ВОБРАЗАЎ НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЕРША “А ХТО ТАМ ІДЗЕ?” ЯНКІ КУПАЛЫ (ІХ КЛАС)

Ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі ў працэсе вывучэння мастацкай літаратуры характарызаваць мастацкія вобразы лірычных і іншых відаў твораў мэтазгодна па сістэме перспектыўных ліній (СПЛ). Гэтая сістэма праду-гледжвае паэтапнае фарміраванне навучальных алгарытмаў, уменняў і навыкаў з мэтай больш эфектыўнага развіцця школьнікаў у далейшым навучанні. Метадычныя палажэнні названага аспекту выкладання літаратуры былі акрэслены раней [6, 7, 9, 10]*. Тэарэтычны і практычны аспекты характарыстыкі паэтыкі лірычнага твора, якія ўлічаны пры разглядзе дадзенай тэмы, прадстаўлены ў манаграфіі [8]. Засяродзім увагу на асаблівасцях паэтапнага фарміравання ўменняў характарыстыкі мастацкіх вобразаў лірычнага твора ў праекцыі на вывучэнне лірыкі Янкі Купалы ў IX класе.

Звяртаючыся да характарыстыкі вобразаў мастацкага твора (у тым ліку і лірычнага), настаўнік заўсёды мусяць улічваць, *па-першае*, мэты разгляду: а) выяўленне складнікаў аўтарскай канцэпцыі чалавека, яго стаўленне да свету і месца ў гэтым свеце, б) вызначэнне аўтарскіх адносін да адлюстраваных у творы быццёвых, грамадскіх, эстэтычных, асобасных праблем і з’яў, в) асэнсаванне асаблівасцей праяў мастацкага свету твора (мастацкія час і прастора, умоўнасць, эстэтычнае значэнне, форма, стыль твора), г) выяўленне асаблівасцей светаўспрымання і светапогляду лірычнага героя, д) вызначэнне прыкмет і складнікаў лірычнай сітуацыі і іншае, *па-другое*, – высновы, да якіх павінны прыйсці вучні: а) тэарэтычныя, б) дыдактычныя, в) эстэтычныя.

Для дасягнення акрэсленых вышэй мэт варта арыентавацца найперш на вобразную структуру мастацкага твора, якая спалучаецца з адпаведнай яму формай і стылем. Для аналізу вобра-

заў лірычнага твора вылучым тыя з іх, без уліку якіх цяжка дасягнуць вызначаных вышэй мэт: а) фэбульны пласт (быццёвыя факты, элементы дзеяння, эмоцыі, настрой, памкненні і іншае – складнікі лірычнай сітуацыі); б) пласт вобразаў-характараў (герой, які рэальна існуе ў лірычнай прасторы; герой рэтраспекцыйны; герой будучай, ірэальнай прасторы; уяўны герой-апанент і іншае – тып лірычнага героя паводле форм яго прысутнасці ў мастацкім тэксце); в) пласт вобразаў абставін (вобраз прасторы і яе часткі, быцця, чалавечага існавання, лёсу; вобраз часу і іншае – канцэптэуальныя / глабальныя вобразы быцця ўвогуле ва ўспрыманні і асэнсаванні пісьменніка).

Аналіз вобразнай структуры лірычнага твора немагчыма будаваць у адпаведнасці з адным і тым жа планам, алгарытмам, схемай. Прынцып універсальнасці тут рэдка спрацоўвае ў эстэтычным і выхаваўчым плане. Разам з тым існуюць агульныя прынцыпы і прыёмы аналізу вобразнай сістэмы лірычнага твора, веданне якіх, валоданне якімі дапамагае эфектыўна прааналізаваць паэтыку тэксту. Варта ўлічваць, што на першым плане павінна стаяць не механічнае выяўленне пэўных паэтычных складнікаў, іх значэнні, а вылучэнне і суаднясенне вобразных сэнсаў – таго, які змест (эмацыйны, пачуццёвы, жыццёвы, інтымны, экзістэнцыйны і інш.) рэпрэзентуецца ў тэксце, як ён ствараецца на вобразным узроўні, для чаго, якая яго эстэтычная роля.

На розных этапах аналізу вобразнага свету лірычнага твора неабходна засяроджваць увагу на тым, што а) лірычны герой – гэта найперш мастацкі вобраз, які не тоесны (або не заўсёды тоесны) біяграфічнаму аўтару; б) вобраз лірычнага героя – гэта вынік тыпізацыі, мастацкай выдумкі і ўмоўнасці – пэўнай лірычнай мадэлі яго адлюстравання; в) лірычны герой не заўсёды ярка акрэслены ў творы – ён можа не на-

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

зыка, але мяркуецца ў сістэме эмацыянальнага лірычнага свету.

З улікам дыдактычнага аспекту вывучэння літаратуры ў школе звернем увагу на складнікі характарыстыкі лірычнага твора і яго вобразаў у кантэксце СПЛ.

1. Уступ настаўніка да вобразнай характарыстыкі верша (яго сэнс акрэсліваецца зместам вучэбнай праграмы і абумоўлены ўзроставымі асаблівасцямі вучняў): а) вызначэнне тэматычных адметнасцей, формы твора; б) акрэсленне гісторыі стварэння верша; в) мэтавыя ўстаноўкі ў праекцыі на паэтычны аналіз тэксту і меркавання яго вынікі; г) вызначэнне перспектывы выкарыстання вынікаў аналізу верша ў далейшай працы вучняў (праекцыя на дамашняе заданне, на вывучэнне іншых твораў пісьменніка і яго творчасці ў цэлым, на творчыя заданні і інш.).

2. Выразнае чытанне настаўнікам верша з адпаведным эмацыянным, тэмбравым, лагічным, паўзавым вылучэннем пэўных вобразаў (як варыянт першапачатковага знаёмства з тэкстам верша – праслухоўванне аўдыязапісу мастацкага выканання).

3. Самастойнае чытанне вучнямі тэксту верша з паралельным вылучэннем у ім тых вобразаў, што абуджаюць уяўленні, пачуцці, жаданне зрабіць каментарыі да вобраза лірычнага героя, лірычнага свету твора і інш.

4. Выяўленне настаўнікам узроўню цэласнага ўспрымання вучнямі верша: асаблівасцей яго лірычнага свету і эстэтычнага сэнсу.

5. Выяўленне (форма гутаркі) пад кіраўніцтвам настаўніка сэнсу, які мае ў сабе канкрэтны вобраз (пры гэтым трэба мець на ўвазе мастацкую ўмоўнасць лірычнага свету твора, які адлюстроўвае ўнутраны свет лірычнага героя і аўтара: перажыванні, пачуцці, настрой, уражанні, адчуванні, уяўленні і іншае – эмацыянную сферу, экспрэсіўную афарбаванасць адлюстраванага). Магчымыя алгарытмы такога выяўлення: а) вызначэнне аб'екта, прадмета, з'явы, дзеяння, тыпу асобы (далей – прататыпны аб'ект), якія пакладзены ў аснову лірычнага вобраза, што рэпрэзентуецца, напрыклад, праз метафару, параўнанне, гіпербалу, алегорыю, сімвал і іншае; б) высвятленне лексічнага значэння (-яў) паняцця / слова, якое акрэслівае прататыпны аб'ект; в) выбар з высветленага (-ых) лексічнага (-ых) значэння (-яў) таго, што адпавядае кантэксту страфы / частцы твора; г) вылучэнне ў высветленым значэнні той рысы, уласцівасці, адметнасці, якая падыходзіць да сэнсавага кантэксту іншых вобразаў і тэксту ў цэлым; д) фармулёўка сэнсу, што нараджае вобраз.

6. Суаднясенне сэнсу асобнага вобраза з сэнсам іншых: “суседніх” (блізкіх у межах паэтыч-

нага радка, страфы) і “адаленых”; мэты такога суаднясення: а) выяўленне дадатковай у адносінах да сэнсу папярэдніх вобразаў семантыкі; б) злучэнне прыватных сэнсаў асобных вобразаў у семантычнае адзінства пэўнай часткі тэксту; в) аб'яднанне папярэдніх і наступных вобразных сэнсаў у адзіны, які вобразна аб'ёмна рэпрэзентуе тэму і праблематыку, аб'ект (лірычную прастору, час) і прадмет лірычнага адлюстравання (свядомасць пэўнага тыпу лірычнага героя, яго адносіны да свету), а таксама асаблівасці лірычнага погляду аўтара на свет, яго праявы і насельнікаў.

7. Падрыхтоўка партытуры выразнага чытання верша (у тым выпадку, калі вучэбная праграма прадугледжвае завучванне яго на памяць).

8. Выразнае чытанне вучнем (-ямі) верша пасля прапанаванай вышэй вобразнай яго характарыстыкі.

9. Выяўленне асаблівасцей сучаснага гучання твора, актуалізацыя яго сэнсу.

З улікам асаблівасцей працы па СПЛ трэба памятаць, што вызначаныя вышэй мэты і складнікі вобразнай прасторы верша для кожнага класа выбіраюцца з улікам узроставых магчымасцей вучняў, іх чытацкага і аналітычнага вопыту, праграма зместу ў адносінах да вывучэння твора і вобразнай сферы мастацкага тэксту, які падлягае аналізу. Галоўнае пры гэтым – настаўнік мусіць пастаянна арыентавацца на паэтапнае назапашванне ўменняў аналізу мастацкага вобраза (гэтая праца павінна пачынацца ўжо з V класа, напрыклад, пры вывучэнні вершаў “Зімой” М. Багдановіча і “Зоры спяваюць” А. Грачанікава [10]), далучаючы да ўжо выпрацаваных уменняў фарміраванне новых, што ў выніку мае перарастаць у комплекс уменняў.

У дадатак да прапанаваных вышэй складнікаў характарыстыкі вобразаў лірычнага твора звернем увагу на істотную сэнсавую карэкцыю ў адносінах да паняцця “вывучэнне літаратуры”. Знаёмства з мастацкімі тэкстамі, спасціжэнне іх сэнсаў мэтазгодна разглядаць як працэс навучання жыццю літаратурай: з дапамогай літаратуры, праз літаратуру ў адпаведнасці з быццёвымі, грамадскімі, грамадзянскімі, нацыянальнымі эстэтычнымі прынцыпамі існавання чалавека, якія прапаноўвае асобны тэкст, сукупнасць тэкстаў і мастацкая літаратура ў цэлым.

Творы Янкі Купалы даюць выключныя магчымасці для акрэсленага вышэй вывучэння літаратуры, эстэтычнага выхавання, маральнай вакцынацыі супраць антыэстэтычных устаноў, учынкаў, з'яў, вынікаў. Жыццё і літаратурная дзейнасць Янкі Купалы – гэта грамадзянскі подзвіг чалавека і мастака, беларуса і пісьмен-

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнамлення, спасылкі па qr-кодзе.

ніка. Яго творы абуджаюць у чытача жаданне ўзвысіцца над будзённай шэрасцю, каб, адчуўшы сябе вольнай асобай, нешта змяніць да лепшага ў паўсядзённым жыцці.

Паэтавы прароцтвы балючыя і нават трагічныя. Сведчаннем таму творы “Прарок”, “Раскіданае гняздо”. Купала – паэт трагічнага і ўзвышанага светапогляду. Ён асэнсоўвае спрадвечнае пытанне аб месцы чалавека ў жыцці. Спадчына гэтага творцы – і пасланне, і заклік, і маральны віхор, і малітва, і ўзвышэнне – усё, аб чым пісаў Янка Купала ў вершы “Сярод магіл”. Паказальная асаблівасць творчасці паэта – яе канцэптуальнасць. Праілюстраваць такі тэзіс можна вершамі “Паэзія”, “Вы кажаце...”, “Хоць ты, сэрца, лопні, трэсні...”, “Я не для вас...”, “Не ўздыхай”, “Песняру-беларусу”, “Жальцеся, грайкія струны”, “Памяці С. Палуяна”, “Гусляр”, “Калі пачнуць...”, “Сярод магіл”, “Паэта і цэнзар”, паэмай “Курган”, драмай “Раскіданае гняздо” і інш. Многія з Купалавых эстэтычных і грамадзянскіх ідэй, акрэсленых у ранейшых па часе напісання творах, не былі пакінуты без новай сэнсавай падсветкі ў пазнейшых творах. І ў гэтым – не паўтарэнне, а мастацкае ўдакладненне да раней створанага сэнсу, паглыбленне яго для пацвярджэння шматграннасці і шматсэнсавасці праяў свету.

Наўрад ці можна даць поўную характарыстыку асобнага Купалавага вобраза, узятага па-за кантэкст іншых твораў майстра. У гэтым плане творчасць Янкі Купалы – літаратурны аб’ёмны жывапіс. Кожны асобны твор з усімі яго мастацкімі складнікамі – толькі фрагмент карціны свету. У далучанасці ж аднаго да другога, у гарманічным сэнсавым яднанні і ўзаемадапаўненні альбо нават у знешняй неспалучальнасці ў межах нейкіх блізкіх частак Купалавай спадчыны гэтыя фрагменты пры ўмове сфакусаванага іх успрымання ўтвараюць надзвычай шматмерную карціну свету.

Перш чым звярнуцца да вызначэння асаблівасцей вывучэння лірыкі Янкі Купалы ў IX класе, зробім метадычнае дапушчэнне: у V–VIII класах пры вывучэнні лірыкі іншых аўтараў настаўнік ужо адпрацаваў з выхаванцамі пэўную сістэму аналізу вобразаў лірычнага твора, у якой былі прадстаўлены вызначаныя вышэй аналітыч-

ныя складнікі. Акрамя іншых аспектаў вывучэння Купалавай лірыкі ў IX класе, вучэбная праграма па беларускай літаратуры вызначае характарыстыку “вобразнага багацця” вершаў “А хто там ідзе?”, “Мая малітва” (“Я буду маліцца і сэрцам, і думамі...”), “Жняў”, “Явар і каліна”, “Роднае слова” (“Магутнае слова, ты, роднае слова!..”) [1].

Паняцце *вобразнае багацце* не толькі адсылае да колькаснага вылучэння вобразаў, але і арыентуе на выяўленне сэнсу кожнага з іх, супастаўленне гэтых сэнсаў з мэтай выхаду на агульны сэнс верша, яго эстэтычны змест. Звернемся да інтэрпрэтацыі вобразнай сістэмы Купалавага верша “А хто там ідзе?”.

Для ўступнага слова настаўніка да вершаў, што вывучаюцца ў IX класе, можна выкарыстаць матэрыялы адукацыйнага партала e-vedu.edu.by*, а таксама відэарэпартаж ↓ пра чытанне ў Мінску ў 2018 г. верша “А хто там ідзе?” на розных мовах свету**. Гэты матэрыял можна задзейнічаць з праекцыяй на гутарку аб адной з форм актуалізацыі зместу Купалавых твораў у сучасны перыяд. Перад вучнёўскай дэкламацыйнай мэтазгодна звярнуцца да відэазапісаў выканання ВІА “Песняры” (пад кіраўніцтвам У. Мулявіна) тэкстаў “А хто там ідзе”, “Мая малітва”, “Явар і каліна” Янкі Купалы, пакладзеных на музыку ↓. Такая форма знаёмства з тэкстамі вершаў настройвае на адпаведны эмацыйны лад, садзейнічае стварэнню не толькі слыхавых вобразаў, але і зрокавых.

Верш “А хто там ідзе?” (паводле стварэння адносіцца да часу рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг., упершыню апублікаваны ў 1908 г. у зборніку “Жалейка”, Пецярбург) вылучаецца нацыянальна-грамадзянскім зместам. Фабульная прастора адсылае да асэнсавання мэты галоўнага шляху беларусаў як нацыі ў супольнасці іншых народаў: “людзьмі звацца”. Гэтае адно з ключавых жаданняў беларускай грамады канцэптуальна сэнсава яднаецца са сцверджаннем Мужыка з аднайменнага верша (1905): “Я буду жыць! – бо я мужык!”.

Заканчэнне будзе.

* “Общее среднее образование” → “Беларуская літаратура” → IX клас → раздзел “Нацыянальнае і агульначалавечае ў мастацтве слова” → тэма 12.

** Гісторыя перакладаў твора асвятляецца ў кнізе “Мой Трыглаў: Кніга пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча” В. Рагойшы [11]. Раздзел «Купалаўская сябрына “А хто там ідзе?” і яго пераклады на мовы свету» будзе карысны настаўнікам для падрыхтоўкі і правядзення ўрока, на якім разглядаецца верш “А хто там ідзе?” (у названым раздзеле разглядаюцца сувязь рэальнага з умоўна-сімвалічным, рамантычнага з рэалістычным, рытміка, вершаваны памер, гукапіс, пафас верша і інш. [8, с. 90–99]).

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

ЯНКА КУПАЛА. ДРАМА “РАСКІДАНАЕ ГНЯЗДО”

СІСТЭМА ўРОКАў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

I. АСЭНСАВАННЕ ТРАГЕДЫІ ЛЯВОНА ЗЯБЛІКА

Мэта: мяркуецца, што напрыканцы ўрокаў вучні будуць ведаць: асаблівасці вобраза Лявона Зябліка; авалодаюць паняццем: выяўленне аўтарскай пазіцыі ў драматычным творы; удасканаліць навыкі: запаўнення апорнай табліцы, кластара, работы з мастацкім тэкстам (драматычным).

Задачы выхавання і развіцця: стварыць умовы для фарміравання пазітыўнага стаўлення да жыцця; развіцця інтэлектуальных здольнасцей, аналітычнага мыслення; удасканалення камунікатывных навыкаў; выхавання цікавасці да беларускай літаратуры.

Абсталяванне: партрэт Янкі Купалы, фотаздымкі яго сям’і; выстава кніг з драмай “Раскіданае гняздо” розных гадоў выдання; відэазапіс тэатральнай пастаноўкі “Раскіданае гняздо”; відэаролік «Лёс драмы “Раскіданае гняздо” Янкі Купалы на тэатральных падмостках»; ілюстрацыі вучняў да драмы.

Эпіграф:

Я згодзен зерню вечна пакланяцца –
Малое зерне месціць цэлы свет...

Янка Сіпакоў.

ХОД УРОКА

I. Арыентацыйна-матывацыйны этап.

• **Арганізацыйны момант.** Стварэнне псіхалагічнага настрою.

• **Актуалізацыя апорных ведаў.**

Настаўнік. У залежнасці ад характару канфлікту драматычныя творы падзяляюцца: на трагедыю (канфлікт, супярэчнасці маюць невырашальны характар, герой гіне), драму (канфлікт, супярэчнасці маюць востры характар, аднак існуе магчымасць для іх вырашэння, адсутнічае трагічная развязка), камедыю (сутыкненне персанажаў адбываецца ў гумарыстычна-сатырычным ключы, з мэтай высмейвання, выкрыцця адмоўных з’яў).

Якія акты п’есы “Раскіданае гняздо” Я. Купалы з’яўляюцца драмай, а якія – трагедыяй? Абгрунтуйце меркаванне. (Адказы вучняў.)

Якія гістарычныя падзеі пакладзены ў аснову твора? Як гэтыя падзеі паўплывалі на грамадскае жыццё Беларусі? (Адказы вучняў.)

• **Індывідуальнае заданне** (папераджальнае).

Дэманстрацыя відэароліка «Лёс драмы “Раскіданае гняздо” Янкі Купалы на тэатральных падмостках».

Настаўнік. Іван Навуменка адзначаў, што драма “Раскіданае гняздо” (1913) «мае некаторыя біяграфічныя рысы роду Луцэвічаў, нясе ў сабе прыкметную трагедыйнасць; больш стагоддзя назад продкі паэта былі сагнаны з зямлі, якой карысталіся некалькі пакаленняў Луцэвічаў і якую яны прывыклі лічыць сваёй. Купала “асучасніў” сямейнае паданне і наблізіў яго да падзей рэвалюцыі, разумеючы, што карані выбуху 1905 г. вядуць у далёкую прошласць».

• **Ключавое пытанне ўрока.**

Чаму, на думку Георгія Марчука, “рай – калі ёсць выбар, а пекла – калі выбару няма...”?

II. Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Звярніце ўвагу на тэму ўрока (запісана на дошцы), прачытайце яе. Акрэсліце пытанні, якія мы зможам разгледзець на ўроку.

III. Аперацыйна-пазнавальны этап.

• **Літаратурны зрэз.**

Заданне. Пазнайце героя па цытатах.

1. “А я ўсё-такі пайду адгэтуль на кожны выпад. Каб іх паляруш!..”

2. “Калі кідаў сягоння на бацькаў труп зямлю, то мне здавалася, што... засыпаю самога сябе, сваё шчасце, свае леты маладыя...”

3. “Трэба праўды шукаць не тапаром, а розумам...”

4. “Ці з багатым беднаму судзіцца? Пакуль з багатага пух, то з беднага дух...”

5. “Чалавек страляе, а чорт кулю носіць...”

6. “Час, Сымоне, час!.. Агляніся, Сымоне!.. Успомні матку, сястру сваю ўспомні... і тую вяроўку, на якой бацька твой павесіўся!..”

7. “Я пайду папрашу іх, можа...”

• **Гутарка на пытаннях** (адказы на пытанні падмацоўваюцца радкамі з твора).

1. Хто з’яўляецца галоўнымі / другараднымі прадстаўнікамі старэйшага пакалення ў драме? Абгрунтуйце.

2. Хто такі Лявон Зяблік? Колькі яму гадоў?

3. Якім вы яго ўяўляеце? Якім яго паказаў Янка Купала?

4. На які знешні хіб указвае аўтар пры прадстаўленні героя?

5. Хто з сям’і Зяблікаў упершыню знаёміць чытача з бацькам Лявонам? Пры якіх абставінах гэта робіцца? Чаму?

6. Як характарызуе свайго мужа Марыля?

7. Раскажыце пра ўзаемаадносіны паміж Лявонам і Марыляй, бацькам і дзецьмі ў сям’і.

8. Хто стаў прычынай пакут сям’і Зяблікаў? Назавіце яе.

9. Што стала прычынай “чарговага” паходу бацькі да пана? Ці здзейснілася Лявонава мроя? Чаму?

10. Раствлумачце сэнс выказвання Старца: “Та-та ўжо нядуж твой...”, адрасаванага Сымону.

11. Хто з дзяцей быў больш заклапочаны доўгім вяртаннем бацькі з панскага двара? Чаму?

12. З якімі навінамі вярнуўся Лявон? Апішыце яго ўнутраны стан.

13. Куды панскія служкі павінны былі высеціць герояў?

14. Як суседзі паставіліся да гора Зяблікаў? Чаму?

15. Колькі гадоў працягваўся суд паміж Лявонам Зяблікам і панічом?

16. Што шукаў Лявон Зяблік у судзе?

17. Якія страты панесла Зяблікава гаспадарка за гэты час?

18. Раствлумачце сэнс выказвання Лявона: “Што ўспамінаць, чаго не вернеш...”

19. Хто з герояў драмы спрабаваў данесці Лявону, што нічога не выйдзе ў судзе з панам? Ці прыслухаўся герой? Чаму?

20. Каго Лявон ставіў у прыклад, калі ішоў судзіцца? Чаму?

21. Каго слухаўся герой падчас судовыя працэсу?

22. З кім параўноўвае Лявон сваю жонку Марылю пры з’яўленні панскіх служак? Чаму?

23. Якую парадку-наказ дае Лявон сабе, старэйшым сыну і дачцэ, Марылі і малодшым дзецям?

24. Колькі пакаленняў сям’і Зяблікаў пражыло на гэтай зямлі? Чым яны займаліся?

25. Што нам вядома з мінулага Лявона? Як гэтая інфармацыя дапамагае асэнсаваць распач яго душы?

26. Раствлумачце сэнс выказвання Лявона Зябліка: “Чалавек з зямлёю зрастаецца, як гэта дрэва: ссячы дрэўца – засохне, адбяры ў чалавека зямлю – згіне...”

27. У чым вінаваціць сябе герой?

28. Як адрэагаваў бацька, калі даведаўся, што “дворныя сохі гародніну і пшаніцу заворваюць”? А як павінен быў адрэагаваць?

29. Раствлумачце сэнс выказвання Лявона: “Мы сеялі, а людзі жнуць, ну дык што ж табе з гэтага прыбудзе, што ці адбудзе?..”

30. Хто з герояў жорстка папракнуў Лявона за прысуд гаспадарскі? Чаму? Што іграла ў гэты час у душы старэйшага сына Сымона? Ці можам мы яго за гэта апраўдаць / абвінаваціць?

31. Які адказ дае бацька сыну? Як вы разумееце яго словы?

32. Якую рэч, што належала малодшаму сыну Данілку, зламаў Лявон? Што стала падставой для гэтага?

33. Які прадмет побыту выхоплівае Лявон з рук старэйшага сына Сымона? Вызначце яго ролю ў творы.

34. Якую парадку дае сыну бацька? Як вы можаце растлумачыць гэтыя словы?

35. Чаму Лявон не пускае дачку Зоську да паніча?

36. Да якой высновы прыйшоў герой?

37. Ці прызнаў Лявон уласную віну за жахлівыя пакуты сваёй сям’і?

38. Ці з’яўляюцца гэтыя словы прадказаннем хуткай бяды, душэўным надломам Лявона? Чаму?

39. Хто з герояў больш за ўсе занепакоіўся доўгай адсутнасцю бацькі ў хаце? Чаму Янка Купала аддае гэтае пачуццё не жонцы Марылі, а дачцэ Зосьцы?

40. Хто такі Лявон Зяблік: слабы чалавек ці ахвяра часу?

• **Работа з кластарам.**

Заданне. Праз які мастацкі прыём аўтар дае характарыстыку Лявону? Чым гэта абумоўлена? Ахарактарызуйце Лявона Зябліка ў адпаведнасці з крытэрыямі ↓.

• **Работа на варыянтах.**

Заданне. Ахарактарызуйце вобраз Лявона Зябліка праз успрыманне жонкі Марылі (I варыянт), сына Сымона (II варыянт), дачкі Зоські (III варыянт), сына Данілі (IV варыянт) на аснове табліцы.

Герой	Знешні выгляд	Асаблівасці паводзін	Думкі, пачуцці	Рысы характару

• **Індывідуальная работа (напераджальнае заданне).**

Прадстаўленне відэахарактарыстык Лявона Зябліка на аснове тэатральнай настаноўкі “Раскіданае гняздо” (РТБД, рэж. А. Гарцуеў).

IV. Кантрольна-карэктыйны этап.

• **Аналітычная гутарка.**

1. Чаму, на думку Данілі, бацька пайшоў прасіцца ў двор?

2. Чаму Сымону так карцела даведацца, які адказ атрымаў бацька ў панскім двары?

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

3. Чаму сэрца Лявона не стала мірыцца з філа-софскімі паняццямі “служыць” і “жабраваць”?

4. Чаму адвакат Клепатоўскі дапамог панічу выйграць судовую справу, распачатую Зяблікам?

5. Чаму “раскіданае гняздо” так дорага Лявону?

6. Чаму Лявон Зяблік прыйшоў да высновы: “здурэў і праўды шукаў...”?

7. Чаму Лявон Зяблік прамаўляе: “Дзед твой не меў розуму, я не маю, але ты яго мей, каб з часам цябе і дзяцей тваіх не ганялі гэтак, як сягоння...”?

8. Чаму жонка і дзеці не звярнулі ўвагу на апошнія словы-прадказанні, словы-развітанні Лявона?

9. Чаму Лявон просіць “не выходзьце з хаты, пакуль я не вярнуся...”?

10. Чаму вобраз Лявона Зябліка з’яўляецца аўтабіяграфічным для Янкі Купалы?

• *Творчасць.*

Заданне. Ахарактарызуйце ў тві-фармаце ролю Лявона Зябліка ў раскрыцці ідэйна-мастацкага зместу драмы “Раскіданае гняздо” Я. Купалы (160 сімвалаў).

• *Зварот да эпіграфу.*

Заданне. Прачытайце выказванне Янкі Сіпакова. Як вы яго разумееце? Пра якое зерне гаворыцца ў выказванні?

• *Адказ на ключавое пытанне.*

• *Падвядзенне вынікаў урока.*

• *Каментаванае выстаўленне адзнак.*

II. ШМАТГРАННАСЦЬ АСОБЫ МАРЫЛІ ЗЯБЛІК

Мэта: мяркуецца, што напрыканцы ўрокаў вучні *будуць ведаць:* асаблівасці вобраза Марылі Зяблік праз раскрыццё трагічнага пафасу твора; *авалодаюць паняццем:* выяўленне аўтарскай пазіцыі ў драматычным творы; *удасканаленыя навыкі:* запаўнення апорнай табліцы, кластара, работы з мастацкім тэкстам (драматычным).

Задачы выхавання і развіцця: стварыць умовы для развіцця аналітычнага мыслення; удасканалення камунікатыўных навыкаў; выхавання цікавасці да нацыянальнай культуры.

Абсталяванне: партрэт Янкі Купалы; відэазапіс тэатральнай пастаноўкі “Раскіданае гняздо” (РТБД, рэж. А. Гарцуеў); вучнёўскія ілюстрацыі да драмы.

Эпіграф: Маці, маці... Толькі нязгасныя васы сэрцы, трапяткія і мужныя, пяшчотныя і суровыя, поўныя любові і гневу, могуць перажыць такія трывогі, якія выпадаюць на вашу долю...

Іван Сяркоў.

ХОД УРОКА

I. Арыентацыйна-матывацыйны этап.

• **Арганізацыйны момант.** Стварэнне псіхалагічнага настрою.

• **Праверка дамашняга задання.**

• **Рэфлексія “Далонь”** ↓.

V. Дамашняе заданне.

1. Адказаць на пытанні вучэбнага дапаможніка.

2. Падрыхтаваць КАЗы: 1) Уявіце, што Лявон Зяблік завёў блог. Якім падзеям, думкам, перажыванням былі б прысвечаны публікацыі ў ім? Ад імя Лявона Зябліка напішыце невялікі пост, які раскрываў бы ўнутраны стан галоўнага героя. 2) Стварыце макет старонкі Марылі Зяблік. Якой яна магла б быць у сацыяльных сетках, прадумайце пасты, рэпосты, склад сяброў і падпісчыкаў, ілюстрацыйную частку. Вызначце, якая платформа (“УКантакце”, Instagram, Facebook і інш.) найлепш падыходзіць для вашай мэты.

3. Складзіце SMS-паведамленне Лявону Зябліку, асэнсаваўшы выказванне Максіма Багдановіча: “Хто мы такія? Толькі падарожныя, – папутнікі сярод нябёс. Нашто ж на зямлі сваркі і звадкі, боль і горыч, калі ўсе мы разам ляцім да зор?...” (да 150 знакаў).

4. Стварыце тэатральную афішу да спектакля / вокладку кнігі да выдання драмы “Раскіданае гняздо”. Прыдумайце мастацкае афармленне афішы / вокладкі, каб ключавымі вобразамі сталі Лявон і (ці) Марыля Зяблікі. Што будзе ідэйным цэнтрам вашай афішы / вокладкі? Якім чынам вы прыцягнеце ўвагу патэнцыяльнага глядача / чытача?

1. Агучванне SMS-паведамленняў Лявону Зябліку (да 7 вучняў).

2. Прэзентацыя вынікаў работы па КАЗ № 1 (да 4 вучняў).

3. Дэманстрацыя тэатральных афіш да спектакля / вокладак кніг.

• **Уступнае слова.**

Настаўнік. Па словах даследчыка Міхася Тычыны, «любоў-прывязанасць бацькоў да дзяцей і дзяцей да маці вучыць нас спачатку заўважаць родных, блізкіх, крэўных, потым цярдліва ставіцца да іх, пазней вітаць, радавацца і, нарэшце, цаніць сваяцкія стасункі. Дзецям няма патрэбы падабацца маці альбо заслугоўваць яе любоў, бо яны прымаюцца аднойчы і назаўсёды, такімі, якія ёсць, з усімі недахопамі.

Дачыненні бацькоў да дзяцей і дзяцей да бацькоў грунтуюцца на голасе крыві і адносяцца да тыпу любові, якая “зыходзіць” ад бацькоў да дзяцей, зверху ўніз, а з другога – “узыходзіць” знізу ўверх ад дзяцей да бацькоў. Гэта любоў-прывязанасць, якая не вымагае ні падабенства, ні адпаведнасці душаў і дазваляе чалавеку быць самім сабой, ствараючы адчуванне ўтульнасці і камфорту».

• **Ключавое пытанне ўрока.**

Чаму, на думку Хведара Жычкі, баяцца трэба “чалавечай глухаты да радасці і да бяды суседа...”?

II. Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Звярніце ўвагу на тэму ўрока (*запісана на дошцы*), прачытайце яе. Акрэсліце кола пытанняў, якое мы зможам разгледзець падчас урока.

III. Аперыцыйна-пазнавальны этап.

• Работа ў парах.

Заданне. Ахарактарызуйце Марылю Зяблік у адпаведнасці з крытэрыямі ў прапанаваным кластары ↓. Адказ пацвердзіце радкамі з тэксту.

• Работа па варыянтах.

Заданне. Ахарактарызуйце вобраз Марылі Зяблік праз успрыманне мужа Лявона (I варыянт), сына Сымона (II варыянт), дачкі Зоські (III варыянт), сына Данілі (IV варыянт), Старца і Незнаёмага (V варыянт) на аснове табліцы.

Герой	Знешні выгляд	Асаблівасці паводзін	Думкі, пачуцці	Рысы характару

• **Гутарка па пытаннях** (адказы на пытанні падмацоўваюцца радкамі з твора).

Блок пытанняў № 1

1. Хто такая Марыля Зяблік? Якой вы яе ўяўляеце? Колькі гадоў герайні?
2. Як апісвае гэтую герайню Янка Купала? На якую фізічную асаблівасць звяртае аўтар чытацкую ўвагу? Чаму?
3. За якія грахі, на думку Марылі, Бог карае сям'ю Зяблікаў?
4. Пра што вядуць гутарку Старац з Марыляй? Да якой агульнай высновы прыходзяць героі?
5. Як і што расказвае Марыля пра свайго мужа Лявона?
6. Якую ацэнку дае маці сваім дзецям?
7. Каго вінаваціць Марыля ў пакутах сваёй сям'і?
8. Як рэагуе маці на Зосьчыну просьбу да Старца памаліцца за паніча?
9. Што заўважыла маці ў вачах дачкі? Як вы разумееце выраз "туман нейкі ў вачах стаіць"?
10. Які сон раскавала Зоська родным? Як на гэта адрэагавала маці?
11. Якую парадку дае дачцэ Марыля? Ці згодны вы з маці? Чаму?
12. Якое пачуццё агортвала душу Марылі, калі чарговы раз Лявон прыйшоў з дрэннымі навінамі? Ці апраўдаліся яе надзеі на мірнае ўрэгуляванне канфлікту?
13. Як маці адрэагавала на навіну аб хуткім высяленні?
14. Каго Марыля вінаваціць у "правале" на судзе? Чаму?
15. Якая ў гэтым была роля адваката Клептоўскага?
16. Пра што шкадавала Марыля?
17. Ці падтрымала Марыля мужа Лявона? Чаму?
18. Ці заўважыла Марыля змены ў паводзінах, думках, перакананнях і тлумачэннях Лявона?

Блок пытанняў № 2

1. Ці была набожная Марыля? Аб чым яна просіць Бога?
2. Якая пакута разрывала душу Марылі?
3. Чаму аўтар у дыялог паміж маці і сынам Данілкам уводзіць вобраз-сімвал жыватворнай крыніцы? Якая яго роля ў творы?
4. Растлумачце сэнс выказвання Марылі: "Будаваць-то самі будуюць, а раскідваюць не людзі, а іхняя нядоля горкая раскідае".
5. Якую навіну прынес маці Сымон? Як яна адрэагавала на прычыну смерці мужа? Ці пагадзілася жанчына з гэтай версіяй?
6. Што сказала маці сыну адносна далейшага жыцця?
7. Як Марыля прапаноўвае жыць дзецям далей?
8. Хто з дзяцей больш за ўсё трывожыў матчыну душу? Чаму?
9. Хто расказаў маці пра стасункі паніча і Зосі? Як на гэта адрэагавала Марыля?
10. Раскажыце аб размове маці і дачкі адносна гэтых падзей.
11. Якое пакаранне прыдумала Марыля дачцэ?
12. Як адрэагавала Марыля на прыход паніча ў "раскіданае гняздо" Зяблікаў? Чаму?
13. З якой просьбай звяртаецца да паніча герайня? Аб чым моліць яго?
14. Ці зразумеў / адчуў душэўны парыў Марылі паніч? Чаму?

Блок пытанняў № 3

1. Чым была занятая маці? Чаму гэты занятак так не спадабаўся Зосьцы?
2. За што Марыля папракае сына Сымона і дачку Зоську?
3. Пра якую "пропасць" гаворыць маці дачцэ?
4. Растлумачце сэнс выказвання Марылі: "Абое вы, дзеткі, пропасць гэтую самі сабе капаеце, абое: Сымон – сваёй дзікай заўзятасцю, а ты – сваёй шалёнай прыхільнасцю".
5. Што стала прычынай чарговай сваркі маці з дачкой?
6. Як Марыля рэагуе на словы Зоські: "Ён Богу душой не вінен, як і я ні ў чым не вінна...?"
7. Чаму паніч так настойліва прапануе Марылі хату ў двары і працу яе старэйшым дзецям?
8. У чым папракае Марыля Сымона?
9. За што папракае Сымон маці?
10. Хто выклікаецца дапамагчы Сымону паставіць крыж? Якую віну перад Лявонам мела Марыля?
11. Чаму Марыля і Сымон не ўзялі з сабой на могілкі Зоську?

Блок пытанняў № 4

1. Чым занятая Марыля з малодшымі дзецьмі Аленкай і Юркам?

2. Каго і адкуль яны чакаюць?
3. Каго з дзяцей Марыля называе “дурненькая варона”?
4. У чым папракае Данілку маці?
5. Якую навіну прынёс Сымон Марылі з суда? Як маці паставілася да такога рашэння?
6. Аб чым моліць сына? Якую параду дае яму чарговы раз?
7. Ці падзяляе Марыля ідэі Сымона? Чаму?
8. Як Марыля адрэагавала на з’яўленне Незнаёмага? Што паведаміла яму? Ці паверыла Марыля словам Незнаёмага?
9. Раствлумачце выказванне Марылі: “Як сабе хочаце, добры чалавеча, а я Сымона свайго нікуды не адпушчу”.
10. Якія пакуты былі ў душы маці ў гэты час? Ці падзяляе іх Сымон? Чаму?
11. Аб чым просіць маці Сымона?
12. Якую характарыстыку дае Незнаёмаму Марыля?
13. Якую чарговую ліхую навіну прынеслі дворныя людзі? Каго яны прывялі з сабой? Як на гэтую падзею рэагуюць Марыля, Сымон і Данілка?

Блок пытанняў № 5

1. Аб чым просіць Данілка маці? Што яна адказвае сыну?
2. Ці адчувае сябе вінаватай Марыля за здарэнне з Зоськай? Чаму?
3. Аб чым просіць маці Данілку?
4. Якую параду дае Данілка маці?
5. Чаго чакае Марыля ад старэйшых Сымона і Зоські?
6. Чаму гераіня не можа патлумачыць ідэі старэйшых брата і сястры Данілку?
7. Як Марыля адрэагавала на другое з’яўленне Старца?
8. Пра што яны вялі гутарку на гэты раз? На чым спыніліся і да якой высновы прыйшлі прадстаўнікі старэйшага пакалення?
9. Чаму Марыля пагадзілася ісці жабраваць са Старцам?
10. Ці не баліць сэрца маці за Зоську, змены ў яе паводзінах і думках?
11. Якія апошнія словы Марылі перад адыходам? Раствлумачце іх.

• **Работа з табліцай.**

Заданне. Вызначце, праз які мастацкі прыём аўтар дае характарыстыку Марылі. Чым гэта абумоўлена? Ахарактарызуйце Марылю Зяблік у адпаведнасці з крытэрыямі ↓.

• **Прагляд урыўкаў відэазапісу тэатральнай п’естыжэ “Раскіданае гняздо” (РТБД, рэж. А. Гарцуеў).**

• **Работа ў групах.**

Прадстаўленне відэахарактарыстык Марылі Зяблік на аснове ўрыўкаў відэазапісу тэатральнай п’естыжэ “Раскіданае гняздо”.

• **КАЗ**

1. Прэзентацыя вынікаў работы па КАЗ № 2 (да 4 вучняў).

2. Дэманстрацыя тэатральных афіш да спектакля / вокладак кніг з Марыляй Зяблік.

IV. Кантрольна-карэкцыйны этап.

• **Аналітычная гутарка.**

1. Чаму Марыля вырашыла падзяліцца са Старцам трагедыяй сям’і?

2. Чаму маці не змірылася з тым лёсам, які прадракаў Лявон?

3. Чаму Марыля першапачаткова верыла ў тое, што “нічога не выйдзе, ці з багатымі беднаму судзіцца”?

4. Чаму Сымон баяўся расказаць маці пра новае няшчасце ў сям’і Зяблікаў?

5. Чаму Марыля не верыць Зосьцы, што дачка “сама туды [у двор] не хадзіла”?

6. Чаму гераіня лічыць, што старэйшыя дзеці губяць сябе, яе і малых?

7. Чаму Марыля “замест кашуль – торбы шые”?

8. Чаму маці не падзяляе імкненняў Сымона і просіць “не ісці проці закону”?

9. Чаму Марыля насцярожана ўспрыняла з’яўленне Незнаёмага?

10. У чым аўтабіяграфічнасць вобраза Марылі Зяблік для Янкі Купалы?

• **Творчасць.**

Заданне. Ахарактарызуйце ў тві-фармаце ролю Марылі Зяблік у раскрыцці ідэйна-мастацкага зместу драмы “Раскіданае гняздо” Я. Купалы (160 сімвалаў).

• **Праца з эпіграфам.**

Заданне. Прачытайце словы Івана Сяркова. Як вы іх разумееце?

• **Адказ на ключавое пытанне.**

• **Падвядзенне вынікаў урока.**

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

• **Рэфлексія “Лесвіца поспеху” ↓.**

V. Дамашняе заданне.

1. Складзіце SMS-паведамленне Марылі Зяблік, асэнсаваўшы выказванне Андрэя Макаёнка: “У самых мудрых – самы горкі лёс...” (да 150 знакаў).

2. Напішыце водгук на драму “Раскіданае гняздо” Я. Купалы па плане: 1) апісанне твора (назва, аўтар, год напісання / выдання); 2) агульнае ўражанне ад твора; 3) тэматычны блок твора; 4) асабістыя адносіны да падзей з тлумачэннямі; 5) самы запамінальны момант; 6) параўнанне з іншымі творамі; 7) значэнне тэксту для грамадства.

3. Складзіце слоўнік крылатых выслоўяў і фразеалагізмаў, ужытых у драме “Раскіданае гняздо” Я. Купалы.

4. Стварыце буктрэлер да драмы “Раскіданае гняздо” Я. Купалы.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст,
намеснік дырэктара па вучэбна-метадычнай рабоце
Маларыцкай раённай гімназіі

ЯНКА КУПАЛА. “СПАДЧЫНА”

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Мэты: зацікавіць асобай Янкі Купалы, дапамагчы ўсвядоміць галоўную думку верша, непарыўную злітнасць лірычнага героя з родным краем, высокі грамадзянскі пафас, папоўніць лексічны запас; спрыяць развіццю вуснага маналагічнага маўлення, удасканалваць уменне выразнага чытання; выхоўваць пачуццё павагі, гонару за родны край.

Абсталяванне: партрэт Янкі Купалы, выстава кніг пісьменніка; аўдыязапіс верша “Спадчына” ⬇; звесткі пра жыццёвы і творчы шлях Янкі Купалы ⬇.

Эпіграфы:

У час трылогі і бяды
З табою мы адзіныя,
З любоўю шчыраю заўжды
Заву цябе Радзімаю.

Валерыя Бароўская.

Жыццё падарыла нам дзіва:
Як ветрыку лёгкі павеў,
Аднойчы пачуеш – “Ра-дзі-ма...”
Пасля зразумееш – навек.

Мікола Пракаповіч.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Спадчына. Якое простае слова і які няпросты яго сэнс! Цяжка ўявіць чалавека без гісторыі, без кроўных сувязей з роднай зямлёй, без адчування вытокаў, без памяці, без душы... Кожны з нас паасобку і ўсе мы разам складаем народ, радзіму, пачуццё любові да якой глыбокае і вялікае ў кожнага сумленнага чалавека. Усіх нас яднае любоў да роднай зямлі.

Памяць народа – самае вялікае багацце, якое і называецца спадчынай. Род і народ яднаюць адным дарагім словам – Радзіма. Гэта родныя і блізкія табе людзі, твая сям’я, твае продкі... Спадчына – гэта і калыханка, якую спявала маці, і казка, якую раскажвала бабуля, і першая кніга, з якой ты прыйшоў у школу, і кніга, якую надрукаваў Францыск Скарына... (Паводле апавядання “Памяць і спадчына” Васіля Віткі.)

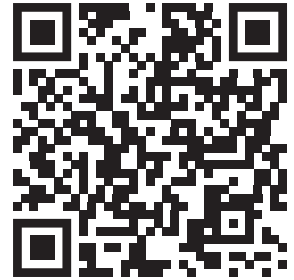
Што называецца спадчынай? (Тлумачальны слоўнік сучаснай беларускай мовы так раскрывае сэнс гэтага мнагазначнага слова. *Спадчына – 1) маёмасць, якая пераходзіць пасля смерці яе ўладальніка ў чыю-небудзь уласнасць, 2) з’явы культурнага жыцця, побыту, укладу, якія ўнаследаваны ад мінулых эпох, папярэдніх дзеячаў.*)

А яшчэ “Спадчына” – гэта філасофска-патрыятычны верш Янкі Купалы, напісаны 19 лістапада 1918 г. У гэты дзень паэт як раз’ясны агент са Смаленска ўсяго на адзін дзень быў камандзіраваны ў Оршу. Сустрэча з беларускай зямлёй узрушыла, прасвятліла душу і думкі, штурхнула да паэтычнай высновы, што з усіх каштоўнасцей на зямлі найбольшы скарб – Старонка Родная.

Што вы ведаеце пра жыццёвы і творчы шлях Янкі Купалы?

Даведка ⬇.

Настаўнік. Любоў да Беларусі, да роднага краю – пачуццё, што вызначыла і жыццё Янкі Купалы, і яго творчасць. На гэтую тэму пісьменнік напісаў шмат твораў. У іх ліку – і верш “Спадчына”. Твор з’явіўся ў перыяд складанай гістарычнай сітуацыі, калі Беларусь стала арэнай ваенных дзеянняў і амаль уся яе тэрыторыя была акупавана. Верш напісаны ў час адыходу нямецкіх войск, калі беларускія землі перадавалі польскаму войску. Паэт балюча адчуваў трагедыю Бацькаўшчыны, прыгадваў ліхалецце Першай сусветнай вайны, выгнанне мільёнаў з родных мясцін. З гэтых настройаў і роздумаў нарадзіўся верш аб ролі нацыянальнай гісторыі і культуры ў жыцці чалавека [3]*. Верш даў назву першаму савецкаму зборніку твораў аў-

Сімвалам ⬇ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

* Спіс літаратуры даступны па qr-кодзе.

тара \perp , выдадзенаму ў 1922 г. Верш “Спадчына” лічыцца адным з найлепшых вершаў Янкі Купалы. Ён перакладзены больш як на 20 моў свету.

• **Знаёмства з творам** (праслухоўванне аўдыязапісу верша “Спадчына” Я. Купалы).

• **Лексічная праца.**

Тлумачыцца значэнне слоў “тын” (агароджа з папярочных вертыкальных жэрдак), “покатам” (без асаблівага парадку), “усцяж” (на ўсёй прасторы, ва ўсіх напрамках), “труцень” (тут: той, хто не працуе, а жыве за кошт працы другіх; лодар), “вандолы” (тут: перашкоды), “светач” (пра тое, што з’яўляецца носьбітам праўды, свабоды, культуры; свяцільнік, факел), “скарб” (тое, што мае вялікую вартасць).

• **Праверка першаснага ўспрымання верша** (гутарка на пытаннях).

1. Якім настроем прасякнуты верш? Якая яго эмацыйная афарбоўка?

2. Якія ў вас узніклі думкі пасля прачытання твора?

3. Запішыце чатыры асацыяцыі, якія ўзнікаюць у вашым уяўленні, калі чуеце слова *спадчына*.

Ці можна вызначыць, якое з запісаных слоў з’яўляецца самым важным і значным? Чаму?

• **Другаснае ўспрыманне твора.**

Вучні самастойна перачытваюць верш.

• **Праца над зместам твора.**

1. Што, на думку аўтара, з усіх каштоўнасцей на зямлі з’яўляецца найбольшым скарбам? (Гэта – Старонка Родная, што засталася ад прадзедаў “спакон вякоў”.)

2. З чым параўноўвае спадчыну аўтар? (У аўтара ўласнае, нетрадыцыйнае разуменне спадчыны. Яна для Янкі Купалы – гэта “ласка матчыны”, “вясеннія праталіны”, “лесу шэлест верасны, і ў полі дуб апалены”. Пра спадчыну “будзіць успамін на ліне бусел клёкатам”... Усё помніцца аўтару да дробязей, бо ён і ў думках, і ў снах непарыўна звязаны з бацькоўскай зямлёй, адданы яе сын.)

3. Хто такі лірычны герой? Па адказ звярніцеся да вучэбнага дапаможніка (с. 62). (Лірычны герой – абагульнены мастацкі вобраз, ад імя якога вядзецца гаворка ў вершы. Лірычны герой – не копія самога аўтара, але падобны на яго. Таму вобраз лірычнага героя нельга атаясамліваць з асобай паэта, перажыванні лірычнага героя –

з пачуццямі і думкамі аўтара. Кожны мастацкі вобраз ствараецца з дапамогай фантазіі і абагульнення.)

4. Якая сувязь прасочваецца паміж лірычным героем і аўтарам верша “Спадчына”? (Лірычны герой, як і аўтар, пакутуе ад беспрытульнасці, адлучанасці ад Бацькаўшчыны. Аднак яго думкі, мары, спадзяванні цесна з’яднаны з родным краем. Твор напоўнены клопатам аб тым, каб на Радзіме быў мір.)

5. Што трывожыць лірычнага героя? Што яму надае надзею? (Яго трывожыць будучыня краіны: “І ў белы дзень і чорну ноч / Я ўсцяж раблю агледзіны, / Ці гэты скарб не збрыў дзе проч, / Ці трутнем ён не з’едзены”. Лірычны герой спадзяецца, што Беларусь адродзіцца для ішчасця, будзе вольнай і незалежнай.)

6. Чаму словы “Старонка Родная” напісаны з вялікай літары? Якое значэнне мае слова ўсяго перад імі? (Словы “Старонкай Роднаю” напісаны з вялікай літары, бо аўтар укладвае ў іх сэнс слова “Радзіма” / “Бацькаўшчына” з адчуваннем глыбокага патрыятычнага пачуцця. Слова “ўсяго” ў гэтым канкрэтным выпадку выконвае ролю эпітэта і азначае “ўсё”. Яно падкрэслівае адначасова прастату і глыбіню паняцця Радзімы як каштоўнай спадчыны ў сэрцы паэта. Для аўтара спадчына – светач-полымя, а не проста кавалак зямлі, дзе жывеш, найлепшы, дарагі, мілы на свеце.)

7. Які заклік гучыць у вершы? (Аўтар заклікае шанаванне спадчыны, берагчы тое, што было створана нашымі продкамі. Гэта незлічоныя скарбы-багаці: велічныя замкавыя збудаванні, якія спынялі спрадвеку чужынцаў, жывапісныя палотны выдатных мастакоў у сховішчах Радзівілаў, Сапегаў і іншых княжацкіх родаў. Гэта і кнігі ўсходнеславянскага першадрукара Францыска Скарыны, прадаўжальнікаў яго справы.)

8. Што сцвярджае аўтар у вершы? (Янка Купала сцвярджае гістарычнае права беларусаў на нацыянальную і сацыяльную незалежнасць і самастойнасць.)

9. Да якога віду лірыкі належыць верш “Спадчына”? Што характэрна для гэтага віду лірыкі? (Верш “Спадчына” – прыклад грамадзянскай лірыкі. У ёй выяўляюцца актуальныя, грамадска значныя праблемы часу: палітычныя, сацыяльныя, нацыянальныя. Асноўныя тэмы – тэмы Радзімы, яе дзяржаўнасці, гісторыі і сучаснасці, духоўнай спадчыны, мовы, культуры, грамадзянскага абавязку. На розных этапах гісторыі Беларусі, напрыклад, у XX ст. грамадзянская лірыка дапамагала народу фарміраваць нацыянальную самасвядомасць, абуджала гістарычную памяць, умацоўвала пачуц-

цё дзяржаўнасці і дзяржаўнай самастойнасці, настройвала чытача на змаганне з праявамі бездухоўнасці, амаральнасці, нацыянальнага нігілізму.)

10. Вызначце вершаваны памер твора. Складзіце яго схему. (Верш напісаны чатырохстопным ямбам: _____.)

11. У вершы шмат вобразна-выяўленчых сродкаў (мастацкіх тропай). Яны ствараюць запамінальны зрокавы малюнак, дапамагаюць перадаць глыбіню мастацкага бачання паэта, а таксама ўспрыняць інтанацыю верша, пачуцці, якія хвалявалі паэта ў час яго напісання. Выпішыце вобразна-выяўленчыя сродкі ў табліцу.

Эпітэт	Метафара	Параўнанне
Стары амшалы тын; нуднае бялянне-зоў; у жывой душы; дуб апалены	Баюць казкі-сны праталіны; стары амшалы тын лёг покатам; скарб не збрўў дзе проч; скарб нашу ў жывой душы	Спадчына як матчына ласка; тын лёг ля вёсак покатам; нашу скарб у душы як светач-полымя

12. Як можна ахарактарызаваць эпітэты, выкарыстаныя аўтарам у вершы? (У вершы “Спадчына” няма характэрных для Купалы-рамантыка высокіх эпітэтаў. Гэта тлумачыцца не толькі трагічным для Радзімы часам, калі быў напісаны верш: Беларусь была тады акупавана, яе зрабілі арэнай ваенных дзеянняў. Адступаючы, нямецкія войскі перадавалі Беларусь беланякам, над ёю панавалі “крык вароніных грамад на могілкавым кладзьбішчы”. Аднак паэт знайшоў для выяўлення сваёй любові і захаплення прыгажосцю роднага краю эпітэты “стары амшалы тын”, “дуб апалены”... Эфект уздзеяння на чытача дасягаецца адсутнасцю “прыгожа квяцістага”, рамантычнага, яркага, узвышанага. Быццам бы ўсё дзеля таго, каб не зацьміць галоўны вобраз – вобраз спадчыны як найвялікшага скарбу для чалавека: тое мілае, дарагое і прыгожае, што роднае і блізкае сэрцу [4].)

13. На колькі частак можна падзяліць верш? Пра што расказваецца ў кожнай з іх? (Верш падзяляецца на дзве часткі. У першай з іх – строфы 1–4 – аўтар стварае вобразы спадчыны, у другой – строфы 5–7 – выказвае клопат і трывогу пра яе, гатоўнасць бараніць яе.)

14. Якая ідэя верша? (Ідэя твора – Радзіма займае самае важнае / найдаражэйшае месца ў жыцці кожнага чалавека.)

15. Якая тэма твора? (Тэма верша – непаруўная сувязь з родным краем.)

• Калектыўная праца.

Распрацоўка партытуры верша, падрыхтоўка да выразнага чытання.

• Выразнае чытанне верша (вучні).

IV. Абагульненне.

• Пытанні і заданні.

1. Уважліва прачытайце эпіграфы да ўрока. Як вы іх разумееце? Які эпіграф да ўрока падабраў б вы? Чаму?

2. Якія вершы грамадзянскай лірыкі вы вывучалі на ўроках беларускай літаратуры? (“Спадчына” належыць да грамадзянскага віду лірыкі. На ўроках беларускай літаратуры вывучаліся, напрыклад, такія вершы гэтага віду – “Роднае слова” Дануты Бічэль, “Продкі” Алеся Пісьмянкова, “Радзіма мая дарагая...” Алеся Бачылы, “Я – маленькая кропля з крыніцаў святых” Алеся Казека, “Прысяга сэрцам” Петруся Броўкі і інш.)

3. На музыку верш “Спадчына” паклаў вядомы кампазітар Ігар Лучанок. Выкананне музычнага твора ВІА “Песняры” зрабіла песню кultaвай. Пазней яе пераспявалі шматлікія беларускія гурты. Паслухайце песню “Спадчына” ў выкананні ВІА “Песняры”.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Спадчына” ў выкананні “Песняроў”.**

Які настрой у вас выклікала гэтая песня? Ці здолеў кампазітар, на ваш погляд, перадаць “музыку душы” Янкі Купалы? Чаму? (Мелодыя песні павольная, лірычная, пясчотная, прасякнутая любоўю да Радзімы. Яна кранае шчырасцю і непасрэднасцю пачуцця.)

4. Уявіце, што вам трэба пазнаёміць гасцей з іншай краіны з Беларуссю. Яны папрасілі ў вас паслухаць песні пра наша краіну. Ці падыходзіць для гэтага, на вашу думку, твор “Спадчына” (сл. Я. Купалы, муз. І. Лучанка)? Абгрунтуйце.

V. Замацаванне.

• Тэматычны кантроль.

Выкананне тэставага задання [5].

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

• Каментаванае выстаўленне адзнак.

• Рэфлексія “Анкета”.

1	Сёння на ўроку я працаваў	актыўна / пасіўна
2	Сваёй працай на ўроку	задаволены / незадаволены
3	Сённяшні ўрок для мяне	быў кароткім / цягнуўся доўга
4	Матэрыял на ўроку быў	зразумелы / цяжкі для ўспрымання карысны / зусім не патрэбны цікавы / сумны
5	Мой настрой напрыканцы ўрока	пагоршыўся / не змяніўся / стаў лепшым
6	За ўрок я	стаміўся / не стаміўся

VII. Дамашняе заданне: вывучыць верш на памяць.

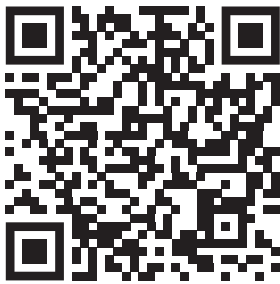
КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

У дапамогу педагогу

Вольга ІВАНОВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 40 г. Віцебска імя М. М. Громава,
Юлія ЛАПАНУХАВА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 40 г. Віцебска імя М. М. Громава

ЯВАР І КАЛІНА: ПАЭТ І ЯГО МУЗА

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ (ІХ–ХІ КЛАСЫ)

Сімвалам ↴ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнаямлення,
спасылікі па qr-кодзе.

мультымедыяная ўстаноўка, аўдыязапісы, свечкі, ілюстрацыйны матэрыял для заставак.

Папярэдня падрыхтоўка: чытальнікі рыхтуюць выразнае чытанне твораў Я. Купалы, развучваюць песні, танцы.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

І. Уступ.

Фонавая музыка. На сцэне запалены свечкі. На застаўцы – Купалле.

• **Танцавальная кампазіцыя** “Купалле”.

1-ы вядучы. Папараць цвіце адзін раз на год толькі ў ноч на Купалу. Цвіце яна ў поўнач і ўсяго толькі адно імгненне. Як папараць пачынае зацвітаць, то ляціць зорка і вельмі ярка свеціць. Трэба пільнаваць таго моманту, калі яна зацвіце, злавіць тую зорку, і тады будзеш разумець усе гукі прыроды, будзеш валодаць усімі скарбамі зямлі.

2-і вядучы. У ноч з 6 на 7 ліпеня (23–24 чэрвеня) на Беларусі адзначаецца Купалле – адно з найбольш яркіх і паэтычных святаў. Яго важнасць абумоўлена часам правядзення – днём летняга сонцастаяння. На зямлі ў гэты дзень

кланяюцца сонцу, спяваюць песні, уюць вянкi. А потым запальваюць купальскае вогнішча, высокае і зыркае, каб далёка відно было. Цялуюць ноч водзяць хлопцы з дзяўчатамі карагоды, скачуць праз палымя, пускаюць па вадзе вянкi.

1-ы вядучы. А недзе ў нетрах лясных гарыць кветка папараці. Чакае добрых і шчырых сэрцаў вашых. Падрастайце, Купалінкі і Купалы! Вогнішчы свае паліце! Шчасце шукайце!

• **Выкананне беларускай народнай песні** “Купалінка” (вучні).

2-і вядучы. У 1882 г. у такую купальскую ноч 25 чэрвеня па старым стылі ў Бянігны і Дамініка Луцэвічаў нарадзіўся сын. Пра імя доўга не меркавалі, выбралі ў гонар дзеда па маці – Іван.

1-ы вядучы. Было гэта ў самым центры Беларусі, пад Мінскам, у фальварку Вязынка Радашковіцкай воласці.

• **Выразнае чытанне верша** “На Купалле” Я. Купалы ↴.

2-і вядучы. Ён шукаў сваю кветку шчасця. Шукаў не для сябе. Для ўсяго беларускага народа. І шлях жыццёвы яго быў нялёгкі. Які ён, Купала?

1-ы вядучы. Народны, пшчотны, рамантычны, бунтарскі. У ім зліліся моц Францыска Скарыны, вера Еўфрасіні Полацкай, роздумнасць Максіма Багдановіча. Купала – гэта лёс нашага народа. Але сталася так, што паэт абраў лёс пакутаваць за нас.

2-і вядучы. Ён заклікаў павярнуцца да вытокаў, даводзіў, што маем чысты выток, маем карані магучыя, маем годны і светлы род. Купала не падмане! І не курганам, не магілаю льва будзе наша краіна, а самабытнай, нязмоўчнай Песняй!

1-ы вядучы. Толькі б нам пачуць Купалу, пасланага Айчыне ў ноч купальскую, варажбітную.

• **Выразнае чытанне верша** “Песня мая” Я. Купалы ↴.

II. Асноўная частка.

2-і вядучы. На жыццё і творчасць Янкі Купалы істотна паўплывала яго першая муза – Паўліна Мядзёлка. Дзякуючы ёй з’явіліся паэмы “Бандароўна”, “Яна і я”, вершы “Алеся”, “Ён і яна”.

• **Паведамленне пра жыццёвы шлях Паўліны Мядзёлкі (вучні).**

Паўліна Вінцэнтаўна Мядзёлка нарадзілася 24 верасня 1893 г. у вёсцы Будслаў Мядзельскага раёна Мінскай вобласці. Сям’я Мядзёлкаў была шматдзетная. Бацька служыў арганістам у касцёле. Потым сям’я пераехала ў Глыбокае.

Дзяўчына скончыла Глыбоцкае царкоўнапрыходскае вучылішча. Вучылася ў прыватнай жаночай гімназіі ў Вільні, адразу паступіла ў шосты клас. У Вільні Паўліна Мядзёлка пазнаёмілася з Янкам Купалам, Цёткай, Змітраком Бядулем, Ядвігіным Ш. – з тымі, хто стаяў ля вытокаў беларускай нацыянальнай літаратуры. У 1912 г. пасля заканчэння гімназіі паступіла на Вышэйшыя камерцыйныя курсы ў Пецябург, якія скончыла ў 1914 г. З вялікім поспехам выканала ролю Паўлінкі ў вядомай пецябургскай прэм’еры п’есы Янкі Купалы. Калі пачалася Першая сусветная вайна, Паўліна Мядзёлка прыехала да бацькоў у Глыбокае. Потым з малодшым братам выехала да сваякоў на Волгу ў Царыцын.

З 1916 г. працавала ў Петраградзе сакратаром Беларускага камітэта дапамогі ахвярам вайны, у 1917 г. – у Кіеве, а потым па дамоўленасці з княгіняй Магдаленай Радзівіл арганізавала беларускую школу ў вёсцы Жорнаўка, але ў сакавіку 1918-га школа была закрыта, і Паўліна пераехала ў Мінск. У тым жа годзе ў друку з’явіліся вершы П. Мядзёлкі. У Мінску працавала настаўніцай, удзельнічала ў тэатральных пастаноўках. За актыўны ўдзел у грамадска-палітычным жыцці Паўліна Вінцэнтаўна некалькі разоў была арыштавана. У 1927–1930 гг. працавала выкладчыцай беларускай мовы ў Беларускай акадэміі сельскай і лясной гаспадаркі ў Горках. Летам 1930-га яе арыштавалі ўжо ў Маскве і выслалі ў Казань, вярнулася ў 1932 г., выкладала рускую мову і літаратуру ў адной з маскоўскіх школ. Летам 1947 г. вярнулася да маці ў Будслаў, дзе таксама працавала настаўніцай да 1958 г. У 1966 г. П. Мядзёлка была ўтанараваная званнем “Заслужаны дзеяч культуры БССР”.

Памерла Паўліна Мядзёлка 13 лютага 1974 г. на малой радзіме. Пакінула мемуары “Сцежкамі жыцця”.

1-ы вядучы. Знакамітая купалаўская п’еса “Паўлінка”. І першая выканаўца галоўнай ролі – Паўліна Мядзёлка. Гэтая п’еса стане візітоўкай беларускай нацыянальнай драматургіі. Кожны тэатральны сезон Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы адкрывае гэтай п’есай. Яна не сыходзіць са сцэны і сёння. І кожны

раз – у зале аншлаг. Яе можна глядзець бясконца, і бясконца захапляцца вобразам чароўнай, дасціпнай, незалежнай, расучай Паўлінкі.

2-і вядучы. 9 лютага 1913 г. – прэм’ера беларускага літаратурнага гуртка студэнтаў у Пецябургу, дзе ролю Паўлінкі выконвае Паўліна Мядзёлка. Незабывуны дзень. З гэтай прэм’еры яе імя і імя Янкі Купалы будуць стаяць побач, а біёграфы будуць бясконца разважаць пра іх нязбытнае, але такое сімвалічнае каханне.

1-ы вядучы. Маладыя людзі пазнаёміліся ў 1909 г. Талент Паўліны зачароўваў паэта, таму ён настаяў, каб галоўную ролю ў п’есе “Паўлінка” далі менавіта ёй. А актрысе падабаўся стыль Янкі: на нешматлікіх фота і партрэтах бачна, што ён апранаўся з іголаккі, зухавата падкручваў вусы і насіў кіёчак.

• **Інсцэніроўка.**

Паўліна. «На сцэну ўб’ягае Купала, абдымае мяне і цалуе. Я не баранюся і не саромлюся гэтага пацалунку і сама яго цалую. Гэты вечар змацаваў нашу дружбу на ўсё жыццё. А воплескі з залы ўсё грываць і грываць... Я ўцякаю са сцэны. З-за куліс выводзяць Купалу, ён бярэ мяне за руку, падводзіць да рампы і мы разам кланяемся публіцы. Студэнты ўрачыста падносяць яму гадзіннік з выгравіраваным надпісам “Бацьку «Паўлінкі» ад беларускіх студэнтаў”. А Купала падносіць мне 2 экзэмпляры “Паўлінкі”. На адным з іх на ўсю старонку ў 32 радкі верш, прысвечаны мне».

• **Танцавальная кампазіцыя** “Вальс кветак”.

• **Выразнае чытанне верша** “Ён і яна” Я. Купалы ↓.

• **Інсцэніроўка (працяг).** На сцэне – Паўліна і Янка.

Паўліна (да залы). “Гэта быў быццам мілы сон”, – я пачула гэтыя словы па радыё ў кампазіцыі з твора “Ён і яна” Янкі Купалы, і ўспомнілася тое, што нікому не магу сказаць, не магу напісаць у сваёй кнізе “Сцежкамі жыцця”, а вось сама сабе... не магу стрымаць успамінаў.

...Вясна 1914 года. Мы ўдваіх з Янкам сядзім за столікам у кавярні “Зялёны Штраль”. *Жывая музыка (баян).*

Паўліна (да Янкі). Чуеш, няўлоўная музыка? Мне вельмі падабаецца гэтая песня.

Янка. Я таксама люблю гэтую песню. Яна называецца “Скажы мне яшчэ”. Словы да яе напісаў польскі паэт Казімір Татмаер.

Паўліна. Яначка, зрабі ты пераклад гэтай песні! *Янка кладзе перад сабой лісток паперы, піша. Жывая музыка (баян). Праз некалькі хвілін перад Паўлінай ляжыць пераклад.*

Янка. Калі ласка! Чытай. Гэта для цябе.

Паўліна (чытае).

Спявай ты яшчэ мне. За такою песняй
Удыхаў я доўга, чакаў, як прадвесня.

Голас твой лечыць мне ў душы цярпенне.

Спявай ты яшчэ мне.
Спявай ты яшчэ мне.
Людзі нас не чуюць.
Голас твой песціць і галубіць,
У душу маю носіць прасвятленне.
Спявай ты яшчэ мне.
Спявай ты яшчэ мне.

Янка. Праспявай мне гэтую песню на беларускай мове!

Паўліна (да залы). І я спявала гэтую песню для Янкі Купалы не адзін раз.

Янка. Паўлінка, а давай мы з табой ажэнімся! Раздзялі ты са мной долю і нядолю.

Паўліна (да залы). Гэта было вымаўлена зусім сур'эзна, але я не паверыла ў гэтую сур'эзнасць, бо ні разу з яго боку не чула слоў кахання. Нават тады, у Пецярбургу, калі ставілі “Паўлінку”.

Паўліна (да Янкі). Яначка, я цябе люблю, як нашага паэта, як харошага сябра і не больш. А гэтага мала, каб быць тваёй жонкай. Пры гэтым я кахаю другога, які ніколі не будзе маім мужам.

• **Танцавальная кампазіцыя** “Вальс кветак”.

Паўліна (да залы). На наступны вечар Янка прыйшоў да “Штраля” крыху пазней, быў пахмурны, маўклівы.

Янка. Усю ноч заснуць не мог і вось напісаў. На, прачытай.

Паўліна (да залы). Працягнуў мне лісток з напісаным вершам “Быў гэта толькі сумны сон”.

• **Выразнае чытанне верша ў музычным суправаджэнні** “Быў гэта толькі сумны сон” ♪ (голос Янкі за заслонай).

1-ы вядучы. 1931 год. Праз брата Паўліны Мядзёлкі паэт перадаў ёй верш, напісаны ад рукі. Паўліна Мядзёлка арыштавана і выслана ў Казань.

• **Выразнае чытанне верша** “Снілася дзяўчыне...” Я. Купалы ♪.

2-і вядучы. “Яна і я” – рамантычная паэма. Паэтызацыя жыцця і працы, апяванне жанчыны, яе прыгажосці, шчасця, кахання, гэта гімн жыццю і каханню.

Героі паэмы – жыццялюб, асобы глыбокай духоўнасці, маральнай чысціні і характава. Яго і яе іскрыстым пачуццём кахання, бляскам узаемаднага шчасця як бы асветлена ўсё навокал.

1-ы вядучы. У паэме ўвасоблены найлепшыя рысы нацыянальнага характару: аптымізм, любоў да зямлі, пяшчотнасць чалавечых адносін. Культ каханай жанчыны, адзінай, ненагляднай, аваяны ў паэме “рыцарскай высакароднасцю”. Ён для яе абаронца, заступнік, верны спадарожнік у жыцці.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з паэмы** “Яна і я” Я. Купалы ♪.

III. Заканчэнне.

2-і вядучы. 18 чэрвеня 1942 г. Янка Купала прыбыў у Маскву, пасяліўся ў пакоі 414 гасцініцы “Масква”. Крыху адпачыўшы, пачаў рыхта-

вацца да ўрачыстага вечара, даў згоду выступіць на радыёстанцыі “Савецкая Беларусь”.

Напісаў ліст да жонкі: “Дарагая Уладка! Заехаў добра... Сягоння абяцаюць даць асобны нумар. Як дастану нумар, дам тэлеграму для адраса. Бачыў Лынькова, Кузьму, Крапіву. Бывай здарова! Цалую. Твой Янка”.

Гэта быў апошні ліст. Апошні ліст у яго жыцці. 28 чэрвеня 1942 г. Янкі Купалы не стала.

1-ы вядучы. Янка Купала не выбіраў з жыцця паэтычнае, ён бачыў жыццё, вартае паэтычнага ўзнаўлення.

Быць сучасным – для яго азначала быць з часам, у якім жывеш. І ён быў з часам, у якім жыў, застаецца і застанеца з часам, у якім жывуць яго нашчадкі.

Янка. Ні за якую плату, меру
Не дамся чорнай варажбе...

У народ і край свой толькі веру
І веру ў самага сябе...

На сцэну паступова выходзяць усе ўдзельнікі.

2-і вядучы. Янка Купала. Для кожнага з нас гэтае імя гучыць асабліва, надзвычай меладычна, песціць слых і абуджае ўспаміны-летуценні.

1-ы вядучы. Успаміны гэтыя няўлоўныя, лёгкія, як сон на світанні, як апошняя зорка-знічка ў ранішнім небе, як клёкат буслоў на старой разгалістай ліпе, як булькатанне сцюдзёнай крыніцы ў засені дрэў, як белае покрыва туману на пагорках і ўзлесках.

2-і вядучы. Прыходзяць юбілейныя даты, і так атрымліваецца, што класікі ва ўрачыста-святочных мерапрыемствах паўстаюць вельмі адглянцавана. Быццам і не былі яны ніколі звычайнымі людзьмі з пакутлівымі пошукамі свайго шляху.

1-ы вядучы. Але так не скажаш пра Купала. У яго, геніяльнага паэта, драматурга, публіцыста, грамадскага дзеяча быў яшчэ адзін талент – талент заставацца заўсёды нязручным, непадатлівым беларусам, таму што ўсё жыццё ён шукаў і сумняваўся.

2-і вядучы. Таму што – шчыры, адкрыты, сумленны чалавек – меў смеласць называць рэчы сваімі імёнамі. Таму што зваў з “путаў на свабоду”, “з цемры да святла” і верыў, што “жыў беларус і будзе жыць!”. Таму што быў толькі паэтам, які думаў аб шчасці Беларусі. Янка Купала не быў чалавекам-помнікам. Помнік паэту паставіў удзячны народ.

• **Вькананне песні** “Явар і каліна” (вучні).

• **Дэкламацыя** (калектыўная).

Ты вечна будзеш сярод нас,
І непаўторнае тваё імя
Легендай стане у вяках,
Паходняй, што сваім праменнем
Паможа ў будучыню шлях
Прабіць наступным пакаленням.

Максім Танк.

Марына ПЕТРАШКЕВІЧ,
бібліятэкар дзіцячай бібліятэкі № 8 г. Мінска

ЗАЙГРАЕМ У “ЖАЛЕЙКУ”

ГУЛЬНЯ ПА ПАЭТЫЧНЫМ ЗБОРНІКУ “ЖАЛЕЙКА” ЯНКІ КУПАЛЫ

Мэты і задачы: абагульніць і сістэматызаваць веды пра творчасць Я. Купалы; развіваць лагічнае мысленне, памяць; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры.

Умовы правядзення: гульня можа праводзіцца як у індывідуальным, так і ў камандным заліку. За кожны правільны адказ у першым і другім турах налічваецца адзін бал, у трэцім – два, у чацвёртым – чатыры, у пятым – пяць балаў.

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

II. Асноўная частка.

• Гульня.

Тур I. Так ці не

Удзельнікі пагаджаюцца або не пагаджаюцца з выказваннем.

1. “Жалейка” выйшла ў 1918 г. (Не, у 1908 г.)
2. “Жалейка” ўпершыню выйшла ў Мінску. (Не, у Пецярбургу.)
3. Верш “А хто там ідзе?” на рускую мову пераклаў М. Горкі. (Так.)
4. “Жалейка” была забаронена царскімі ўладамі. (Так.)
5. Усе вершы, напісаныя Янкам Купалам да 1906 г., увайшлі ў “Жалейку”. (Не.)
6. “На вуліцы маладой Беларусі вялікае свята”, – так пісаў пра “Жалейку” Янка Купала. (Не, гэта словы У. Самойлы, рэцэнзента “Жалейкі”.)
7. У 1982 г. выйшла факсімільнае выданне “Жалейкі”. (Так.)
8. “Жалейка” выйшла ў выдавецтве “Загляне сонца і ў наша аконца”. (Так.)
9. У “Жалейку” ўвайшлі толькі творы Янкі Купалы. (Не, там былі і пераклады з рускай і польскай моў.)
10. Верш “А хто там ідзе?” першымі на сваю мову пераклалі ўкраінцы. (Так.)
11. Першы верш аўтарства Янкі Купалы называўся “Селянін”. (Не, “Мужык”.)
12. Першы верш Янкі Купалы быў уключаны ў “Жалейку”. (Не.)
13. Другі паэтычны зборнік Янкі Купалы называецца “Шляхам жыцця”. (Не, “Тусляр”.)
14. У 1925 г. выйшла другое выданне “Жалейкі”. (Так, дапрацаванае самім Я. Купалам.)
15. Янка Купала нейкі час працаваў бібліятэкарам. (Так, у Вільні ў 1908 г. у прыватнай бібліятэцы “Знание” Б. Даніловіча.)

16. Янка Купала пісаў творы толькі зручна ўладкаваўшыся ў фатэлі. (Не, ён часта пісаў дзе прыйдзецца і на тым, што ёсць пад рукой, напрыклад, на берасцяным кошыку, калі хадзіў у лес па грыбы.)

17. У “Жалейку” ўключаны толькі вершы. (Не, яшчэ паэма “Адплата каханьня”, байка “Лебедзь, Шчупак і Рак”.)

18. Першая п’еса, напісаная Янкам Купалам, называецца “Тутэйшыя”. (Не, першая – “Паўлінка”.)

19. Янка Купала перакладаў з рускай мовы. (Так.)

20. Янка Купала перакладаў з французскай мовы. (Так, верш “Інтэрнацыянал” Э. Пацье.)

21. Янка Купала перакладаў з нямецкай мовы. (Так, верш “У тумане” нямецка-швейцарскага пісьменніка Г. Гесэ.)

22. Янка Купала перакладаў з англійскай мовы. (Не.)

23. Янка Купала пераклаў на беларускую мову словы знакамітай песні “В лесу родилась ёлочка” Р. Кудашавай. (Так.)

24. Янка Купала склаў “Другое чытанне для дзяцей-беларусаў”? (Не, яго склаў Якуб Колас.)

25. Помнік Янку Купалу ёсць у Нью-Ёрку. (Так.)

Тур II. Хто больш

Дакладныя адказы на гэтыя пытанні мала хто ведае. Да правільных адказаў можна залічыць максімальна блізкі адказ.

1. Колькі асобнікаў “Жалейкі” было надрукавана ў 1908 г.? (4300 асобнікі.)

2. Колькі каштавала “Жалейка” у 1908 г.? (50 капеек / паўрубель.)

3. На колькі моў свету перакладзены верш “А хто там ідзе?”? (На 101 мову.)

4. Колькі твораў увайшло ў першае выданне “Жалейкі”? (96.)

5. Колькі твораў упершыню ўбачыла свет у “Жалейцы”? (95, верш “Касцю” ўпершыню быў надрукаваны ў “Нашай Ніве” ў 1907 г. 11 / 24 мая.)

Сімвалам пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

6. Якім накладам выйшла факсімільнае выданне “Жалейкі” ў 1982 г.? (10 000 асобнікаў.)

7. Колькі твораў змяшчала другое выданне “Жалейкі”? (106.)

8. Колькі выйшла прыжыццёвых паэтычных зборнікаў Янкі Купалы? (11.)

9. Колькі тамоў у Поўным зборы твораў Янкі Купалы? (9 тамоў, 9-ы том выйшаў у дзвюх кнігах.)

10. Колькі вершаў напісаў Янка Купала? (950, стоды ўключаны 836 вершаў з дакладным аўтарствам Я. Купалы; 7 вершаў, дзе аўтарства Я. Купалы недакладнае, але яны ўвайшлі ў Поўны збор твораў; 23 вершы, напісаныя Я. Купалам на польску; 14 чарнавых накідаў; 70 перакладзеных Я. Купалам вершаў з розных моў. Звесткі наводле Поўнага збору твораў 1995–2003 гг. у 9 тамах.)

Тур III. Пазнай верш

Прапануюцца цытаты ↓ з твораў, уключаных у “Жалейку”. Удзельнікам трэба іх назваць.

Тур IV. Лічым разам

У тэксце схаваны назвы твораў (вылучаны курсівам), якія ўвайшлі ў “Жалейку”. Удзельнікі слухаюць апавяданне і лічаць, колькі твораў згадваецца. Словы з назваў твораў могуць быць у любым склоне і ліку.

Шчасце настала – лета прыйшло! Здароў, вясёлы летні вечар, здароў, цёплы прыбярэжны пясок. У першыя ж дні па прыездзе ў вёску трэба будзе арганізаваць спаборніцтвы на роварах. І хоць ты, сэрца, лонні, трэсні, а Сціпку Жука ў гэтым годзе я апырэджу. Досыць яму пеўнем хадзіць. Пасля разборак са Сціпкам можна будзе і да дзяўчатак завітаць, не баючыся яго кпінаў.

За вёскай у шумных бярозах зноўку будан зробім, а каля старой ліпы, што на тым беразе рачулікі, схованка добрая атрымаецца для квэста. Я ўжо і заданні прыдумаў.

Увечары Міколка на жалейцы граць будзе. Жалейка – гэта вам не брыньканне на гітары. Тут талент, уменне трэба. Ды і песні пад жалейку таксама добра спяваць. Я не паэта, але ж што-нішто і з маіх песень – ну ладна напалову маіх, дапісвалі і шліфавалі іх усім гуртам – нядрэнна гучала. У мяне новыя думкі ёсць. Зноўку ідэя будзе мая, а праца – агульная.

Дзед яшчэ абяцаў паказаць як лапці плесці, во будзе новая забава. Яго бацька, мой прадзед быў адмысловым шаўцом, на ўсё наваколле славіўся і свайму рамяству сына вучыў, дык мой дзядуля ў краму па абутак не ходзіць.

Але ж вёска – не гарадская кватэра, там рабіць шмат трэба, не толькі адпачываць ды песні спяваць. Там і касьба, і праполка, і жукоў збіраць, і паліваць, а неўзабаве і ўраджаі збіраць. Так,

агароднік я яшчэ той. Працуй ды працуй у вёсцы. А яшчэ зёлкі, ягады, грыбы нарыхтаваць. Праўда, грыбы – гэта больш забава, чым праца. Лес, птушкі, кветкі – прыгажосць! Ды і астатнюю працу з ахвотай зробім. Бо каму гэта ўсё робім? Правільна, сабе.

Зажывём на добры стары лад – зранку працуем, увечары гуляем. І так да самай восені. А чаго нам трэба яшчэ?! Толькі надвор’е не падвяло б. А то ў мінулым годзе то бура, то град.

Чаго б я хацеў яшчэ ад лета? Хацеў бы... Ды шмат чаго б хацеў, але ж трэба валіску збіраць, бацька чакаць не стане, пакуль я падумаю ды памару. Чакайце мяне, мая хатка, мае бабуля і дзядуля! (22 назвы.)

Тур V. Знаходлівыя і дасведчаныя

1. Удмурты з вершам “А хто там ідзе?” пазнаёмліся ў 1915 г. Верш у перакладзе Кузубая Герды быў змешчаны ў падпольным рукапісным часопісе “Семінарскае пярэ”. У перакладзе імя аўтара твора адсутнічала. Чаму? (Слова “беларусы” К. Герда замяніў на “ўдмурты”, такім чынам атрымалася, што ўдмурты ішлі грамадой, неслі на худых плячах сваю бяду, крыўду; удмурты хацелі “людзьмі звацца”).

2. У 1925 г. выйшла другое выданне “Жалейкі”. Што змяніў аўтар? (Янка Купала зняў некаторыя творы – “Перад вясной”, “Так не” і іншыя, а замест іх уключыў 11 новых. Былі зменены назвы некаторых вершаў. Паэт размясціў творы ў стройнай сістэме: спачатку творы, якія выказваюць эстэтычныя погляды аўтара; потым вершы, што адлюстроўваюць тагачаснае жыццё; далей пейзажныя замалёўкі роднага краю; у канцы пераклады, апрацаванае народнае паданне “Канюх” і паэму “Адплата каханьня”).

3. Першапачаткова меркавалася выдаць “Жалейку” ў Мінску ў выдавецтве “Мінчук”. Але ж рукапіс будучага зборніка быў адпраўлены ў Пецярбург. Чаму ж ён не быў выдадзены ў Мінску? (1. У “Мінчуку” не было грошай. 2. З-за цэнзурных меркаванняў.)

4. З 1918 г. да 1939 г. Заходняя Беларусь знаходзілася пад уладай Польшчы. У гэтай частцы Беларусі ў тых часы быў свой гімн. Ім стаў адзін з вершаў Янкі Купалы. Які? (“А хто там ідзе?”. У 1910 г. кампазітар Л. Рагоўскі наклаў верш на музыку і яго як неафіцыйны гімн выконвалі да Кастрычніцкай рэвалюцыі на ўсёй Беларусі.)

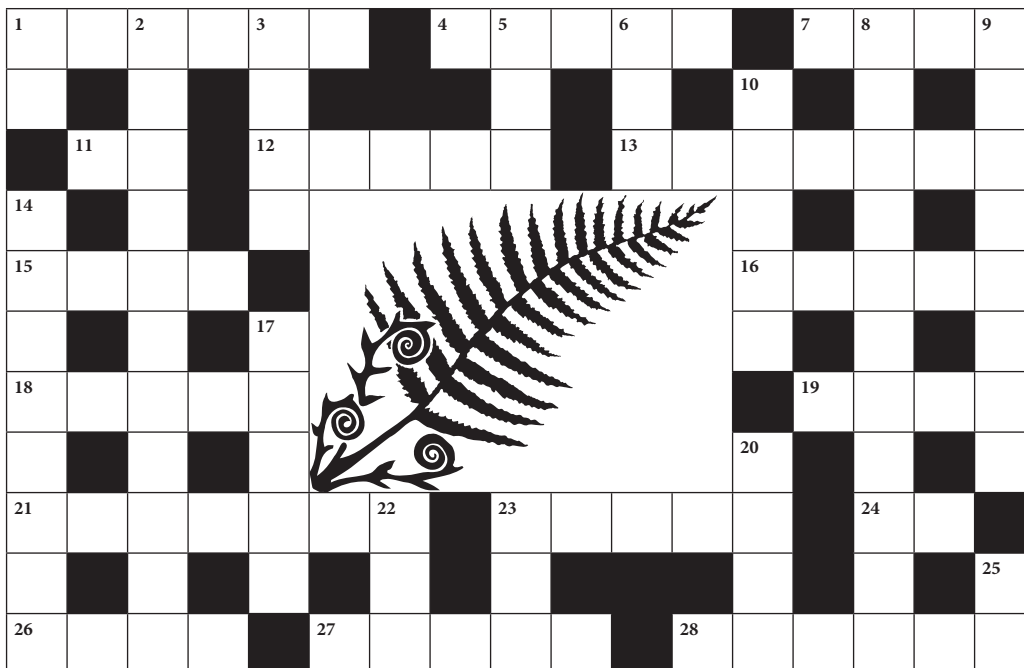
5. У якіх выданнях друкаваліся творы Янкі Купалы ў пачатку яго творчага шляху? (У часопісах “Польмя”, “Беларускае жыццё”, газетых “Наша Ніва”, “Северо-Западный край”).

III. заключная частка.

- Падвядзенне вынікаў гульні.
- Узнагароджванне пераможцы.

НА КУПАЛЛЕ

КРЫЖАВАНКА ДА 140-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

Па гарызанталі: 1. “На Купалле на святое / Рві, ..., зелле тое” – слова з верша “На Купалле” Я. Купалы. 4. ..., або Луцэвічы – назва былога засценка непалёк ад г. Узды, дзе нарадзіўся бацька паэта – Дамінік Луцэвіч. 7. “Тэта ..., што жыве Беларусь” – слова з назвы верша Я. Купалы, дзе ёсць радкі: “Я тут бачу свой край, поле, рэчку і бор”. 11. Буйная жывёліна. 12. “Не іскрыцца небазор, / Не цвіце ... чабор” – слова з верша “Аддвіганне” Я. Купалы. 13. “Малады і ..., / Жывіце сто летак” – слова з верша паэта “Маладым на вяселлі”. 15. Невялікае судна для прагулак. 16. Тое, што вежа. 18. “З чараўніцаю ... князь вара, / З цёмнай сілаю дружбу вядзе” – слова з верша “Песня-казка”. 19. Медны духавы інструмент. 21. Народнае паданне. 23. *Раса і ... прадказваюць добрае надвор’е* (прыкмета). 24. Асадак на дне вадаёмаў. 26. Асягненне (наватвор). 27. Назва верша, які ўпершыню быў надрукаваны пад псеўданімам Янка Купала ў газете “Северо-Западный край” у 1905 г. 28. “Свет, людзі-шэльмы. / Крадучь, лгучь шчыра, / Чэсны паэта – / Вось вам ...” – слова з верша “Паэзія”.

Па вертыкалі: 1. Нота гамы. 2. Галіна філалогіі. 3. “... ты, ... прыгожа-квяцістае, / Колькі ты ўносіш аздобы” – слова з верша Я. Купалы. 5. “... і я” – слова з назвы паэмы песняра. 6. “Ішоў ... па вуліцы, / кума – па садочку” – слова з народнай прыпеўкі. 8. Гарадскі пасёлак на Маладзечаншчыне, дзе 12 ліпеня 1882 г. у касцёле Святой Тройцы быў ахрышчаны хлопчык Ясь (Ян), будучы сусветна вядомы паэт Янка Купала. 9. Заточванне ляза касы. 10. “Бясмертнае ..., ты, роднае ...! / Ты крыўды, няпраўды змагло!” – слова з верша “Роднае ...” песняра. 14. Паўліна ... – актрыса, педагог, пісьменніца, муза Я. Купалы, якой ён прысвяціў п’есу “Паўлінка”. 17. “... і казка / Ходзяць у пары” – слова з верша “... і казка”. 20. “Мой мілы ..., / мой Купала! / Ў агульны вір нас доля ўгнала” – слова з паэмы “Новая зямля” Якуба Коласа (раздзел “Падгляд пчол”). 22. Каманда сабакам на паляванні. 23. “... Будрысы” – слова з назвы балады Адама Міцкевіча, якую Я. Купала пераклаў з польскай мовы на беларускую. 25. Старажытнае іпецкі бог Сонца.

Адказы

Па гарызанталі: 1. Матуля. 4. Пяскі. 7. Крык. 11. Як. 12. Трава. 13. Маладая. 15. Яхта. 16. Вышка. 18. Зельце. 19. Торн. 21. Лета. 23. Тэаталогія. 3. Лета. 5. Яна. 6. Кум. 8. Радашковічы. 9. Кліпанне. 10. Слова. 14. Мядзёлка. 17. Песня. 20. Янка. 22. Ату! 23. Тры. 25. Ра.

Па вертыкалі: 1. Мі. 2. Тэкталогія. 3. Лета. 5. Яна. 6. Кум. 8. Радашковічы. 9. Кліпанне. 10. Слова. 14. Мядзёлка. 17. Песня. 20. Янка. 22. Ату! 23. Тры. 25. Ра.

Склаў Лявон ЦЕЛЕШ.

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
www.rod-slova.by

Папд. да друку 07.07.2022. Фармат 60 × 84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 659 экз. Зак. 834.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2022

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

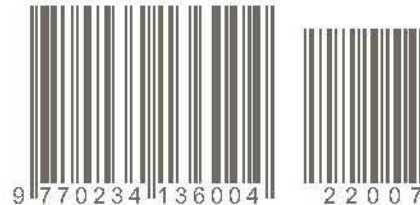

Сцяпан Андруховіч.
Партрэт Янкі Купалы.
1963 г. Палатно, алей.

Леў Лейтман.
Купалаўская таполя.
1957 г. Папера, акварэль.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004 2 2 0 0 7